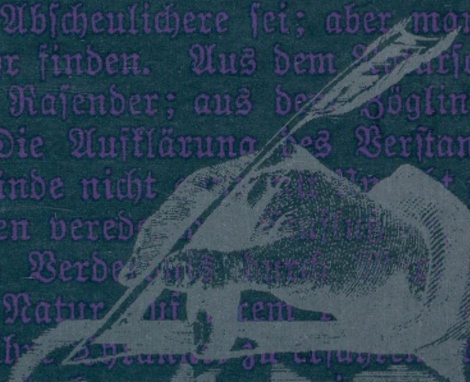
Friedrich
SCHILLER

laiškai

apie
estetinį žmogaus ugdymą

Friedrich Schiller

ÜBER DIE ÄSTHETISCHE ERZIEHUNG DES MENSCHEN, IN EINER REIHE VON BRIEFEN

Friedrich Schiller

laiškai

apie

estetinį žmogaus ugdymą

IŠ VOKIEČIŲ KALBOS
VERTĖ
ANTANAS GAILIUS

LIETUVOS RAŠYTOJŲ SĄJUNGOS LEIDYKLA

VILNIUS
1999

VERSTA IŠ:

Friedrich Schiller

ÜBER DIE ÄSTHETISCHE ERZIEHUNG DES MENSCHEN,

IN EINER REIHE VON BRIEFEN

Mainer Verlag, Leipzig, 19(25)

KNYGOS IŠLEIDIMĄ RĖMĖ

INTER NATIONES, *BONA*

IR

ATVIROS LIETUVOS

FONDAS

UDK 830-4

Sc 34

ISBN 9986-39-105-9

ISSN 1392-1673

FRIEDRICHO SCHILLERIO ESTETINĖ UTOPIJA

„...Žmogus žaidžia tik tada, kai jis
yra žmogus tikra to žodžio prasme, ir
jis tik tuomet tikrai yra žmogus,
kai žaidžia.“

Filosofija trigubame šešėlyje

Veimaro aikštėje, prieš Nacionalinio teatro rūmus, ant aukštoko postamento stovi iškalbinga Ernsto Rietschelio 1857 m. pastatyta skulptūra: J. W. Goethe tėvišku kairės rankos gestu apglėbia F. Schillerį, tarsi dalindamasis su juo laurų vainiką, laikomą savo dešinėje. Įprasta aiškinti, kad taip du vokiečių literatūros genijai dalinasi savo tautos pripažintą šlovę. Bet Schillerio istorinė recepcija, atrodo, verčia šį paminklą „skaityti" kitaip: Goethe – pirmo ryškumo žvaigždė, nustelbianti savarankišką savo jaunesnio bičiulio švytėjimą. Kaip Šilerio poezija atsidūrė Goethės, taip jo etika ir estetika pateko I. Kanto ir savo paties dramaturgijos šešėlin. Jeigu dar Goethę laikysime savotišku gyvenimo filosofijos pirmtaku, tai galėsime sakyti, kad Schillerio filosofijai likimas lėmė būti trigubame šešėlyje ir nesulaukti adekvataus pripažinimo. Apie jo filosofiją literatūros istorijos vadovėliuose nerašoma dėl to, kad tai nėra grožinė kūryba, o filosofijos vadovėliuose – kad šalia jos yra tokios iškilios figūros kaip Kantas, J. G. Fichtė, F. W. J. Schellingas, G. W. F. Hegelis. Nors daugelis filosofijos istorikų gerai žino, kad be Schillerio nebūtų buvę nei tokio Schellingo, nei F. Schlegelio, nei Hegelio, kokius mes juos šiandien žinome. Ir ne tik jų. 20-asis amžius jį iš naujo atranda kaip kultūros filosofą,

išryškinusį svarbiausius civilizacijos krizės simptomus ir suteikusį žaidimui universalią antropologinę prasmę.

Schilleris – galia ir auka tos suskilusios kultūros, kurią jis taip įžvalgiai kritikavo. Žinoma, jis pirmiausia profesionalus poetas ir dramaturgas, laisvės, orumo, prakilnumo, didingumo šauklys, bet jis pats junta, kad nėra grynas, t. y. spontaniškas, natūralus, arba, jo žodžiais tariant, naivus poetas, kuris vadovaujasi savo gamtos instinktu. Toks poetas, kuris kuria lengvai, paprastai, kaip vaikas, pats nežinantis, kaip jam išeina, yra genijus. Jis nėra būtybė, visai pavaldi gamtai, bet per jį veikia gyvoji gamta. Ir dėl to jo kūriniai tokie lyg tai būtų pati gamta: čia nėra aiškių taisyklių, dirbtinumo, prasmės atotrūkio nuo formos. Save Schilleris priskiria prie sentimentalių poetų, kurie jau atitrūkę nuo gamtos ir reiškia jos ilgesį, kurių kūryboje protas atskilęs nuo jusliškumo, idėja – nuo vaizdo. Jis per daug subrendęs, per daug rimtas, mąslus, racionalus, per daug doroviškai ir politiškai užsiangažavęs, per daug užimtas gyvenimo realybe, tikru išsilaisvinimu, kad būtų grynas, tikras poetas. Hegelis pasakytų, kad jis išaugęs iš poezijos amžiaus ir dėlto netelpa joje. „Apskritai jo eilės nėra taip lengvai ir tiesiai prieinamos, kaip, sakysime Goethės. Priežastis ta, kad Schilleris savo vėlyvajame kūrybos laikotarpyje pasidavė (ko realistiškas Goethė nedarė) tam tikrai apibrėžtai filosofijos krypčiai ir savo kūrinius dažnai pripildė filosofinių minčių arba net juos visiškai panaudojo savo filosofijos idėjų plėtojimui...“[1]

[1] F. Döppe. Einleitung. – Friedrich Schiller. Gedichte. Eine Auswahl. Leipzig, 1952, S. 3.

Goethė prisipažįsta, bijojęs daug skaityti filosofų veikalų, kad nesugadintų savo poetinio mąstymo. Kaip ir senovės graikai, jis veikiau linkęs pačia poezija siekti išminties, kuri prilygtų filosofų išminčiai. Schilleris to nebijo: jis kalba dviem kalbom – poeto ir filosofo. Ir abiejose srityse jis gana originalus, t. y. žymiai originalesnis negu paprastai manoma. Bet dėl to ir neaprėpiamas siaurų profesionalų.

Asmenybės suskilimas

Su tikro rusoisto užsidegimu Schilleris kalba apie žmogaus intymius ryšius su gamta ir tuos padarinius, kuriuos sukėlė atitrūkimas nuo jos. Artimumas gamtai jam reiškia nesugadintą asmens vienovę, tam tikrą pilnatvę. Tačiau artimumo gamtai etalonu jam yra ne žmonės, gyveną gamtos prieglobstyje, t. y. ne pirmykštės bendruomenės gyventojai, o civilizuoti graikai. Pirmykščiai žmonės dar per daug fiziniai, per daug jusliški, per daug valdomi gamtos. Jie dar nėra suvokę savo žmogiškos prigimties, neturi laisvės nuovokos, vadinasi, neturi ir orumo jausmo. Tą turi harmoningi graikai. Jų dvasioje dar dera grožis su išmintimi, vaizduotė su protu, turinys su forma. Tuo pačiu metu jie menininkai ir mąstytojai, pasyvūs stebėtojai ir aktyvūs veikėjai. Graikai žinojo, kad yra funkcijų pasiskirstymas, veiklos pasidalinimas, bet jie nesuluošinę nei žmogaus, nei kultūros. Ir imdamasis specialios veiklos graikas nepavirsdavęs siauru specialistu, gryna funkcija. Kaip ir jų skirtingi dievai,

jis išsaugodavęs asmens visapusiškumą. Ir dėl to kiekvienas graikas galėjęs atstovauti visai epochai, kiekvienas dievas – visai žmonijai. Jis buvęs laisvas, savarankiškas, nes buvęs taip pat visapusiškas kaip ir jo polisas; reikalui esant, jis galėjęs susilieti su savo valstybe arba veikti pats vienas kaip ir jo valstybė.

Mąstymo tikslėjimas, patirties augimas, luomų ir profesijų stiprėjimas padėję išugdyti žmogaus galias, bet suskaldę žmogų, pavertę jį valstybės mechanizmo dalimi, pritaikyta kokiai nors siaurai funkcijai atlikti: spekuliatyvusis protas atsiskyręs nuo intuityviojo, malonumas – nuo darbo, priemonės – nuo tikslų, pastangos – nuo atlyginimo, įstatymai – nuo papročių. Žmogus tapęs savo pareigybės, užsiėmimo kopija, taigi savo paties nuotrupa, fragmentu. Tuo būdu žmonija padariusi pažangą, tačiau asmuo nuskurdęs, sunykęs. Tokia Naujųjų laikų civilizacijos būklė. Savo „Laiškuose apie estetinį žmogaus ugdymą“ Schilleris siūlo būdą, kaip pakeisti tą būklę: „...Klaidinga manyti, kad, norint išvystyti atskiras galias, būtinai reikia paaukoti jų visumą; arba, net jeigu prigimties dėsniai ir labai to reikalautų, tai mūsų galioje turėtų būti šitą meno sugriautą mūsų prigimties visumą atstatyti, pasitelkus aukštesnį meną“.[2]

Šiame veikale įdomus ne siūlomas būdas, o pati kultūros kritika ir savita žmogaus, jo kuriamo meno bei su juo siejamo žaidimo koncepcija. Būdas gana utopiškas: profesionalusis menas turi ištaisyti tai, ką sugadino apskritai visos kultūros profesionalizacija ir darbo pasidalinimas. Schilleris pri-

[2] Šeštojo laiško pabaiga, šios knygos 49 p.

pažįsta, kad Naujųjų laikų dvasia nepalanki menui, kad ant jo utilitarinių svarstyklių menas netenka vertės ir jo turėti nuopelnai išgaruoja triukšmingame šimtmečio turguje. Kaip menas gali pasipriešinti tam istoriniam procesui, kuris jį patį yra išstūmęs iš jų gyvenimo? Ką gali padaryti regimybių kūryba ten, kur nieko neįstengia padaryti politinė prievarta ir revoliucijos? Ir kas yra tas „aukštesnis menas“, kuriam pavedama toji misija?

Nepasakytume, kad Schilleriui pavyksta įtikinamai atsakyti į šituos klausimus. Akivaizdu tik viena, kad jis tiki kilnaus meno auklėjamąja galia, t. y. jo harmonizuojančiu, asmens vienpusiškumą šalinančiu, laisvę didinančiu poveikiu. Per asmens laisvę jis regi kelią į laisvą, moralinę valstybę, stabdančią skilimą į šiurkščius, sulaukėjusius ir išglebusius visuomenės sluoksnius. Šiuo atžvilgiu „Laiškai“ primena daugelį Naujųjų laikų utopijų; tik vietoj mokslininkų valstybės priešakyje čia atsistoja menininkai. Bet ne bet kokie menininkai, o tik tokie, kurie savo sieloje gali turėti pastovų idealą ir jį įkūnyti savo kūriniuose. Tokie kūrėjai negali būti konformistai: jie turi gyventi su savo laiku, pažinti jį, bet negali būti to laiko tvariniais, auklėtiniais, sekėjais. Būtina nepriklausomybė nuo esamo laiko. O nepriklausomybę gali išlaikyti tik toks žmogus, kuris anksčiau suformuoja savo sielos idealų turinį negu pradeda savarankiškai gyventi, t. y. suartėja su tikrove. Konformistas nėra nė pats laisvas, nė kitam įstengia laisvės duoti, – jis seka tais pavyzdžiais, kuriuos randa gyvenime. Iš kūrėjo (talento, genijaus) laukiama, kad jis pats duotų pavyzdžius kitiems. Vadinasi, jis turi pranokti savo laiką: jo siela turi būti turtingesnė, plates-

nė negu reikalauja laikas; Schillerio žodžiais tariant, ji turi būti išmaitinta „geresniųjų laikų pienu“, subręsti „po tolima graikų padange“. Šios minties visai nebūtina laikyti tik neoklasicistiniu Goethės bičiulio sentimentu, – čia kalbama apie visapusišką asmenybės brandą, kurią galima įgyti tiek klasikinės kultūros studijomis, tiek ir vientisos asmens prigimties atskleidimu.

Skaitant „Laiškus“, gana ryškiai krinta į akis tam tikras neatitikimas tarp Schillerio pažadų pagerinti valstybę ir kuklių išvadų. Tas neatitikimas yra nulėmęs dvejopą interpretavimą – utopišką įsivaizdavimą, kad menas pertvarkys pasaulį ir skeptišką nusistatymą, kuriam menas yra elitinių grupelių, dvasios aristokratų susivienijimo forma. Abi šios interpretacijos tolokai „nubėga“ nuo Schillerio intencijų. Jo estetinė valstybė yra idealas, o ne tikrovė. Idealas gi niekada neįgyvendinamas: prie jo galima tik be galo artėti. Negalima gyvenimo *pa*keisti, jį įmanoma tik keisti gera linkme. Bet kaip gali *menas* šitai padaryti?

Laisvė

Pirmiau turime atsakyti į klausimą, ką Schilleris laiko menu. „Laiškuose“ menas daugiausia aiškinamas grožiu, regimybe (Schein), forma, gyva išvaizda (lebende Gestalt), žaidimu. Tačiau visi šie skirtingi meno atributai išvedami iš vieno pagrindo, savotiškos filosofo ir poeto idée fixe, apėmusios visą jo kūrybą – teoriją ir meną, – t. y. laisvės. Nėra kito tokio žodžio ir sąvokos, kuri tiek svertų Schillerio kūrybo-

je. Ja pagrindžiama ir dorovė, ir politika, ir menas, ir pati žmogaus prigimtis. Pirmiausia ji reiškia nepriklausymą, atitrūkimą ar atsiribojimą nuo bet kokių išorinių įtakų, sąlygų ar tikslų. O antra, ji kalba apie kokio nors dalyko savarankiškumą, saviveiksmiškumą, savitiksliškumą, savaimingumą ar net spontaniškumą. Blogiausiu atveju abu šie laisvės aspektai sutampa, – bet koks reiškinys, atskirtas nuo savo sąlygų ir išorinių tikslų, lieka pats sau, t. y. tampa savaimingas. Ir visai nesvarbu ar ta laisvė kyla iš objektyvios nepriklausomybės, ar ji tik gaunama izoliuojančiu stebėjimu, teisingiau sakant žiūra (kontempliacija). Abiem atvejais svarbiausia jos pasireiškimas žmogui: laisvės jutimas, patyrimas, galėjimas ja naudotis, pačiam veikti, remtis pačiu savimi. Ji nėra tik grynas tikrovės faktas, bet pozityvi vertybė, kurios siekia savitikslė būtybė, t. y. žmogus. Pagal prigimtį jam lemta gyventi sau. Ir tai, kas gamtos duota, jo protas paverčia sąmoningu tikslu. Pats spręsdamas už save, jis įgyja orumą, prakilnumą.

„Similis simili gaudet" (Panašus panašiu džiaugiasi), – sakydavo romėnai. Taip pat mąsto ir Schilleris: mus žavi nesuvaržyti, lengvi gyvulių judesiai, kurių neįveikia jų masės slėgimas; gražus planas, jeigu jis sudaro laisvo plano įspūdį. Žmones traukia sparnuočių skrydis, – tai gyvas laisvės simbolis. Kūno grožis mažėja, kai jo judesius pradeda varžyti jo masė. Gražus vaizdas, kai jis primena realybę, dirbtinumas – natūralumą. Skulptūros forma turi suteikti jos medžiagai kūno grakštumą; medžiaga turi išnykti formoje, tikrovė – kūrinio regimybėje. Regimybė išvaduoja tikrovę nuo jos determinuotumo, būtinumo, dėsningumo. Tai kas kita negu iliu-

zija, kuri apgauna žmogų. Iliuzija atsiranda ten, kur sudaromas tikrovės įspūdis, kur yra pretenduojama į realybę. Regimybė neslepia to, kad ji išgalvota, padaryta. Šių dienų estetikoje tai vadinama kvazirealybe, tarsitikrove, sąlygiška tikrove. Tokiais terminais išreiškiama, kad meno kūrinys yra sąmoninga konvencija, kad jo kūrimas grindžiamas laisvai pasirinktomis prielaidomis, kurios suartina meną su žaidimu. Schilleriui (kaip ir Kantui) tikras menininkas yra genijus, kuris yra nepriklausomas tiek nuo gamtinio būtinumo, tiek ir nuo proto duodamų taisyklių. Jis pats spontaniškai įveda į kūrinį tvarką, kuri jo nevaržo. Menas ir grožis yra laisvės pasireiškimas ir kartu laisvės plėtojimo būdas. Atitraukdamas grubų, laukinį fizinį žmogų nuo gamtinio būtinumo prievartos, jis sušvelnina ir sukilnina jo charakterį, o išlaisvindamas barbarišką žmogų nuo proto įstatymų prievartos, sugrąžina žmogų prie juslinės tikrovės. Abiem atvejais menas įveikia įtampą, daro žmogų nepriklausomą, nevaržomą. Tokį poveikį darąs švelninantis grožis. Panašiai kaip ir Antikos pitagoriečiai, Schilleris švelninantį grožį ir meną rekomenduoja grubiems, prievartos valdomiems žmonėms, o išglebusiems – energingą. Tačiau meno jis nepaverčia tik sutrikusios harmonijos atstatymo, gryna gydymo priemone. Menas jam yra žmogaus istorinio tapsmo, jo subrendimo esminė sąlyga ir forma. Per meną laukinė būtybė peržengia savo ribas ir virsta žmogiška: čia susiderina ir sutartinai veikia viena kitai prieštaraujančios jo galios – jutimas ir protavimas, pasyvumas ir aktyvumas, kintamumas ir pastovumas. Šioje būklėje žmogus yra visiškai neapibrėžtas, kitaip sakant, nėra orientuotas į kokį nors konkretų tikslą, į kokių nors

uždavinių sprendimą. Bet tas neapibrėžtumas yra ypatinga kultūros realybė („aukščiausia realybė“), kurioje veikia visos žmogiškosios galios, suteikiančios žmogui galimybę padaryti iš savęs, ką jis nori ir kuo jis turi būti. Visi kiti žmogaus santykiai su pasauliu (fizinis, pažintinis, moralinis) yra daliniai, nereikalaujantys jo pilnatvės; tuo tarpu estetinis santykis universalus, visuminis, parengiantis žmogaus galimybes bet kokiai laisvai pasirenkamai reagavimo formai bei veiklai: aktyvumui ar pasyvumui, judėjimui ar rimčiai, mąstymui ar žiūrai, darbui ar poilsiui. Gamta žmogų pastūmėja į vienpusiškumą, o estetinė būsena sugrąžina jam jo universalią prigimtį.

Dualizmas

Apskritai pati žmogaus suvienijimo samprata yra vedinys to senovinio dualizmo, kurį esmingai modifikavo Kantas ir Fichtė. Kūno ir sielos susijungimą Kantas redukavo į gamtinio būtinumo ir laisvos valios dualumą. Fichtė žmogaus dualumą išvedė iš to, kad jis yra vienintelė būtis, tampanti savo pačios tikslu. Buvimas tikslu sau tą būtį atskleidžia kaip tapatumą, vienodumą ir pastovumą. Tapatumas (Identität) yra būties ypatumas ir principas, reikalaujantis sutarimo su pačiu savimi, draudžiantis sau pačiam prieštarauti. Tai absoliuti vienybė, arba per save apibrėžto Aš forma. Ir šiuo atžvilgiu žmogus yra laisvas. Tačiau žmogus nėra tik grynas Aš. Jis, be to, yra ir juslinė, empirinė būtybė, apibrėžiamas per ne-Aš, t. y. per išorinio pasaulio daiktus, kurie visada įvairūs, nepasto-

vūs ir netapatūs. Vadinasi, šiuo atžvilgiu ji yra priklausoma nuo tų daiktų kintamumo.

Kadangi pagal savo būties principą žmogus turi būti tapatus sau, o daiktų pasaulyje yra priklausomas nuo kintamumo, yra reikalinga valios treniruotė, kuri taip paveiktų, modifikuotų tuos daiktus, kad jie neprieštarautų grynajam Aš, kad jusliškas reiškinių turinys būtų suderintas su Aš forma.

Prie šios dualizmo interpretacijos prisišlieja ir Schilleris. Tik nekintamąjį grynąjį Fichtės Aš jis pavadina asmenybe, o empirinį kintamąjį Aš – būsena. Tarp asmenybės ir būsenos jis regi begalinį atstumą, kurio neįmanoma šiame realiajame pasaulyje įveikti. Bet tiedu momentai vis dėlto nėra nesusiejami, – jie vienas be kito neapibrėžiami. Kai mes teigiame kokį nors kintamumą, kartu pasakome, kad yra kažkas apibrėžta, kuriam tas kintamumas priskiriamas. Kaip reiškinys, materija, tikrovė žmogus yra kintantis, o kaip grynas intelektas, kaip forma – amžinas. Amžinumą liudijąs jo proto priklausymas visai žmonių giminei bei dieviškumas. Jis nesąs pakankamas nei kaip forma, nei kaip tikrovė. Tikru, subrendusiu, pilnaverčiu žmogumi jis tampąs tik tada, kai įforminąs materiją, įveikiąs laiką ir pajungiąs būsenų įvairovę savojo Aš vienovei.

Bet ta vienovė nepasiekiama nei plečiant jusliškumo sferą į nekintamo proto pasaulį, nei proto reikalavimais įsibraunant į jusliškumo sferą bei ją prievartaujant. Abiem atvejais žmogus virsta vergu: tik vienąsyk – gamtinės ochlokratijos, o kitąsyk – proto monarchijos. Kantas proto nustatomuose reikalavimuose regėjo asmens laisvės (autonomijos) ir orumo pagrindą, – taigi iš jų plaukė jausmų, potraukių bei norų disciplina. Schilleris deda pastangas apriboti proto

monarchiją, palikdamas erdvę kilnių potraukių laisvei. Kitaip sakant, jis sušvelnina Kanto rigorizmą, – jo universali natūra negali sutikti su proto vienvaldyste. Pirma, ne visi potraukiai ir polinkiai prieštarauja proto reikalavimams, o antra, gamta negali sutikti su išorine priespauda, – anksčiau ar vėliau ji ima priešintis ir reikalauti sau teisių. Jis nemato principinio skirtumo, ar monarchas valdo valstybę, ar asmenybės protas – natūralią individualybę. Abiem atvejais reiškiasi žmogaus barbariškumas. Laukinis – gamtos vergas, o barbaras – monarcho.

Harmoninga valstybė ir harmoningas žmogus yra ten, kur visos jėgos veikia laisvai, kur asmenybė sutaria su individualybe, o valstybė – su savo piliečiais, kur dalys tik dėl to paklūsta visumai, kadangi visuma tarnauja dalims. Tokiems piliečiams valstybė įkūnija gryną ir objektyvią žmogaus prigimtį, kuri yra ne kas kita, kaip visuomeninė sutartis. Kitaip sakant, valstybė jiems yra jų idealusis Aš, su kurio nekintama vienybe yra derinami visi gamtos sąlygojami jų būsenų pasikeitimai. Kita vertus, tokia valstybė privalės palaikyti su savo piliečiais tą patį santykį, kurį šie palaiko patys su savimi, ir jų subjektyvųjį žmogiškumą galės gerbti tik tuo mastu, kiek jis sutaurintas ir pavirtęs objektyviu žmogiškumu.[3]

Asmenybė reikalauja, kad žmogus sutartų pats su savimi, o ne savivaliautų ar sau pačiam vergautų, vadinasi, susitarimas yra būdas, kuriuo siekiama tapti humanišku žmogumi, o valstybė – moraline valstybe. Šiame samprotavime nesun-

[3] Ketvirtasis laiškas, šios knygos 36 p.

ku atpažinti Rousseau „Visuomenės sutarties“ atgarsius. Tačiau prancūzų švietėjo teorijoje sutartis yra būdas, kuriuo visuomenė išsigelbsti nuo pražūties, kai ji suardo savo prigimtinę būklę. Schilleris santūresnis: jie nemato nei žūties grėsmės, nei galutinio išsigelbėjimo. Jam sutartis yra begalinis priešinimasis niekada iki galo neįveikiamam žmogaus sulaukėjimui, subarbarėjimui ir išglebimui. Ši antropologiškai labai svarbi, nors išsamiau ir neišplėtota, mintis duoda pagrindą įteisinti moderniojoje kultūroje meno *būtinumą*. (Hegelis vėliau, kaip žinoma, iš esmės susitaikė su meno reikšmės netektimi). Menas Schillerio teorijoje tampa visą kultūrą ir patį žmogų vienijančiu principu, parengusiu romantines filosofijos, mitologijos (bei religijos), meno sintezavimo koncepcijas. Jis bando reabilituoti tą menkavertiškumą, dėl kurio pragmatiniai laikai nustūmė meną į žmogaus gyvenimo periferiją. Kantas padėjo Schilleriui suprasti, kad pragmatiniu požiūriu menas tikrai yra tapęs niekniekiu. Iš tikrųjų išgrynėjęs menas tampa, K. Sirvydo terminais kalbant, pramania, t. y. tuo, kas išgalvota. Tai ne tikrovė, su kuria būtina skaitytis, o regimybė, kitaip sakant, nerimtas dalykas. Tam nerimtumui pažymėti poetas ir filosofas pasitelkia Kanto terminą „das Spiel“.

Das Spiel

Apskritai šį žodį nelengva išversti į lietuvių kalbą. Žodis „žaidimas“ labai menkai teatkuria tą semantinį lauką, kuris būdingas vokiečių kalbai. Tai ne tik žaidimas, bet ir loši-

mas, ir vaidinimas, ir grojimas, ir atlikimas, ir apsimetimas, ir rizikavimas. Kanto filosofijoje šis žodis dažniausiai reiškia žaismą, t. y. laisvą, spontanišką žmogaus galių (vaizduotės ir intelekto, pojūčių, įspūdžių, minčių, sielos ir kūno būsenų) bei stebimų formų kaitaliojimąsi, svyravimą, mirgėjimą, bangavimą, susiderinimą. Schilleris žaidimą padarė esminiu žmogaus būties atributu, liudijančiu jo išaugimą iš vergiškos priklausomybės į laisvės būklę. Čia žaidimas jau nėra tai, kas šiuo žodžiu paprastai vadinama gyvenime: nuo tokių „banalių dalykų" kategoriškai atsiribojama. „Laiškai" proteguoja idealų žaidimą idealiam potraukiui, t. y. grožį. Teorijoje atsiranda uždaras ratas: grožis aiškinamas žaidimu, žaidimas – grožiu, o šie abu galų gale turi atskleisti meną.

Tai nėra lengva vieta nei pačiam Schilleriui, nei skaitytojui, bet ji padeda autoriui gana įspūdingai išryškinti žmogaus išsiskyrimą iš gamtos, arba kitaip sakant, jo sugebėjimą atsistoti šalia gamtos ir savęs paties, įgyti tam tikrą autonomiją (savarankiškumą, saviveiksmiškumą) savo natūralių polinkių atžvilgiu. Ne sykį jau buvo mėginta žmogų išskirti iš gamtos pagal kokius nors kultūros požymius: politinius, religinius, kalbinius, pažintinius, dorovinius. Schilleris mėgina pritaikyti estetinius kriterijus. Jo tiesiami keliai veda iš žmogaus pirmykščio išsilaisvinimo – į grožio laisvę, o iš šios – į žmogaus pilnatvės atstatymą estetinėje valstybėje. Estetiniai kriterijai duoda galimybę atskleisti keletą fundamentalių dalykų: *pirma*, parodyti, kad ir pragmatinio gyvenimo suskilimo sąlygomis yra galimas žmogaus vientisumas, pilnatvė; *antra*, paaiškinti, kad vientisumas reikalauja olimpinės laisvės, prie kurios mirtingasis priartėja tik laisvalaikio

sąlygomis, tik tada jis gali būti abejingas realybei ir pasinerti į regimybės kontempliavimą; *trečia*, suprasti, kad tik žmogaus pilnatvei gali atsiverti ir gamtos bei jos reiškinių neskaidoma visuma; *ketvirta*, įžvelgti, kad regimybės kūrimas ir kontempliavimas apskritai yra gryniausia laisvės forma, reprezentuojanti ir stimuliuojanti bet kokį kitą laisvės pasireiškimą.

Pirmieji trys dalykai iki šiol nėra praradę reikšmės nei estetikos, nei kultūros filosofijos tyrinėjimuose, nors ir ne visada jie siejami su meno ir grožio buvimu. Asmenybės išlikimo, jos vienybės, tapatumo, tikrumo, savarankiškumo, laisvės problemos šiais laikais nė kiek ne mažiau aktualios negu prieš du šimtus metų. Tačiau estetinis šių problemų sprendimas dabar atrodo daug utopiškiau negu anais laikais. Pats disharmonišku, efemerišku, fragmentišku, eksperimentišku tapęs menas nenori turėti nieko bendra su tomis priedermėmis, kurias jam norėjo uždėti Schilleris.

K. A. STOŠKUS

LAIŠKAI APIE ESTETINĮ ŽMOGAUS UGDYMĄ

PIRMASIS LAIŠKAS

Taigi jūs panorote leisti, kad aš Jums laiškais perteikčiau savo tyrinėjimų *apie grožį ir meną* rezultatus. Gyvai jaučiu, koks sunkus, bet sykiu ir koks viliojantis bei garbingas šis sumanymas. Kalbėsiu apie dalyką, kuris tiesiogiai susijęs su geriausiąja mums tenkančios laimės dalimi ir nėra labai tolimas moraliniam žmogaus prigimties taurumui. Dėstysiu grožio reikalą širdžiai, kuri jaučia ir geba taikyti visą jo galybę ir kuri tyrinėjimuose, lygiai taip pat dažnai verčiančiuose kreiptis ir į principus, ir į jausmus, pati prisiims sunkesniąją mano užduoties dalį.

Tai, ko ketinau prašyti iš Jūsų kaip malonės, Jūs kilniadvasiškai darote mano pareiga, palikdami man nuopelno regimybę ten, kur aš tik pasiduodu savajam polinkiui. Dėstymo laisvumas, kurio iš manęs pageidaujate, man yra ne prievarta, o veikiau poreikis. Menkai tepratusiam naudotis mokyklose reikalaujamomis formomis, man bemaž negrės pavojus piktnaudžiauti jomis ir taip nusižengti geram skoniui. Mano idėjos, gimūsios greičiau iš monotoniško bendravimo su pačiu savimi, o ne iš gausios pasaulio patirties ar iš knygų pasisemtos, nemėgins nuslėpti savo kilmės, joms veikiau bus galima prikišti bet kokią kitą nuodėmę, tiktai ne sektantizmą, jos

veikiau grius iš silpnumo, nei stengsis išsilaikyti, ramstydamosi autoritetu ir svetima stiprybe.

Tiesa, neslėpsiu nuo Jūsų, kad vėliau dėstomi mano teiginiai didžiąja dalimi remiasi Kanto principais; tačiau, jeigu šių tyrinėjimų eigoje pajustumėte, kad jie primena Jums kurią nors atskirą filosofijos mokyklą, kaltinkite dėl to ne tuos principus, o mano negabumą. Ne, Jūsų dvasios laisvė man bus neliečiama. Jūsų paties jausmas pateiks man faktus, kuriais grįsiu savo tyrinėjimą; Jūsų paties laisva galia mąstyti diktuos dėsnius, kuriais bus vadovaujamasi.

Dėl idėjų, kurios pačios svarbiausios praktinėje Kanto sistemos dalyje, į dvi grupes pasidalinę tiktai filosofai, o žmonės, kaip drįstu manyti įrodysiąs, dėl jų visados sutarė. Tiktai išvaduokime jas nuo jų techninės formos, ir jos pasirodys kaip įsisenėję paprasčiausio proto reikalavimai ir kaip faktai moralinio instinkto, kurį išmintinga prigimtis davė žmogui už globėją, iki aiški įžvalga subrandins jį pilnametystei. Tačiau kaip tik toji pati techninė forma, leidžianti protui išvysti tiesą, paslepia ją nuo jausmo; mat protas, mėgindamas įsisavinti vidine jusle pagaunamą objektą, deja, turi jį pirma suardyti. Filosofas, visai kaip chemikas, tik skaidydamas atranda jungtį, ir tik kankindamas meną suvokia laisvos prigimties veikalą. Norėdamas pastverti lakų pavidalą, jis turi sukaustyti jį taisyklės grandinėmis, į sąvokas sudraskyti jo dailų kūną, o gyvą jo dvasią paversti skurdžiais žodžių griaučiais. Argi reikia stebėtis, kad natūralus jausmas savęs nebeįžvelgia tokiame atvaizde, o tiesa analitiko rašinyje atrodo lyg paradoksas?

Todėl būkite ir man bent šiek tiek atlaidesnis, jeigu čia pradedami tyrinėjimai, mėgindami padaryti savąjį objektą artimesnį protui, atitolintų jį nuo juslių. Tai, kas ten sakyta apie moralinius reiškinius, dar didesniu mastu turi tikti grožio reiškiniams. Visa grožio magija paremta jo paslaptimi, tad, sugriovus būtinas jo elementų jungtis, pranyksta ir jo esmė.

ANTRASIS LAIŠKAS

Tačiau ar man nederėtų galbūt geriau naudotis Jūsų suteikta laisve, nei kreipti Jūsų dėmesį į gražiojo meno areną? Argi nėra bent jau ne šių laikų dalykas dairytis estetinio pasaulio kodekso, kai moralinio pasaulio reikalai žadina kur kas didesnį domesį ir yra kur kas artimesni, o filosofinių tyrinėjimų dvasia laiko aplinkybių raginama gilintis į visų tobuliausią meną – į tikros politinės laisvės kūrimą?

Nenorėčiau gyventi kitame šimtmetyje ir būti kitam šimtmečiui darbavęsis. Žmogus yra toks pat savo laiko pilietis, kaip jis yra valstybės pilietis; ir jeigu laikoma nederamu, netgi neleistinu dalyku išsižadėti papročių ir įpročių, viešpataujančių tuose sluoksniuose, kuriuose gyveni, tai kodėl turėtų būti menkesnė pareiga, renkantis savąją veiklą, suteikti balsą šimtmečio poreikiams ir skoniui?

O tasai balsas regisi anaiptol nepalankus menui, bent jau tam, kuriam vienam bus skirti manieji tyrinėjimai. Įvykių eiga pasuko laiko genijų kryptimi, grasinančia vis labiau atitolinti jį nuo idealo meno. Menas privalo palikti tikrovę, privalo dorai ir narsiai pasikylėti viršum poreikio; mat menas yra laisvės sūnus ir pageidauja, kad dėsnius jam diktuotų dvasių būtinybė, o ne stygiaus lemiamos materijos reikmės. Tačiau

dabar viešpatauja poreikis, uždėjęs nusmukusiai žmonijai savo tironišką jungą. *Nauda* yra mūsų laiko didysis stabas, kuriam privalo tarnauti visos galios ir kurį garbinti verčiami visi talentai. Šiose nejautriose svarstyklėse dvasiniai meno nuopelnai neturi svorio ir, nė truputėlio neskatinami, dingsta iš šurmulingos šimtmečio mugės. Net filosofinių tyrinėjimų dvasia atima iš vaizduotės vieną provinciją po kitos, ir meno ribos juo labiau siaurėja, juo labiau savo teritoriją plečia mokslas.

Ir filosofo, ir viešojo gyvenimo žmogaus akys su lūkesčiu įsmeigtos į politikos areną, kur dabar, kaip tikima, nagrinėjama didžioji žmonijos lemtis. Argi nėra smerktino abejingumo visuomenės gerovei ženklas nedalyvauti šiame visuotiniame pašnekesyje? Tuo pačiu mastu, kuriuo šis didis teisinis nagrinėjimas dėl savo turinio ir padarinių artimas kiekvienai žmogumi vadinamai būtybei, nagrinėjimo pobūdžiu jis privalo ypatingai dominti kiekvieną savarankišką mąstytoją. Klausimas, į kurį šiaip jau visados buvo atsakoma, vadovaujantis akla stipresniojo teise, dabar, kaip regisi, pateiktas svarstyti priešais grynojo proto teisėjo krėslą, ir asmuo, gebąs atsistoti į visumos centrą ir savąjį individą pasikylėti iki rūšies, turi teisę laikyti save tarėju šiame proto teisme, kuriame jis, kaip žmogus ir pasaulio pilietis, drauge yra ir suinteresuotoji pusė, suvokianti savo didesnę ar mažesnę priklausomybę nuo proceso sėkmės. Taigi šiame didžiame teisiniame nagrinėjime sprendžiamas ne vien jo paties reikalas; nuosprendis turi būti priimamas ir vadovaujantis įstatymais, kuriuos jis, kaip protinga dvasia, pats geba ir turi teisę diktuoti.

Kaip viliojama turėtų man būti imtis tyrinėti tokį dalyką su įžvalgiu mąstytoju ir liberaliu pasaulio piliečiu, sprendimą

paliekant daryti širdžiai, su gražiu entuziazmu pasiryžusiai aukotis žmonijos gerovei! Koks malonus netikėtumas būtų, nepaisant tokio didelio padėties skirtumo ir atstumo, kurį daro būtiną tikrojo pasaulio santykiai, idėjų plotuose pasiekti tą patį rezultatą kaip ir Jūsų prietarų nepripažįstanti dvasia! Dėl to, kad atsispiriu šiai žaviai pagundai ir grožiui teikiu pirmenybę prieš laisvę, tariuosi galėsiąs ne tik pasiteisinti savo polinkiu, – viliuosi įstengsiąs šią pirmenybę pagrįsti ir principais. Tikiuosi įtikinsiąs Jus, kad ši materija kur kas mažiau svetima poreikiui negu epochos skoniui, netgi kad, mėginant patirtyje išspręsti minėtąją politinę problemą, privalu žengti estetikos keliu, nes kaip tik per grožį žengiama į laisvę. Tačiau šio įrodymo man neįmanoma pateikti, nepriminus Jums principų, kuriais protas apskritai vadovaujasi, kurdamas politikos įstatymus.

TREČIASIS LAIŠKAS

Prigimtis žmogaus imasi ne kitaip, nei kitų savo kūrinių: kur jis, kaip laisvas intelektas, pats dar negali veikti, ji veikia už jį. Bet kaip tik todėl jis ir tampa žmogumi, kad nesustoja ties tuo, ką iš jo padarė grynoji prigimtis, bet geba žingsnius, prigimties su juo anticipuotus, pakartoti atgalios, naudodamasis protu, paversti būtinybės kūrinį savo laisvo rinkimosi kūriniu ir fizinę būtinybę pakylėti iki moralinės.

Pabudęs iš juslinio snaudulio, jis pažįsta save kaip žmogų, apsižvalgo ir atranda save – valstybėje. Poreikių prievarta jį ten įstūmė pirmiau, nei jis galėjo ją pasirinkti, naudodamasis savąja laisve; būtinybė sukūrė valstybę, paremtą paprastais prigimties dėsniais pirmiau, nei jis įstengė sukurti ją, vadovaudamasis proto dėsniais. Tačiau tokia būtinybės valstybe, atsiradusia vien iš savo prigimtinės paskirties ir vien jai apskaičiuota, žmogus, kaip moralinis asmuo, negalėjo ir negali tenkintis, – ir vargas jam būtų, jeigu galėtų! Taigi, remdamasis ta pačia teise, pagal kurią jis yra žmogus, jis palieka aklos būtinybės viešpatiją, – kaip, naudodamasis savąja laisve, atsisveikina ir su tokia daugybe kitų dalykų, kaip, sakysime, pateikdami čia tik *vieną* pavyzdį, dorove išnaikina ir grožiu sutaurina tą žemą po-

būdį, kurį poreikis suteikė lyčių meilei. Taip, sulaukęs pilnametystės, jis dirbtinai grįžta į savo vaikystę, susikuria sau prigimtinės būklės idėją, kuri jam, teisybė, patirtyje nėra duota, tačiau proto sprendimu nustatyta kaip būtina, nusibrėžia sau toje idealioje būklėje galutinį tikslą, kurio, iš tikrųjų būdamas prigimtinėje būklėje, nežinojo, suteikia sau galimybę rinktis, kurios anuomet neturėjo, ir elgiasi visai taip, tarytumei viską pradėtų nuo pradžių ir, vadovaudamasis aiškia įžvalga ir laisvu apsisprendimu, nepriklausomybės būklę iškeistų į sutarčių būklę. Kad ir kaip išmoningai ir tvirtai savo kūrinį būtų surentusi akla savivalė, kad ir kaip įžūliai ji tą savo kūrinį gintų, kad ir kokia garbingumo regimybe jį dangstytų, – žmogus, atlikdamas šią operaciją, turi teisę laikyti jį visiškai nebuvusiu; mat aklų jėgų kūrinys neturi autoriteto, kuriam laisvė privalėtų lenktis, ir visa turi būti pajungiama galutiniam tikslui, kurį jo asmenybėje nustato protas. Šitaip atsiranda ir darosi pateisinamas pilnametystės sulaukusios tautos mėginimas savąją prigimtinę valstybę perkurti į dorovinę.

Taigi toji prigimtinė valstybė (kaip gali būti vadinamas tasai politinis kūnas, kuris savo pradinį susiformavimą kildina iš jėgų, o ne iš įstatymų) nesuderinama su morališkuoju žmogumi, kuriam įstatymu privalo būti vien grynas teisėtumas; tačiau jos visai pakanka fiziniam žmogui, kuris įstatymus kuriasi tik tam, kad prisitaikytų prie jėgų. Tačiau fizinis žmogus yra *tikras*, o dorovinis – tik *probleminis*. Taigi, jeigu protas panaikina prigimtinę valstybę, kaip būtinai turi daryti, norėdamas jos vietoje sukurti savąją, tai jis vardan probleminio dorovinio rizikuoja fiziniu ir tikruoju žmogumi ir vardan vien

galimo (nors moraliniu požiūriu būtino) visuomenės idealo rizikuoja visuomenės egzistencija. Protas atima iš žmogaus tai, ką šis iš tikrųjų turi ir be ko daugiau nieko neturi, o mainais nurodo žmogui tai, ką šis galėtų ir privalėtų turėti; ir jeigu protas iš žmogaus pasirodytų per daug tikėjęsis, tai jis vardan žmogiškumo, kurio žmogui dar stinga ir be pavojaus jo egzistencijai gali stigti, būtų atėmęs iš žmogaus net ir tas gyvuliškąsias priemones, kurios juk yra žmogaus žmogiškumo sąlyga. Pirmiau nei žmogus būtų spėjęs savąja valia įsitverti įstatymo, protas būtų jam iš po kojų ištraukęs prigimties kopėčias.

Vadinasi, didžioji abejonė yra ta, kad, moralinei visuomenei kuriantis *idėjos sferoje*, fizinė visuomenė nė akimirkos negali liautis gyvavusi *laike*, kad vardan žmogaus orumo negali būti statoma į pavojų jo egzistencija. Kai nagingam meistrui prireikia pataisyti laikrodžio mechanizmą, jis leidžia ratukams sustoti; o gyvą valstybės laikrodžio mechanizmą reikia taisyti, laikrodžiui mušant, ir čia tenka keisti besisukantį ratuką, jo nesustabdant. Taigi visuomenės gyvavimui palaikyti reikia surasti atramą, kuri padarytų ją nepriklausomą nuo išardyti sumanytos prigimtinės valstybės.

Tos atramos neįmanoma atrasti prigimtiniame žmogaus charakteryje, kuris, būdamas savanaudis ir linkęs į smurtą, veikiau siekia visuomenę sugriauti, o ne ją palaikyti; neįmanoma jos atrasti ir žmogaus doroviniame charakteryje, kuris, laikantis mūsų prielaidos, dar tik turi būti suformuotas, kuriam dėl to, kad jis yra laisvas ir kad *niekados nesireiškia*, įstatymų leidėjas negali daryti jokio poveikio ir kuriuo įstatymų leidėjas niekados negali tvirtai pasikliauti.

Vadinasi, reikėtų nuo fizinio charakterio atskirti savivalę, o nuo moralinio – laisvę; reikėtų pasiekti, kad pirmasis atitiktų įstatymus, o antrasis būtų nepriklausomas nuo įspūdžių; reikėtų suformuoti dar trečią charakterį, kuris, aniedviem abiem giminingas, nutiestų kelią, leidžiantį pereiti nuo grynų jėgų prie įstatymų viešpatystės, ir, nekliudydamas moraliniam charakteriui formuotis, veikiau būtų jusliniu neregimo dorovingumo laidu.

KETVIRTASIS LAIŠKAS

Tiek yra tikra: tik tokio charakterio persvara kurioje nors tautoje gali padaryti valstybės pertvarkymą pagal moralės principus nepavojingą ir tik toks charakteris gali laiduoti šio pertvarkymo tvarumą. Kuriant moralinę valstybę, kaip veikiančiąja galia kliaujamasi dorovės įstatymu, ir laisva valia įtraukiama į priežasčių karaliją, kurioje visa griežtai būtinai ir pastoviai tarpusavyje susiję. Tačiau žinome, kad žmogaus pažinimo teiginiai visados lieka atsitiktiniai ir kad tik absoliučios esybės atveju fizinė būtinybė sutampa su moraline. Taigi, jeigu siekiama žmogaus doroviniu elgesiu kliautis kaip *natūraliais* laimėjimais, tai šis elgesys turi būti natūralus, ir žmogus jau savo instinktų turi būti skatinamas veikti taip, kad padariniai būtų tokie, kokie visados gali būti tik dorovinio charakterio padariniai. Tačiau žmogaus valia visiškai laisva tveria tarp pareigos ir polinkio, ir į šią absoliučią jo asmens teisę neįmanoma ir nevalia kištis jokiai fizinei prievartai. Tad jeigu žmogus turi išsaugoti šį rinkimosi gebėjimą ir vis dėlto būti patikimas narys kauzaliniame jėgų junginyje, tatai įmanoma pasiekti tik tada, jei anų abiejų varomųjų spyruoklių padariniai reiškinių viešpatijoje bus visai vienodi ir, nepaisant viso formų skirtingumo, jo norų materija liks ta pati,

taigi jei jo instinktai pakankamai sutaps su protu, kad būtų tinkami universaliai įstatymų leidybai.

Galima pasakyti, kad kiekvienas individualus žmogus pagal savo prigimtį ir paskirtį nešiojasi savyje gryną idealų žmogų ir kad didžioji kiekvieno individualaus žmogaus būties užduotis yra sutapti su idealiojo žmogaus vienove, kuri lieka nekintama, nepaisant visų jos atmainų[1]. Šį grynąjį žmogų, daugiau ar mažiau *aiškiai* galimą įžvelgti kiekviename subjekte, reprezentuoja *valstybė*, objektyvi ir, sakytume, kanoniška forma, kurioje siekia susivienyti subjektų įvairovė. Tačiau galima įsivaizduoti du skirtingus būdus, kaip žmogus, gyvenąs laike, galėtų susitikti su žmogumi, tverianČiu idėjos sferoje, ir du būdus, kaip valstybė gali įsitvirtinti individuose: arba grynajam žmogui nuslopinant empirinį, valstybei panaikinant individus, arba individui *tampant* valstybe, laike gyvenančiam žmogui *sutaurėjant* iki žmogaus, tverianČio idėjos sferoje.

Tiesa, vienpusiškame moraliniame vertinime šis skirtumas išnyksta; mat protui gana to, kad jo įstatymas galioja be išlygų; tačiau išsamiame antropologiniame vertinime, kuriame atsižvelgiama ne tik į formą, bet ir į turinį ir kuriame gyvas jausmas taip pat turi balsą, šio skirtumo juo labiau turėsime paisyti. Protas, tiesa, reikalauja vienovės, tačiau prigimtis – įvairovės, ir abi legislacijos reiškia savo reikalavimus žmogui. Pirmojo įstatymą jam įdiegė nepaperkama sąmonė, o antrosios – neišdildomas jausmas. Todėl visados dar nepakankamo

[1] Remiuosi čia neseniai pasirodžiusiu savo bičiulio Fichte'ės veikalu „Paskaitos apie mokslininko paskirtį", kuriame esama labai šviesios ir dar niekados tokiu keliu nemėgintos išvesti šio teiginio atmainos.

išsiugdymo ženklas bus tai, kad dorovinis charakteris gali įsitvirtinti tik aukojant prigimtinį; ir dar labai netobula bus sąranga valstybės, kuri įstengia pasiekti vienovę, tik pašalindama įvairovę. Valstybė privalo gerbti ne tik objektyvųjį ir rūšinį, bet ir subjektyvųjį ir specifinį individų charakterį; plėsdama neregimąją dorovės karaliją, ji neturi palikti negyvenamos reiškinių karalijos.

Kai mechanikos meno žmogus ima į ranką beformę masę ir suteikia jai pavidalą, reikalingą jo tikslui, jis nedvejoja, ar valia prievartauti šią medžiagą; mat prigimtis, kurią jis apdoroja, pati savaime nėra verta pagarbos, ir mechanikui ne visuma dėl dalių, o dalys dėl visumos svarbios. Kai dailiųjų menų atstovas ima į rankas tą pačią masę, jis irgi nedvejoja, ar valia medžiagą prievartauti, tiktai stengiasi neparodyti prievartos. Apdorojamą medžiagą jis gerbia nė kiek ne labiau už mechanikos meno atstovą; tačiau jis mėgins tariamu nuolaidumu medžiagai apgauti akį, linkusią paremti medžiagos laisvę. Visai kas kita tuo atveju, kai kalbame apie pedagogikos ar politikos meno atstovą, kuris žmogų paverčia sykiu ir savąja medžiaga, ir užduotimi. Čia tikslas sugrįžta į medžiagą, ir tik todėl, kad visuma tarnauja dalims, dalys turi teisę paklusti visumai. Visai su kitokia pagarba nei toji, kurią neva rodo savo medžiagai dailiųjų menų atstovas, valstybės meno vyras privalo artintis prie savo medžiagos, ne vien subjektyviai ir dėl juslėms daromo apgaulingo efekto, o objektyviai ir dėl vidinės esmės tausodamas jos savitumą ir asmenybę.

Tačiau kaip tik todėl, kad valstybė privalo būti organizacija, kurianti pati save per save pačią ir vardan savęs pačios,

ji tokia gali tapti tik tuo mastu, kiek jos dalys yra pasikylėjusios ir susiderinusios vardan visumos idėjos. Kadangi valstybė tarnauja savo piliečių krūtinėse tveriančio gryno ir objektyvaus žmogiškumo reprezentantu, ji privalės palaikyti su savo piliečiais tą patį santykį, kurį šie palaiko patys su savimi, ir jų subjektyvųjį žmogiškumą galės gerbti tik tuo mastu, kiek jis sutaurintas ir pavirtęs objektyviu žmogiškumu. Jeigu vidinis žmogus sutaria pats su savimi, jis ir didžiausio savo elgsenos universalizavimo atveju išsaugos savąjį savitumą, o valstybė bus vien jo gražaus instinkto aiškintoja, aiškesnė jo vidinės įstatymų leidybos formulė. Tačiau jeigu kurios nors tautos charakteryje subjektyvusis žmogus dar taip priešinsis objektyviajam, kad antrojo pergalė bus pasiekiama tik slopinant pirmąjį, tai ir valstybė piliečio atžvilgiu įgis griežtą įstatymo rimtybę ir, nenorėdama tapti piliečio auka, privalės be atodairos trempti žemėn tokią priešišką individualybę.

Bet žmogus gali būti pats sau priešingas dvejopai: arba – jeigu jausmas valdo jo principus – kaip laukinis, arba – jeigu principai naikina jo jausmus – kaip barbaras. Laukinis niekina meną ir pažįsta gamtą kaip jos neribotas valdovas; barbaras niekina gamtą ir tyčiojasi iš jos, tačiau, pelnydamas didesnę panieką nei laukinis, jis gana dažnai ir toliau lieka savo vergo vergas. Kultūringas žmogus gamtą paverčia savo bičiuliu ir gerbia jos laisvę, tramdydamas vien jos savivalę.

Taigi protas, įnešdamas savo moralinę vienovę į fizinę visuomenę, neturi pažeisti jos prigimties įvairovės. O kai prigimtis siekia išlaikyti savo įvairovę moralinėje visuome-

nės sandaroje, dėl to neturi nukentėti moralinė vienovė; pergalingoji forma tveria vienodu atstu ir nuo vienodumo, ir nuo sumaišties. Taigi tautoje, kuri bus pajėgi ir verta būtinybės valstybę iškeisti į laisvės valstybę, turės būti surastas charakterio *totalitarumas*.

PENKTASIS LAIŠKAS

Ar toks yra tasai charakteris, kurį mums rodo dabartinė epocha, šių dienų įvykiai? Išsyk kreipiu dėmesį į labiausiai išsišovusį daiktą šiame plačiame paveiksle.

Teisybė, kad nuomonės autoritetas smukęs, kad savivalė demaskuota, ir, nors vis dar ginkluota galybe, jau jokiomis klastomis nebeįstengia pelnyti garbės; žmogus nubudo iš ilgo abejingumo ir saviapgaulės, ir primygtina balsų dauguma reikalauja, kad jam būtų grąžintos neprarandamosios teisės. Tačiau jis tų teisių ne vien reikalauja; ir vienoje, ir antroje pusėje jis kyla ir rengiasi prievarta pasiimti tai, ko jam, jo paties nuomone, neteisėtai neduodama. Prigimtinės valstybės pastatas siūbuoja, jo sutręšę pamatai smenga žemėn, ir atrodo, tarytum būtų duota *fizinė* galimybė pasodinti į sostą įstatymą, pagaliau pagerbti žmogų kaip paties savęs tikslą ir politinio junginio pagrindu padaryti tikrąją laisvę. Tuščios viltys! Stinga *moralinės* galimybės, ir dosni akimirka aptinka neįstengiančią ja pasinaudoti padermę.

Darbais žmogus piešia savo paveikslą, – ir kas per pavidalas iškyla dabartinių laikų dramoje! Vienur sulaukėjimas, kitur – išglebimas: abi kraštutinės žmogaus pagedimo atmainos reiškiasi *vienoje* epochoje!

Žemosiose ir gausesniosiose klasėse mums atsiskleidžia šiurkštūs, įstatymo nesaistomi instinktai, kurie, pilietinės tvarkos saitams iširus, nutrūko nuo grandinės ir su nevaldomu įtūžiu skubiai siekia savo gyvuliško patenkinimo. Taigi gali būti, kad objektyvusis žmogiškumas turėtų pagrindo skųstis valstybe; tačiau subjektyvusis privalo gerbti jos priemones. Ar valia jai priekaištauti, kad ji, kol dar privalu buvo ginti jos egzistenciją, paleido iš akių žmogaus prigimties orumą? Kai ji skubėjo savąja svorio jėga skaidyti ir savąja traukos jėga saistyti ten, kur apie ugdomąją dar nebuvo nė ko galvoti? Jos iširimas drauge yra ir jos pateisinimas. Saitų nebetekusi visuomenė, užuot skubėjusi aukštyn, į organinį gyvenimą, krinta atgalios, į gaivalo viešpatiją.

Kita vertus, civilizuotosiose klasėse mums atsiveria dar atgrasesnis reginys išglebimo ir charakterio išsigimimo, kurie juo labiau piktinantys, kad jų šaltinis yra pati kultūra. Jau nebeprisimenu, kuris senųjų ar naujųjų filosofų yra tarstelėjęs, kad tauresni dalykai sugriuvę regisi labiau šlykštūs; tačiau ši pastaba bus teisinga ir moralės srityje. Gamtos sūnus, išklydęs iš kelio, tampa siautėtoju; kultūros augintinis – menkysta. Intelekto apšviestumas, kuriuo rafinuotesnieji luomai ne visai nepagrįstai giriasi, apskritai daro tokią menką taurinamąją įtaką nuostatoms, kad veikiau maksimomis įtvirtina pagedimą. Mes neigiame prigimtį jos teisėtoje srityje, idant pajustume jos tironiją moralės sferoje, ir priešindamiesi jos įspūdžiams, perimame iš jos savo principus. Afektuotas mūsų papročių padorumas atsisako suteikti jai *pirmąjį* žodį, tačiau palieka jai *paskutinį* žodį mūsų materialistinėje dorovės teorijoje. Pačiose rafinuočiausių smagybių įsčiose savo sistemą

įkūrė egoizmas, ir mes, vengdami neštis draugijon smagią širdį, patiriame visus visuomenės užkratus ir visą jos priespaudą. Savo laisvus sprendimus mes pajungiame jos despotiškoms nuomonėms, savo jausmą – jos keistiems papročiams, savo valią – jos pagundoms; tik savo savivale priešinamės jos šventoms teisėms. Išdidus pasitenkinimas savimi sugniaužia viešuomenės vyro širdį, kuri šiurkštaus gamtos žmogaus krūtinėje dažnai dar užjaučiamai plaka, ir lyg iš degančio miesto kiekvienas stengiasi išsaugoti nuo suniokojimo savo skurdžią nuosavybę. Manoma, kad tik visiškas jautrumo atsisakymas dar gali nuo to niokojimo apsaugoti, ir pašaipa, kurios kirčiai dažnai pataiso fanatiką, lygiai taip pat be atodairos čaižo tauriausius jausmus. Kultūra, anaiptol neatnešdama mums laisvės, su kiekviena galia, kurią mumyse sukuria, gimdo tik naujus poreikius; fizinio pasaulio pančiai veržiasi vis labiau bauginamai, tad baimė pralaimėti pasmaugia net liepsningą instinktą taisyti ir pakantaus klusnumo maksima laikoma didžiausia gyvenimo išmintimi. Taip tad regime laikų dvasią besiblaškančią tarp iškrypimo ir šiurkštumo, tarp nenatūralumo ir grynos prigimties, tarp prietaro ir moralinio netikėjimo, ir ribas jai kartais dar nubrėžia tiktai blogybės pusiausvyra.

ŠEŠTASIS LAIŠKAS

Ar būčiau persistengęs, pateikdamas tokį laikų aprašymą? Nelaukiu šio priekaišto, veikiau laukiu kitokio: kad šitaip būsiu per daug įrodęs. Šis paveikslas, pasakysite Jūs man, tiesa, tinka mūsų laikų žmonėms, tačiau jis juk apskritai tinka visoms tautoms, žengiančioms kultūros keliu, nes visos be išimčių pirma perdėtai protingais postringavimais turi atsitolinti nuo prigimties ir tik paskui, padedamos proto, gali prie jos grįžti.

Tačiau, įdėmiau pažvelgus į mūsų laikų charakterį, mus turėtų nustebinti kontrastas tarp dabartinės ir ankstesniosios, ypač graikiškosios, žmogiškumo formų. Išprusimo ir subtilumo šlovė, kuria mes teisėtai didžiuojamės prieš bet kurią kitą *gryną* prigimtį, neleidžia mums sužibėti prieš graikų prigimtį, kuri gyveno vienybėje su visomis meno grožybėmis ir visu išminties prakilnumu, netapdama jų auka, kaip mūsiškė. Graikai ne tik verčia mus gėdytis dėl paprastumo, svetimo mūsų laikams, jie drauge yra ir mūsų varžovai, dažnai net pavyzdžiai mums kaip tik tų gerųjų savybių, kurios mums paprastai teikia paguodą, kai mes skundžiamės, kad mūsų dorovė tokia priešinga prigimčiai. Mes regime juos, sykiu kupinus ir formos, ir gausos, sykiu ir filosofuojančius, ir kuriančius, sykiu

švelnius ir energingus, įstabiame savo žmogiškume sujungusius fantazijos jaunystę su proto vyriškumu.

Anuomet, to gražaus dvasinių galių atbudimo metu, jausmų ir dvasios sferos dar nebuvo taip griežtai atskirtos viena nuo kitos, joks nesutarimas dar nebuvo privertęs jų tapti priešiškomis viena kitai ir atsiriboti viena nuo kitos. Poezija dar nesanguliavo su pokštu, o spekuliacija dar nebuvo susitepusi gudravimais. Iš bėdos jos galėjo susikeisti savo funkcijomis, nes kiekviena jų – tiesa, savaip, – gerbė tiesą. Kad ir kaip aukštai būtų užkopęs protas, jis visada meiliai tempdavo paskui save materiją, ir nors jis skaidydavo labai aiškiai ir griežtai, bet niekada nežalodavo. Tiesa, jis suskaidė žmogaus prigimtį ir padidinęs išbarstė ją po visą nuostabią dievų sferą, tačiau jis neplėšė jos gabalais, o tik skirtingai sumaišydavo jos dalis, ir kiekvienoje atskiroje dievybėje gyvavo visas žmogiškumas. Koks didelis skirtumas, palyginti su mūsų laikais! Ir pas mus padidintas rūšies atvaizdas yra išbarstytas po individus, tačiau tai yra atskiros nuotrupos, o ne įvairūs mišiniai, todėl, norėdami aprėpti rūšies visumą, mes turime pažinti kiekvieną individą. Beveik jauti pagundą tvirtinti, kad mūsų laikais pavienės dvasinės galios ir tikrovėje veikia taip pat pavieniui, kaip jas savo vaizduotėje atskiria psichologas, kad mes matome ne tik pavienius subjektus, bet ir ištisas klases žmonių, kurių tik dalis pradų išsivystė, o kitų pradų tėra tik užuomazgos – kaip skurstančių augalų.

Neneigiu tų pranašumų, kuriais šių laikų padermė, kaip visuma, nusvertų ant intelekto svarstyklių net pačią geriausią priešistorinę padermę; tačiau ji turi stoti į kovą, suglaudusi gretas, ir tik visuma gali rungtis su visuma. Kas iš šiuo-

laikinių žmonių galėtų susirungti vyras prieš vyrą su atėniečiu dėl žmogiškumo?

Iš kur atsirado šitas individo vertės sumažėjimas, išaugus rūšies pranašumui? Kodėl kiekvienas graikas galėjo laikyti save savo laiko reprezentantu ir kodėl niekas šito nedrįsta šiandien? Todėl, kad graikui jo formas suteikė viską vienijanti gamta, o mūsų laikų žmogui – viską suskaidantis intelektas.

Pati kultūra šitaip sužalojo naująją žmoniją. Kai tik dėl išaugusio patyrimo ir tikslesnio mąstymo pasidarė būtina griežčiau atskirti vieną nuo kito mokslus, o dėl sudėtingesnio valstybės mechanizmo turėjo griežčiau išsiskirti luomai ir užsiėmimai, nutrūko ir vidinis žmogiškosios prigimties ryšys, ir pražūtingos grumtynės padalino pusiau jos harmoningas galias. Intuityvusis ir spekuliatyvusis intelektai, priešiškai nusiteikę vienas kito atžvilgiu, užėmė kiekvienas savo atskirą sritį ir pradėjo pavydžiai ir su nepasitikėjimu sergėti tos srities ribas, o apribojęs savo veiklą viena sfera, jie susikūrė sau ir valdovą, kuris neretai nuslopindavo visus kitus pradus. Kai vienoje pusėje hipertrofuota vaizduotė naikina menkus proto daigelius, kitoje pusėje abstrahavimo dvasia gesina ugnį, prie kurios galėtų sušilti širdis ir nuo kurios įsižiebtų fantazija.

Šitą skilimą, kurį žmogaus viduje pradėjo menas ir mokytumas, naujoji valdymo dvasia padarė visišką ir visuotinį. Tiesa, nebuvo ko ir tikėtis, kad paprasta pirmųjų respublikų organizacija pergyventų pirmųjų papročių ir santykių paprastumą; bet užuot pakilusi iki aukštesnio organinio gyvenimo, ji nusmuko iki žemos ir grubios mechanikos. Vietoj anos polipinės graikų valstybių prigimties, kai kiekvienas individas gyveno visai nepriklausomai ir, reikalui esant, galėjo susilieti su

visuma, dabar atsirado išmoningas mechanizmas, kuriame, susijungus daugybei negyvų dalių, atsiranda mechaniškas visumos egzistavimas. Dabar vieni nuo kitų buvo atplėšti valstybė ir bažnyčia, įstatymai ir papročiai; malonumas atsiskyrė nuo darbo, priemonė nuo tikslo, pastangos nuo atlyginimo. Būdamas amžinai prisirišęs tik prie vieno mažučio visumos gabalėlio, žmogus ir pats tampa nuotrupa; nuolat girdėdamas ausyse vien monotonišką savo paties sukamo rato ūžesį, jis niekuomet neišugdo savo esmės harmonijos ir, užuot išryškinęs savo prigimties žmogiškumą, tampa tiktai savo užsiėmimo arba savo mokslo kopija; bet net ir tas skurdus fragmentiškas dalyvavimas, siejantis atskirą narį su visuma, nepriklauso nuo formų, kurias sukuria patys nariai (argi galima patikėti jų laisvei tokį dirbtinį ir trapų mechanizmą?); tas formas skrupulingai griežtai nustato speciali programa, kuri supančioja jų laisvą nuožiūrą. Negyva raidė užima gyvojo intelekto vietą, o drumsta atmintis laikoma patikimesniu valdovu negu genialumas ir jausmai.

Jeigu bendruomenė žmogaus matu laiko jo užimamą postą, jeigu ji vieną iš savo piliečių gerbia tik už mechanišką atmintį, kitą – už pedantišką protą, o trečią – už automatišką tikslumą, jeigu ji vienur, nekreipdama dėmesio į charakterį, žiūri tiktai žinių, o kitur – tvarkos dvasios ir įstatymiško elgesio vardan pakenčia patį didžiausią proto aptemimą, jeigu ji, be to, nori, kad kiekvienas iš tų sugebėjimų būtų toks intensyvus, kiek tik tai įmanoma subjektui paliktoje veiklos sferoje, tai ar verta stebėtis, kad kiti mūsų sielos pradai apleidžiami, siekiant kuo labiau pasirūpinti tuo vieninteliu, kuris atneša garbę ir turtą? Tiesa, mes žinome, kad galių kupinas ge-

nijus savo verslo ribų nedaro savo veiklos ribomis; tačiau vidutinis talentas jo daliai tekusiame versle sunaudoja visą skurdžią savo jėgų sumą, ir neprasta turi būti galva, kurios, nekenkiant amatui, dar liktų ir pomėgiams. Be to, dar ir retai būna gera rekomendacija valstybei, kai žmogaus galios viršija jam skiriamas užduotis, arba kai genialaus vyro aukštesnieji dvasiniai poreikiai tampa jo tarnybos varžovu. Valstybė taip pavydžiai stengiasi, kad tarnai būtų vien jos nuosavybė, jog lengviau pasiryš (ir kas pasakys, kad ji neteisi?) savo vyrą dalintis su Venus Eytherea, o ne su Venus Urania.

Taip tad paskiras konkretus gyvenimas pamažu išdildomas, idant savo skurdžią būtį tvertų abstrakti visuma, ir valstybė amžinai lieka svetima savo piliečiams, nes jausmas jos niekur neaptinka. Priversta klasifikavimu pasidaryti savo piliečių įvairovę lengviau aprėpiamą ir žmones patirti vien iš antrų rankų kaip reprezentantus, valdančioji dalis galų gale juos visiškai pameta iš akių, painiodama juos su paprasta intelekto konstrukcija; o valdomoji dalis tik su šalčiu gali priimti įstatymus, taip menkai jai pačiai skirtus. Pagaliau pasibodėjusi palaikyti ryšį, kurį jai valstybė taip mažai tepalengvina, pozityvioji visuomenė (tokia dalia jau seniai ištikusi daugumą Europos valstybių) išyra ir pereina į moralinę prigimtinę būklę, kurioje viešoji valdžia yra tiktai viena iš daugelio partijų, nekenčiama ir apgaudinėjama to, kuris ją daro reikalingą, ir gerbiama tik to, kuris be jos gali apsieiti.

Ar žmonija, iš vidaus ir iš išorės spaudžiama šios dvejopos prievartos, būtų galėjusi pasukti kitokia kryptimi, negu iš tikrųjų pasuko? Spekuliatyvoji dvasia, ieškanti neprarandamų turtų idėjų karalijoje, turėjo tapti prašalaite juslių pasaulyje ir

per formą pamesti materiją. Verslo dvasia, uždaryta monotoniškame objektų rate, o jame dar labiau suvaržyta formulių, turėjo paleisti iš akių laisvą visumą ir nuskursti drauge su savąja sfera. Pirmąją ėmė pagunda modeliuoti tikrovę pagal tai, ką įmanu mąstyti, ir subjektyvias savo vaizduotės sąlygas pakylėti iki įstatymų, privalančių lemti daiktų būtį, o antroji puolė į kitą kraštutinumą – visą patirtį vertinti, remiantis paskiru patirties fragmentu, ir mėginti taikyti *savojo* verslo taisykles apskritai ir be išimčių bet kokiam verslui. Vienai buvo lemta tapti tuščio subtilumo, o antrai – pedantiško ribotumo auka, nes pirmoji visumos atžvilgiu buvo per aukštai, o antroji – per žemai. Tačiau neigiami tokios dvasinės krypties padariniai neapsiribojo vien pažinimo ir gaminių sfera; ne mažiau ji paveikė ir jausmus bei veiklą. Juk žinome, kad sielos jautrumo laipsnis priklauso nuo vaizduotės gyvumo, o apimtis – nuo jos turtingumo. Tačiau analitinio gebėjimo persvara neišvengiamai turėjo menkinti fantazijos galią ir ugnį, o ribota objektų sfera – mažinti jos turtingumą. Todėl tas abstraktusis mąstytojas labai dažnai esti šaltos širdies, nes skaido įspūdžius, kurie sielą juk paliečia tik kaip visuma; o verslininkas labai dažnai esti *siauros* širdies, nes jo fantazija, uždaryta monotoniškame amato rate, negali prasiplėsti ir perprasti kito žmogaus vaizduosenos.

Mano dėstymo eiga reikalavo atskleisti neigiamąją epochos charakterio kryptį ir jos šaltinius, o ne parodyti privalumus, kuriais prigimtis juos kompensuoja. Visiškai sutinku su jumis: individui šis jo esmės suskaldymas yra labai nemalonus, bet be jo rūšis nebūtų galėjusi padaryti pažangos. Graikų žmogiškumas neabejotinai buvo aukščiausia pakopa, ir žmo-

nija negalėjo nei pasilikti joje, nei palypėti aukščiau. Negalėjo pasilikti joje, nes intelektas, remdamasis jau sukauptomis atsargomis, neišvengiamai turėjo būti priverstas atsiskirti nuo jutimų bei stebėjimo ir siekti aiškesnio pažinimo; negalėjo palypėti aukščiau, nes tik tam tikras aiškumo laipsnis gali egzistuoti drauge su tam tikra pilnatve ir šiluma. Graikai buvo pasiekę šį laipsnį, ir, panorėję žengti į aukštesnį išsivystymą, būtų turėję, kaip ir mes, atsisakyti savo esmės totališkumo ir siekti tiesos vienas nuo kito atskirais keliais.

Nebuvo jokių kitų priemonių išvystyti įvairius žmogaus pradus, kaip tik nukreipti juos vieną prieš kitą. Šis jėgų antagonizmas yra didysis kultūros instrumentas, tačiau – tik instrumentas; kol tas antagonizmas egzistuoja, tol mes esame tiktai pakeliui į kultūrą. Vien dėl to, kad atskiros galios žmoguje izoliuojasi viena nuo kitos ir pradeda pretenduoti į vienvaldį viešpatavimą, jos pradeda konfliktuoti su daiktų tiesa, ir visumos jausmą, kuris iki tol tingiai tenkinosi išoriniais reiškiniais, priverčia įsiskverbti į objektų gelmę. Kai grynasis intelektas uzurpuoja autoriteto vietą juslių pasaulyje, o empirinis intelektas verčia jų laikytis patirties diktuojamų sąlygų, abu šie pradai pasiekia didžiausią bendrumą ir visiškai aprėpia savo sferas. Kai vaizduotė savivaliaudama išdrįsta sugriauti visą pasaulio tvarką, ji kartu priverčia protą prasiskverbti iki giliausių pažinimo versmių ir pasitelkti į kovą su ja būtinumo dėsnį.

Vienpusis galių išvystymas individą neišvengiamai veda į suklydimą, tačiau rūšį – į tiesą. Vien todėl, kad mes sutelkiame visą savo dvasinę energiją į vieną tašką ir visą savo esmę sukoncentruojame į vieną galią, mes lyg ir suteikiame tai ga-

liai sparnus ir dirbtinai perkeliame ją toli už tų ribų, kurias jai, atrodo, nustatė gamta. Kaip yra visiškai tikra, kad net visi žmogiškieji individai kartu, sutelkę visą savo regėjimo galią, kurią jiems suteikė gamta, niekada nebūtų pajėgę pamatyti Jupiterio palydovo, kurį astronomui padeda surasti teleskopas, taip tikra tai, kad žmogaus mąstymo galia niekada nebūtų priėjusi prie begalybės analizės ar grynojo proto kritikos, jeigu paskirų, tam tikslui atsidėjusių subjektų protas nebūtų atsiskyręs, tarsi atsiplėšęs nuo bet kokios medžiagos ir apginklavęs savo į begalybę nukreipto žvilgsnio aukščiausio lygio abstrakcija. Tačiau ar tokia tarsi paskendusi grynajame prote ir grynajame stebėjime dvasia pajėgs atsisakyti griežtų logikos grandinių ir išlaisvinti savo poetines galias, ar pajėgs ji teisingai ir tyrai suvokti daiktų individualumą? Čia prigimtis užkerta kelią net ir universaliam genijui, ir tiesa tol gimdys kankinius, kol filosofija savo kilniausiu tikslu turi laikyti kovą su klaidomis.

Nors ir kiek iš to žmogaus galių vystymosi skyrium būtų laimėjusi pasaulio visuma, negalima paneigti, kad individus, kuriuos tai paliečia, slegia šio pasaulinio tikslo prakeikimas. Gimnastikos pratimai, tiesa, padeda išvystyti atletišką kūną, bet grožį sukuria tik laisvas ir ritmingas sąnarių žaismas. Lygiai taip pat ir atskirų dvasinių gebėjimų begalinis įtempimas gali sukurti nepaprastus žmones, tačiau tik harmoningas visų tų gebėjimų derinimas padaro juos laimingus ir tobulus. Bet koks gi būtų mūsų santykis su praėjusiais ir ateinančiais amžiais, jeigu žmogaus prigimties vystymuisi būtų reikalinga tokia auka? Juk mes būtume tik žmonijos tarnai, būtume ištisus tūkstantmečius jai vergavę ir patys įspaudę savo sužalotai pri-

gimčiai šitą gėdingą ženklą – vien tam, kad vėlesnės kartos, pasinėrusios į palaimingą tinginystę, galėtų laukti moralinio sveikumo ir laisvai vystyti savo žmogiškumą.

Tačiau ar gali būti, kad žmogus būtų pašauktas dėl kokio nors tikslo užmiršti pats save? Ar gali gamta vardan savo tikslų atimti iš mūsų tobulumą, kurio iš mūsų reikalauja proto tikslai? Vadinasi, klaidinga manyti, kad, norint išvystyti atskiras galias, būtinai reikia paaukoti jų visumą; arba, net jeigu prigimties dėsniai ir labai to reikalautų, tai mūsų galioje turėtų būti šitą meno sugriautą mūsų prigimties visumą atstatyti, pasitelkus aukštesnį meną.

SEPTINTASIS LAIŠKAS

Gal tokio poveikio reikėtų tikėtis iš valstybės? Tai neįmanoma; mat tokia valstybė, kokia ji dabar yra, sukūrė pamatą blogybei atsirasti, o tokia valstybė, kokią protas sau kaip užduotį kelia idėjos sferoje, užuot galėjusi duoti šio geresniojo žmoniškumo pamatą, pirma dar pati turėtų būti ant šio pamato sukurta. Taip tad ligšioliniai tyrinėjimai mane būtų vėl sugrąžinę į tą tašką, nuo kurio jie kurį laiką buvo nutolę. Dabartinė epocha, anaiptol nepasižyminti ta žmoniškumo forma, kuri pripažinta kaip būtina moralinio valstybės gerinimo sąlyga, veikiau yra tikra tokios žmogiškumo formos priešingybė. Taigi, jeigu mano minėti principai yra teisingi ir patirtis patvirtina mano nupieštą dabarties paveikslą, tai bet koks mėginimas taip keisti valstybę turi būti paskelbtas esąs tol per ankstyvas, o bet kokia su šiuo keitimu siejama viltis tol turi būti laikoma chimera, kol vidinis žmogaus susiskaidymas vėl bus panaikintas, o jo prigimtis bus pakankamai išsivysčiusi, kad pati galėtų būti menininkė ir laiduotų, jog politinis proto kūrinys bus realus.

Pati gamta, kurdama fizinį pasaulį, brėžia mums kelią, kuriuo privalu žengti, kuriant moralinį pasaulį. Ne anksčiau, nei nurimsta gaivalingųjų galių kova žemesniosiose organiza-

cijose, gamta imasi formuoti taurų fizinio žmogaus pavidalą. Lygiai taip pat ir gaivalų grumtynės, aklų instinktų konfliktas etinio žmogaus sieloje pirma turi būti apmaldytas, o šiurkšti priešprieša jo širdyje turi baigtis, – tik tada bus galima drįsti pirmenybę teikti įvairovei. Kita vertus, privalo būti garantuotas jo charakterio savarankiškumas, o lenkimasis svetimoms despotiškoms formoms turi užleisti vietą padoriai laisvei, – tik tada jo įvairovė galės būti pajungta idealo vienovei. Ten, kur prigimtinis žmogus dar taip piktnaudžiauja savivale ir nepaiso įstatymų, bemaž nevalia jam rodyti jojo laisvės; kur dirbtinis žmogus dar taip menkai naudojasi savo laisve, negalima jam drausti savivalės. Liberalių principų dovana tampa visumos išdavyste, jeigu ji susideda su dar tebekunkuliuojančia jėga, sustiprindama ir taip jau pernelyg galingą prigimtį; sutarimo įstatymas tampa tironija individui, jeigu jis susivienija su ir taip jau viešpataujančiu silpnumu ir ribotumu, užgesindamas ir paskutinę rusenančią savarankiškumo ir nuosavybės kibirkštį.

Taigi epochos charakteris dar turi atsigauti iš savo gilaus pažeminimo, viena vertus, ištrūkti iš aklos prigimties prievartos, o, kita vertus, grįžti prie savo paprastumo, teisingumo ir turtingumo; tai užduotis ilgesniam laikui nei *vienas* šimtmetis. Per tą laiką, mielai sutinku, vienas kitas paskiras mėginimas gali ir pasisekti; tačiau visuma taip nebus nė truputėlio pataisyta, ir elgsenos prieštaringumas nuolatos kirsis su maksimų vienove. Kitose pasaulio dalyse žmogus bus gerbiamas negro pavidalu, o Europoje jis bus niekinamas mąstytojo pavidalu. Senieji principai liks, tik vilkės šimtmečio apdarais, ir priespaudai, kurią lig šiolei savo autoritetu

rėmė bažnyčią, savąjį vardą paskolins filosofija. Išsigandus laisvės, kuri savo pirmaisiais mėginimais visados pasirodo kaip priešė, vienur bus puolama į glėbį patogiai vergijai, o kitur iš nevilties, kurią gimdo pedantiška *globa*, sprunkama į laukinę ir nevaržomą prigimtinę būklę. Uzurpacija savo veiksmus grįs žmonių prigimties silpnumu, o maištas – josios orumu, iki pagaliau akla jėga, didžioji visų žmogiškų reikalų tramdytoja, stos vidurin ir tariamą principų kovą išspręs kaip paprasčiausias muštynes.

AŠTUNTASIS LAIŠKAS

Nejaugi filosofija, netekusi drąsos ir vilties, turi trauktis iš šios srities? Nejau, formų viešpatijai besiplečiant visomis kitomis kryptimis, ši svarbiausioji visų gėrybių turi būti palikta pavidalo neturinčiam atsitiktinumui? Nejau aklų jėgų konfliktas politikos pasaulyje turės amžinai tverti, ir draugingas įstatymas niekados nenugalės priešiško savanaudiškumo?

Tai jau ne! Tiesa, pats protas tiesiogiai nemėgins grumtis su šia šiurkščia galybe, įstengiančia atremti jo ginklus, jis, lygiai kaip ir Saturno sūnus Iliadoje nežengs pats kautis į niauriąją areną. Tačiau iš kovotojų būrio jis išsirenka patįverčiausiąjį, apginkluoja jį, kaip Dzeusas savo anūką, dieviškais ginklais ir, naudodamasis jo pergalinga jėga, nulemia didžiųjų grumtynių baigtį.

Atrasdamas ir paskelbdamas įstatymą, protas padarė viską, ką jis gali padaryti; vykdyti įstatymą privalo drąsi valia ir gyvas jausmas. Jeigu tiesa kovoje su jėgomis turi laimėti, vadinasi, ji pirma pati turi tapti *jėga* ir savo įgaliotiniu reiškinių pasaulyje paskirti kurį nors *potraukį*; mat jutimų pasaulyje potraukiai yra vienintelės varomosios jėgos. Jeigu ji savo pergalingąją jėgą dar taip menkai teparodė, tai dėl to kaltas ne intelektas, neįstengęs jos atskleisti, bet širdis, jai neatsivėrusi, ir potraukis, veikęs ne josios labui.

Mat iš kur gi tasai dar toks visuotinis prietarų viešpatavimas ir toji galvų tamsybė, nepaisant visos šviesos, kurią įžiebė filosofija ir patirtis? Epocha apsišvietusi, tai yra, atrastos ir viešai paskelbtos žinios, kurių pakaktų bent jau mūsų praktiniams principams pataisyti. Laisvo tyrinėjimo dvasia išsklaidė beprotiškas sąvokas, ilgą laiką neleidusias prieiti tiesos, ir pasikasė po pagrindu, ant kurio savo sostą statėsi fanatizmas ir apgavystė. Protas apsivalė nuo juslių apgaulių ir nuo klaidinančios sofistikos, o pati filosofija, iš pradžių skatinusi mus nuo prigimties atsimesti, garsiai ir primygtinai šaukia mus grįžti į prigimties prieglobstį, – tai kodėl gi mes vis tebesame barbarai?

Vadinasi, jeigu priežastis glūdi ne pačiuose daiktuose, žmonių sielose turi būti kažkas, kas kliudo suvokti tiesą, nors ir kaip skaisčiai ji šviestų, ir ją priimti, nors ir kaip gyvai ji būtų įtikinama. Tatai perprato senovės išminčius, tatai slypi ir daugiaprasmiame posakyje: Sapere aude.

Išdrįsk būti išmintingas! Reikalinga drąsos energija įveikti kliūtims, kurias mokymuisi skersai kelio stato ir prigimties tingumas, ir širdies bailumas. Gana reikšminga, kad senovės mite išminties deivė su šarvais ir ginklais randasi Jupiteriui iš galvos; mat jau ir pirmasis jos veiksmas yra kariškas. Jau gimdama ji privalo ištverti sunkią kovą su juslėmis, nenorinčiomis, kad joms kas trikdytų saldžią ramybę. Gausesnioji žmonių dalis pernelyg nuvargsta ir atsipalaiduoja, grumdamasi su stygiumi, todėl ir nėra linkusi stoti į dar vieną ir sunkesnę kovą su klaida. Patenkinta, kad yra išvaduota nuo sūraus triūso mąstyti, toji žmonijos dalis mielai leidžia kitiems būti jos sąvokų globėja, ir jeigu joje kada nors ima ir nubunda aukštesnieji poreikiai, ji, kupina tikėjimo, godžiai stveria formules,

kurias tokiems atvejams prirengusios laiko valstybė ir kunigija. Tie nelaimingi žmonės verti mūsų užuojautos, tačiau teisėtos mūsų paniekos nusipelno kiti, kuriuos palankesnė lemtis padaro laisvus nuo poreikių jungo ir kurie savo valia po tuo jungu pakiša sprandą. Tokių miglotų sąvokų sambrėškį, kur galima gyviau jausti, kur fantazija prisikuria kokių tik nori pavidalų, vertina labiau ne tiesos spindulius, išblaškančius malonią akių apgaulę, viešpataujančią jų sapnuose. Kaip tik tomis iliuzijomis, kurias turi išsklaidyti priešiška pažinimo šviesa, jie grindė visą savosios laimės pastatą – tai nejaugi turėtų taip brangiai pirkti tiesą, kuri pradeda tuo, kad atima iš jų viską, ką jie brangina? Tie žmonės turėtų jau būti išmintingi, kad pamiltų išmintį: tai tiesa, kurią juto jau tas, kuris filosofijai davė tokį vardą.

Vadinasi, maža to, kad visas intelekto apšvietimas tik tiek vertas pagarbos, kiek jis grįždamas paveikia charakterį; jis, sakytumei, ir kyla iš charakterio, nes kelias į galvą turi būti atvertas per širdį. Taigi gebėjimo justi ugdymas yra neatidėliotinas epochos poreikis, – ir ne tik todėl, kad šis ugdymas yra priemonė, padedanti pagerintą įžvalgą padaryti veiksmingą gyvenime, bet ir todėl, kad jis žadina gerinti įžvalgą.

DEVINTASIS LAIŠKAS

Bet gal čia uždaras ratas? Teorinė kultūra turėtų atnešti praktinę, o praktinė – būti teorinės sąlyga? Visoks politinio gyvenimo taisymas turėtų rastis iš charakterio taurinimo – bet kaipgi charakteris gali tauręti, veikiamas barbariškos valstybinės sanklodos? Vadinasi, tokiam tikslui pasiekti reikėtų pasirinkti instrumentą, kurio valstybės neduoda, ir atverti versmes, kurios liko tyros ir skaidrios, nepaisant viso politikos pagedimo.

Dabar priėjau tašką, į kurį veržėsi visi mano ligšioliniai samprotavimai. Tasai instrumentas yra dailusis menas, tos versmės veriasi jo nemirtinguose pavyzdžiuose.

Ir menas, ir mokslas yra atpalaiduoti nuo visko, kas pozityvu ir ką nustato žmonių konvencijos; abu jie naudojasi absoliučiu *imunitetu* nuo žmonių savivalės. Politinis įstatymų leidėjas gali jų sritį uždaryti, bet negali joje viešpatauti. Jis gali ištremti tiesos bičiulį, bet tiesa lieka; jis gali pažeminti menininką, tačiau meno negali suklastoti. Tiesa, labai įprastas dalykas, kad abu, ir mokslas, ir menas, lankstosi epochos dvasiai ir kad kuriantysis skonis paklūsta vertinančiojo skonio diktuojamiems įstatymams. Kur charakteris stangrus ir užsigrūdinęs, ten matome mokslą, griežtai saugantį savo ri-

bas, ir meną, vaikštantį surakintą sunkiomis taisyklių grandinėmis; kur charakteris išglebęs ir išskydęs, ten mokslas stengsis patikti, o menas – teikti pramogą. Ištisus šimtmečius ir filosofai, ir menininkai stengiasi paskandinti tiesą ir grožį prastuoliškos žmonijos gelmėse; filosofai ir menininkai jose paskęsta, tačiau tiesa ir grožis pergalingai išsiveržia į paviršių.

Menininkas, tiesa, yra savo laikų sūnus; tačiau bėda jam, jeigu jis sykiu yra ir tų laikų augintinis ar net jų numylėtinis. Tegu maloninga dievybė laiku atplėšia žindomą kūdikį nuo jo motinos krūties, tegu pamaitina jį geresnės epochos pienu ir leidžia jam subręsti po tolimu Graikijos dangumi. Paskui, tapęs vyru, tegu jis prašalaičio pavidalu grįžta į savąjį šimtmetį; bet ne tam, kad savo pasirodymu tą šimtmetį pradžiugintų, o tam, kad, nelyg Agamemnono sūnus, kraupiai jį iškuoptų. Medžiagos jis, teisybė, semsis iš dabarties, tačiau formą perims iš tauresnių laikų, net iš už visų laikų ribos, – iš absoliučios ir nekintamos savo esybės vienovės. Iš čia, iš tyro jo demoniškos prigimties eterio žemyn sruvena grožio versmė, nesusiteršusi pagedimu kartų ir laikų, drumstais sūkuriais plūstančių žemai apačioje. Užgaida, sutaurinusi jo medžiagą, gali ją ir išniekinti; tačiau skaisti forma nėra pavaldi užgaidos permainoms. Pirmojo šimtmečio romėnas jau seniai klaupėsi ant kelių prieš savo imperatorius, o statulos dar vis tebestovėjo; šventyklos liko šventos akims, kai dievai jau seniai buvo tapę pajuokos objektu, ir *Nerono* ir *Komodo* piktadarystes gėdytis vertė iškilnus stilius pastato, suteikusio joms išorinį apvalkalą. Žmonija prarado savo orumą, tačiau menas išgelbėjo ir išsaugojo jį reikšmingų akmenų pavidalu, tiesa toliau gyvuoja apgaulėje, ir iš kopijos vėlei bus atkurtas pirminis paveikslas.

Taurus menas pergyveno taurią prigimtį, jis žengia jos priekyje, ir formuodamas bei žadindamas užsidegimą. Iki tiesa savo pergalinga šviesa pasieks širdžių gilumas, poezijos galia pagauna jos spindulius, ir žmonijos viršūnės netrukus sužibs, nors slėniuose dar slūgso drėgna naktis.

Tačiau kaip menininkas apsisaugos nuo savo laikų pagedimų, supančių jį iš visų pusių? Niekindamas jų vertinimą. Tegu jis žvelgia aukštyn, rūpindamasis savo orumu ir įstatymu, o ne žemyn, ieškodamas laimės ir poreikių patenkinimo. Vienodai laisvas ir nuo tuščio veiklumo, labai norinčio palikti savo pėdsaką lakioje akimirkoje, ir nuo nekantraus fanatizmo, mėginančio taikyti besąlygiškos neišvengiamybės matą skurdžiam laiko kūriniui, tegu jis tikrovės sferą palieka intelektui, kuriam joje ir vieta; o pats tegu stengiasi iš galimybės ir būtinybės sąjungos sukurti idealą. Šį idealą tegu jis reiškia regimybe ir tiesa, savo vaizduotės žaisme ir savo darbų rimtumu, tegu reiškia jį visomis juslinėmis ir dvasinėmis formomis ir tylomis sviedžia į laikų begalybę.

Tačiau ne kiekvienam, kuriam šis idealas liepsnoja sieloje, buvo duota kūrybinga ramybė ir didi kantrybė spausti jį akmenin arba lieti jį blaiviu žodžiu, o paskui atiduoti į ištikimas laiko rankas. Pernelyg įsismarkavęs, kad galėtų naudotis šiomis ramiomis priemonėmis, dieviškasis kūrimo instinktas dažnai veržiasi tiesiog dabartin ir veiklos gyveniman, mėgindamas suteikti naują pavidalą beformei moralinio pasaulio medžiagai. Jautrų žmogų smarkiai veikia jo padermės nelaimė, dar smarkiau – jos pažeminimas; užsidega entuziazmas, ir liepsningas troškimas galiomis apdovanotose sielose veržiasi griebtis veiklos. Tačiau ar toks žmogus kada klausė pats save,

ar ši moralinio pasaulio netvarka žeidžia jo protą, ar veikiau tik jo savimeilę skaudina? Jeigu jis to dar nežino, tai pamatys iš uolumo, su kuriuo jis siekia tam tikro ir itin greito poveikio. Grynas moralinis potraukis ieško besąlygiškų dalykų; jam laikas neegzistuoja, ir ateitis jam tampa dabartimi, jeigu tik būtinai iš dabarties privalo rastis. Ribų nevaržomam protui kryptis sykiu yra ir tikslas, ir kelias jam jau nueitas, jeigu tik į jį pasukta.

Taigi suteik, atsakysiu jaunajam tiesos ir grožio bičiuliui, klausiančiam mane, kaip jis turįs patenkinti kilnų potraukį savo krūtinėje, nors šimtmetis jam taip smarkiai priešinasi, – suteik pasauliui, kurį mėgini paveikti, *kryptį* gėrio pusėn, ir ramus laiko ritmas atneš pageidaujamą raidą. Šią kryptį būsi suteikęs, jeigu mokydamas pakylėsi jo mintis prie būtinųjų ir amžinųjų dalykų, jeigu, veikdamas ar kurdamas, būtinuosius ir amžinuosius dalykus padarysi jo instinktų objektu. Sugrius pamišimo ir savivalės statinys, turės sugriūti; jis bus sugriuvęs, kai tu būsi tikras, kad jis jau susvyravo; tačiau susvyruoti jis turi ne tik išoriškai, bet ir žmogaus viduje. Drovioje savo sielos tyloje puoselėk pergalingą tiesą, per grožį iškelk ją iš savęs, idant ne tik mintis ją garbinti imtų, bet ir jusles jos mielas pavidalas pagautų. O kad nenutiktų tau taip, jog, užuot rodęs tikrovei pavyzdį, pats imtum jį iš tikrovės, tol nesidėk jos abejotinon draugijon, iki būsi tikras, kad širdyje turi idealų palydą. Gyvenk savajame šimtmetyje, bet nebūk jo kūrinys; duok savo amžininkams – bet ne tai, ką jie giria, o tai, ko jiems reikia. Nebūdamas jų kaltės dalininkas, su tauria rezignacija kęsk su visais jų bausmes ir laisva valia lenk galvą po jungu, kurį jie neša ir be kurio neišsiverčia. Tvirta savo drąsa,

su kuria atsižadėsi jų laimės, tu jiems įrodysi, kad ne iš bailumo kenti jų skausmus. Norėdamas juos paveikti, vaizduokis juos tokius, kokie jie turėtų būti; tačiau pajutęs pagundą imtis dėl jų veiklos, vaizduokis juos tokius, kokie jie yra. Jų pritarimo geisk per jų orumą, tačiau jų nevertumui priskirk jų laimę; taip pirmuoju atveju tavasis taurumas pažadins taurumą, o antruoju – jų nevertumas nesunaikins tavojo tikslo. Tavo principų rimtumas gins juos šalin nuo tavęs, tačiau, pateiktus kaip žaismą, jie tuos principus dar ištvers; jų skonis skaistesnis už širdį, tad čia tu ir privalai gaudyti baikštųjį bėglį. Jų maksimas tu veltui pulsi, jų darbus veltui prakeiksmu keiksi, tačiau jų laisvalaikį gali mėginti formuoti kuriančia savo ranka. Išguik savivalę, palaidumą, šiurkštumą iš jų pramogų: taip nejučiomis išvysi jas ir iš jų veiksmų, o galų gale – ir iš jų nuostatų. Kur tik radęs, apsupk juos tauriomis, didžiomis, dvasingomis formomis, apgaubk juos iš visų pusių puikių dalykų simboliais, ir kada nors regimybė įveiks tikrovę, o menas – prigimtį.

DEŠIMTASIS LAIŠKAS

Taigi jūs pritariate man, ir mano ankstesnių laiškų turinys jus jau įtikino, kad žmogus gali nutolti nuo savo paskirties dviem priešingom kryptim, kad mūsų laikai iš tikrųjų pasuko į abu klystkelius ir, viena vertus, tapo šiurkštumo, o, antra vertus, – išglebimo ir iškrypimų auka. Iš to dvejopo pasiklydimo jį turi atgal sugrąžinti grožis. Tačiau kaip dailioji kultūra gali išsyk įveikti abi tas priešingas ydas ir suderinti tarpusavy dvi prieštaringas savybes? Ar ji gali surakinti grandinėm prigimtį laukinio sieloje ir išlaisvinti ją barbaro širdyje? Ar ji gali sykiu ir įtempti, ir atleisti vadžias, – o jeigu ji iš tikrųjų nesugebės padaryti ir viena, ir kita, tai kaip protingas žmogus gali tikėtis iš jos tokio didelio efekto – žmonijos išugdymo?

Tiesa, jau net ligi koktumo dažnai esame girdėję tvirtinimą, kad išugdytas grožio jausmas švelnināas papročius, ir, atrodo, tam jau nebereikalingi nauji įrodymai. Tas tvirtinimas grindžiamas kasdiene patirtimi, kuri rodo, kad išlavintas skonis mažne be išimčių siejasi su proto blaivumu, jausmų gyvumu, liberalumu ir net elgsenos orumu, o neišlavintas – paprastai su visų tų dalykų priešingybėm. Gana tvirtai čia remiamasi pavyzdžiu visų dorovingiausios senovės tautos, kurioje ir grožio jausmas buvo labiausiai išugdytas, ir priešingu pa-

vyzdžiu tų iš dalies laukinių, iš dalies barbarų tautų, kurios už nejautrumą grožiui mokėjo šiurkščiais ar bent atšiauriais papročiais. Ir vis dėlto kartais mąstančios galvos arba mėgina nuneigti patį faktą, arba abejoja iš jo daromų išvadų pagrįstumu. Jos ne taip jau blogai mano apie laukinį būdą, dėl kurio priekaištaujama nekultūringoms tautoms, ir ne taip gerai – apie ypatingą subtilumą, už kurį giriamos kultūringosios. Jau ir senovėje būta vyrų, kurie dailiosios kultūros anaiptol nelaikė geru dalyku ir todėl kaip įmanydami stengėsi neįsileisti vaizduotės menų į savo respubliką.

Kalbu ne apie tuos, kurie todėl niekina gracijas, kad niekad nepatyrė jų malonės. Tie, kurie nepripažįsta jokio kito vertės mato kaip tik įsigijimui įdėtas triūsas ir apčiuopiama nauda, – kaipgi jie įstengs tinkamai įvertinti tylią skonio įtaką žmogaus išorei ir jo sielai ir dėl atsitiktinių dailiosios kultūros trūkumų nepaleisti iš akių jos esminių privalumų? Neišauklėtas žmogus bet kokį kalbos dailumą niekina kaip pataikavimą, bet kokį subtilumą bendraujant – kaip apsimetinėjimą, bet kokį laikysenos delikatumą ir didybę – kaip maivymąsi ir perdėtą jaumingumą. Jis negali atleisti gracijų numylėtiniui, kad draugijoje šis įneša smagumo į kiekvieną ratelį, kad verslo reikaluose šis geba pakreipti kitų protus ten, kur jam reikalinga, kad literatūroje šis galbūt visam šimtmečiui uždeda savosios dvasios antspaudą, tuo tarpu pirmasis, tas ant uolumo altoriaus paaukotas avinėlis, kad ir kiek išmanytų, neįstengia patraukti į save dėmesio, nė iš vietos pajudinti jokio akmens. Kadangi jis niekada nepajėgia išmokti iš gracijų numylėtinio to mįslingo genialaus sugebėjimo patikti, tai nieko daugiau jam nelieka, kaip tik skųstis

iškrypimu žmogaus prigimties, labiau branginančios ne esmę, o regimybę.

Tačiau esama pagarbos vertų balsų, pasisakančių prieš grožio daromą poveikį ir iš patirties apsiginklavusių prieš jį siaubingais motyvais. „Niekas neneigia, – sako jie, – kad grožio apžavai gerose rankose gali tarnauti girtiniems tikslams, tačiau jo esmei nė kiek neprieštarauja ir tai, kad blogose rankose jis gali veikti kaip tik priešingai, kad sielas valdanti jo galia gali būti panaudota klaidoms ir neteisybei paremti. Kaip tik todėl, kad skonis žiūri tik formos ir niekada nesirūpina turiniu, jis galų gale paskatina sielą apskritai nepaisyti jokios realybės ir vardan žavaus apdaro aukoti tiesą ir padorumą. Visi tikrieji daiktų skirtumai dingsta, ir jų vertę lemia tik išorinis pavidalas. Kiek gabių žmonių, – kalba jie toliau, – grožio galybė suvedžioja ir atitraukia nuo rimtos ir pastangų reikalaujančios veiklos ar bent paskatina juos paviršutiniškai į tą veiklą žiūrėti! Kiek silpnų galvų tik todėl pradeda gyventi nesantaikoj su valstybės tvarka, kad poetų fantazija įsigeidė sukurti pasaulį, kuriame viskas klostosi visai kitaip, kur pažiūrų nesaisto jokios konvencijos, kur joks dirbtinumas neslopina prigimties. Kokios pavojingos dialektikos išmoko aistros nuo tada, kai jos ėmė nuostabiausiom spalvom švytėti rašytojų paveiksluose ir dažniausiai laimėti kovą su įstatymais ir pareigom! Ką gi laimėjo visuomenė iš to, kad dabar grožis diktuoja bendravimo taisykles, kurios anksčiau buvo tiesos valdžioje, ir kad dabar išorinis įspūdis lemia pagarbą, kuri turėtų būti susijusi tik su nuopelnais? Teisybė, dabar klesti visos dorybės, kurios savo išore daro malonų efektą ir suteikia žmogui vertės visuomenėje, bet užtat viešpatauja ir visi iškrypimai, pa-

plitusios visos ydos, kurios pridengtos gražiu apvalkalu." Iš tikrųjų mus turi priversti susimąstyti tas faktas, kad mažne visose istorinėse epochose, kai klestėjo menai ir viešpatavo skonis, mes regime žmonijos nuosmukį ir kad negalima pateikti nė vieno pavyzdžio, kada aukštas estetinis kultūros laipsnis ir didis jos paplitimas kurioje nors tautoje būtų žengęs koja kojon su politine laisve ir pilietinėm dorybėm, gražūs papročiai – su gerais, o elgsenos glotnumas – su tiesa.

Kol Atėnai ir Sparta kovojo dėl savo nepriklausomybės ir pagarba įstatymams buvo jų viešojo gyvenimo pagrindas, skonis dar buvo nesubrendęs, menas – dar tik lopšyje, ir dar toli šaukė, kad grožis valdytų sielas. Tiesa, poezijos menas jau buvo pasiekęs iškilnias aukštumas, bet jį iškėlė tiktai sparnai genijaus, apie kurį mes žinom, kad jis dar tik tik atsiskyręs nuo laukinių gyvenimo ir yra šviesa, mėgstanti žibėti tamsoje, taigi liudija veikiau ne gerą, o prastą laikų skonį. Kai, valdant Perikliui ir Aleksandrui, atėjo menų aukso amžius, ir skonio viešpatavimas tapo visuotinis, nes jau nebematome Graikijos galybės ir laisvės; iškalba iškreipė tiesą, visus ėmė žeisti išmintis Sokrato lūpose ir dorybė Fokiono gyvenime. Romėnai, kaip žinome, pirma turėjo išsekinti savo jėgas pilietiniuose karuose ir, išgeibę nuo rytietiškos prabangos, pakišti galvas po laimingo valdovo jungu; tik tada mes pamatome, kaip graikų menas triumfuodamas nugali jų rigidišką charakterį. Ir arabams kultūros aušra tol nesušvito, kol jų karingos dvasios energija neišblėso po Abasidų skeptru. Naujųjų amžių Italijoje tol nepasirodė dailieji menai, kol neiširo nuostabioji Lombardijos lyga, kol Florencija nenusilenkė Medičiams ir nepriklausomybės dvasia visuose tuose narsiuose miestuo-

se neužleido vietos negarbingam nuolankumui. Mažne nėra reikalo dar priminti čia naujųjų nacijų, kurių kultūringumas didėjo juo labiau, juo labiau menko jų savarankiškumas. Kad ir kur mes žvelgsime į praeities pasaulį, visur pamatysime, kad skonis ir laisvė vengia vienas kito ir grožio viešpatija įsitvirtina tik žlugus herojiškoms dorybėms.

Ir vis dėlto kaip tik ta charakterio energija, kuria paprastai mokama už estetinę kultūrą, yra stipriausia visų didžių ir šaunių žmogaus darbų spyruoklių, kurios praradimo negali atstoti jokie kiti, kad ir labai dideli privalumai. Taigi, jeigu kreipsime dėmesį tik į tai, ko mus apie grožio įtaką moko ligšiolinė patirtis, tai tikrai nepajusime didelio noro ugdyti jausmus, tokius pavojingus tikrajai žmogaus kultūrai, ir veikiau jau, rizikuodami likti šiurkštūs ir atšiaurūs, atsisakysime viską švelninančios grožio galybės, negu, patyrę net visus dailiosios kultūros privalumus, pasiduosime jos glebinamajam poveikiui. Bet galbūt patirtis nėra tas teisėjas, kuris gali išspręsti tokią problemą, kaip mūsiškė, ir mes, prieš pripažindami jos liudijimų svarumą, turėtume galutinai įsitikinti, ar kalbame apie tą patį grožį, kurio nenaudai liudija ką tik minėti pavyzdžiai? O tam, regis, reikia tarti egzistuojant grožio sąvoką, kurios šaltinis yra ne patirtis, o kas kita, nes ta sąvoka turi padėti mums suprasti, ar tai, kas patirtyje laikoma grožiu, turi teisę tuo vardu vadintis.

Taigi šitos grynai protu paremtos grožio sąvokos – jeigu tik apskritai galima įrodyti ją esant – turėtume ieškoti abstrakcijos būdu (juk ji negali būti išvesta iš jokio konkretaus atvejo, nes pati koreguoja ir valdo mūsų sprendimus apie kiekvieną konkretų atvejį), ir jos egzistavimas turėtų būti grin-

džiamas jau pačios juslinės prigimties galimybe; *žodžiu*, turėtų būti įmanoma įrodyti, kad grožis yra būtina žmonijos sąlyga. Taigi dabar turime pakilti iki grynosios žmonijos sąvokos, o kadangi patirtis mums rodo tik paskiras paskirų žmonių būsenas, tai turime stengtis tose individualiose ir kintančiose apraiškose įžvelgti absoliučius ir tvarius elementus, ir, atmesdami visas atsitiktines kliūtis, apčiuopti būtinas žmonijos egzistencijos sąlygas. Tiesa, tas transcendentinis kelias kurį laiką atitolins mus nuo jaukios reiškinių sferos ir gyvo daiktų pasaulio ir nuves mus į plynus abstrakčių sąvokų laukus, – bet juk mes ieškome tvirto pažinimo pagrindo, kurio niekas nebegalėtų pajudinti, ir kas nedrįsta pakilti virš tikrovės, tas niekados nepasieks tiesos.

VIENUOLIKTASIS LAIŠKAS

Užkopusi kiek įmanoma aukščiau, abstrakcija pasiekia dvi paskutiniąsias sąvokas, prie kurių ji priversta sustoti ir pripažinti savo ribas. Žmoguje ji išskiria kažką, kas lieka, ir kažką, kas nuolatos kinta. Tai, kas lieka, ji vadina *asmeniu*, o tai, kas kinta, – *būkle*.

Asmuo ir būklė – žmogaus „Aš" ir jo apibrėžimai – kuriuos mes būtinosios būtybės atveju mąstome kaip tapačius, baigtinės būtybės atveju yra amžinai skirtingi dalykai. Kad ir koks pastovus būtų asmuo, būklė vis keičiasi, kad ir kaip keistųsi būklė, asmuo lieka pastovus. Mes einame nuo ramybės prie veiklos, nuo afekto prie abejingumo, nuo sutarimo prie prieštaravimo, tačiau juk čia visados esame *mes*, ir išlieka tik tai, kas susiję tiesiogiai su *mumis*. Tiktai absoliutaus subjekto atveju *drauge* su asmenybe pastovūs esti ir visi jos apibrėžimai, nes jie kyla *iš* asmenybės. Visa, kas yra dievybė, ji yra todėl, *kad* yra; taigi ji drauge yra ir amžinai visa, nes ji amžina.

Kadangi žmoguje, kaip baigtinėje būtybėje, asmuo ir būklė esti skirtingi, tai nei būklė negali būti asmens, nei asmuo – būklės pagrindas. Pastaruoju atveju asmuo turėtų kisti; o pirmuoju – būklė turėtų būti pastovi, vadinasi, arba asmenybė, arba baigtinumas turėtų išnykti. Mes esame ne todėl, kad mąs-

tome, geidžiame, jaučiame; ir mąstome, geidžiame, jaučiame ne todėl, kad esame. Esame todėl, kad esame; jaučiame, mąstome ir geidžiame todėl, kad, be mūsų, esama dar ko kita.

Taigi asmuo turi būti pats savęs pagrindas, nes tai, kas lieka, negali kilti iš kitimo; vadinasi, šitaip, pirma, būsime priėję absoliučios, pačia savimi grindžiamos būties, t.y. *laisvės* idėją. Būklė privalo turėti pagrindą; kadangi jos būtis neparemta asmeniu, kitaip tariant, nėra absoliuti, ji privalo vykti; vadinasi, antra, būsime atradę visokios priklausomos būties ar tapsmo sąlygą – *laiką*. Laikas yra visokio tapsmo sąlyga, – tai identiškas teiginys, nes jis reiškia ne ką kitą, kaip: seka yra sąlyga, kad kas nors vyksta.

Asmuo, atsiskleidžiąs tik amžinai pastoviu Aš ir tik šiuo pavidalu, negali tapti, negali prasidėti laike, nes veikiau, priešingai, laikas turi jame prasidėti, nes kaitos pagrindas turi būti kažkas pastovu. Kažkas turi kisti, jeigu turi būti kaita; ir tas kažkas, vadinasi, pats negali būti kaita. Sakydami, kad gėlė žydi ir vysta, mes gėlę padarome pastoviuoju šios kaitos dalyku ir, sakytume, suteikiame jai asmenį, kuriuo tos dvi būklės atsiskleidžia. Kad žmogus pirma tampa, nėra joks prieštaravimas; mat žmogus yra ne tik apskritai asmuo, bet ir asmuo, kuris tveria tam tikroje būklėje. O bet kokia būklė, bet kokia apibrėžta būtis randasi laike, taigi ir žmogus, kaip fenomenas, turi turėti pradžią, nors grynasis intelektas jame yra amžinas. Be laiko, kitaip tariant, netapdamas, jis niekados nebūtų apibrėžta būtybė, jo asmenybė egzistuotų, tiesa, kaip pradmuo, tačiau ne iš tikrųjų. Tik per savo vaizdinių seką pastovusis Aš pats sau tampa reiškiniu.

Vadinasi, veiklos materiją, arba realybę, kurią aukščiau-

siasis intelektas ima pats iš savęs, žmogus pirma turi *gauti*, – ir gauna ją per juslinį suvokimą kaip kažką, kas yra šalia jo erdvėje, ir kažką, kas jame pačiame kinta, laikui einant. Šią jame kintančią medžiagą lydi niekados nesikeičiantis jo Aš; ir visose permainose likti pastoviam ir *pačiam savimi*, visą juslinį suvokimą paversti patirtimi, t.y. pažinimo vienove, o kiekvieną savo reiškimosi laike būdą – įstatymu visiems laikams, – tokia yra užduotis, kurią jam skyrė jo protinga prigimtis. Jis *egzistuoja* tik kisdamas; tik likdamas nesikeičiantis, egzistuoja *jis*. Tad jeigu mėgintume įsivaizduoti tobulą žmogų, jis būtų pastovi vienovė, išliekanti ta pati permainų srovėje.

Nors begalinė esybė, dievybė, negali *tapti*, vis dėlto privalu dieviška vadinti tendenciją, kurios begalinė užduotis yra savičiausias dievybės požymis, absoliutus gebėjimo skelbimas (visų galimų dalykų tikrovė) ir absoliuti reiškimosi vienovė (visos tikrovės būtinumas); dievybės pradmenį žmogus nenuginčijamai nešiojasi pačioje savo asmenybėje; o kelias į dievybę, – jeigu tik keliu galima vadinti tai, kas niekados nenuveda į tikslą, – jam atviras *juslių* pavidalu.

Žmogaus asmenybė, paimta pati savaime ir skyrium nuo bet kokios juslinės medžiagos, yra tik galimos begalinės raiškos pradmuo; ir kol žmogus nežvelgia ir nejaučia, jis tėra vien forma ir tuščias gebėjimas. Žmogaus juslingumas, paimtas pats savaime ir skyrium nuo bet kokios savaiminės dvasios veiklos, tiktai gali žmogų, be jo esantį vien forma, padaryti materija, tačiau anaiptol ne jį su materija sujungti. Kol jis tik jaučia, tik geidžia ir vien geismo genamas veikia, jis tėra dar tiktai *pasaulis*, jeigu tuo žodžiu vadinsime vien beformį laiko turinį. Tiesa, tiktai žmogaus juslingumas jo gebėjimą paverčia

veikiančia galia; tačiau tik žmogaus asmenybė šią veiklą padaro jo veikla. Taigi, nenorėdamas būti vien pasauliu, žmogus privalo materijai suteikti formą; o nenorėdamas būti vien forma, jis privalo duoti tikrovę savyje nešiojamam pradmeniui. Žmogus realizuoja formą, sukurdamas laiką ir kaip pastovumo priešpriešą iškeldamas kaitą, o kaip amžinos savojo Aš vienovės priešpriešą – pasaulio įvairovę; žmogus formuoja materiją, vėlei panaikindamas laiką, kaitoje išlaikydamas pastovumą ir pasaulio įvairovę pajungdamas savojo Aš vienovei.

Iš čia kyla du priešingi reikalavimai žmogui, du fundamentalūs drauge ir juslinės, ir protingos prigimties įstatymai. Pirmasis reikalauja absoliutaus realumo: žmogus privalo paversti pasauliu viską, kas yra vien forma, ir išreikšti visus savo pradmenis; antrasis reikalauja absoliutaus formalumo: žmogus privalo savyje išnaikinti viską, kas yra vien pasaulis, ir pasiekti, kad visos jo permainos būtų darnios, kitaip tariant: jis privalo iškelti išorėn visą savąjį vidų ir suteikti formą visiems išorės dalykams. Tos dvi užduotys, vaizduojantis jas iki galo atliktas, veda prie dievybės sąvokos, nuo kurios aš pradėjau šiuos samprotavimus.

DVYLIKTASIS LAIŠKAS

Vykdyti šias dvi užduotis – *vidinei* būtinybei suteikti tikrovę ir *išorinę* tikrovę pajungti būtinybės įstatymui – mus verčia dvi priešingos galios, kurios skatina mus realizuoti jų objektą, ir todėl visai deramai vadinamos potraukiais. Pirmasis tų dviejų potraukių, kurį aš pavadinčiau *jusliniu*, kyla iš fizinės žmogaus būties arba iš jo juslinės prigimties ir stengiasi žmogų įkurdinti laiko ribose ir paversti jį į materiją; paversti į materiją, bet ne jam materiją suteikti, nes tam jau reikalinga laisva veikla asmens, kuris materiją priima ir skiria ją nuo pastovaus *savęs*. O materija čia reiškia ne ką kitą, kaip laiką pripildančią kaitą arba realybę; taigi šis potraukis reikalauja, kad vyktų kaita, kad laikas turėtų turinį. Tokia vien pripildyto laiko būklė vadinama jutimu, ir tik juo vienu reiškiasi fizinė būtis.

Kadangi laike *viena* visados tveria *po kita*, dėl to, kad ko nors esama, visa kita yra neįmanoma. Užgaunant kokio nors instrumento vieną toną, iš visų tonų, kurie šiuo instrumentu įmanomi groti, tik šis vienintelis yra tikras; žmogui jaučiant dabartį, visa beribė jo apibrėžimų galimybė susiaurėja iki šio vienintelio būties būdo. Taigi ten, kur veikia šis iš visų tik vieną galimybę išskiriantis potraukis, esama visų smarkiausio

apribojimo; žmogus šioje būklėje yra tik tam tikras dydžio vienetas, vienas pripildytas laiko momentas, – arba, veikiau, žmogus neegzistuoja, nes jo asmenybė tol nesireiškia, kol jį valdo jutimas ir neša laikas.

Tuo mastu, kuriuo žmogus yra baigtinis, jis priklauso šio potraukio valdoms; o kadangi bet kokia forma reiškiasi tik per materiją, bet kokia absoliutybė – tik per ribų mediumą, tai, žinia, visas žmogaus reiškimasis galų gale yra susijęs su jusliniu potraukiu. Tačiau, nors šis potraukis tik žadina ir atskleidžia žmonijos pradmenis, kaip tik jis vienintelis daro neįmanomą jo tobulybę. Nesutraukomais saitais jis prirakina aukštyn besiveržiančią dvasią prie juslių pasaulio, ir sugrąžina abstrakciją iš laisviausio klajojimo po begalybę į dabarties ribas. Tiesa, mintis nuo jo akimirką gali pasprukti, o tvirta valia pergalingai pasipriešinti jo reikalavimams; tačiau netrukus nuslopinta prigimtis susigrąžina savąsias teises, vėlei lemdama būties realybę, mūsų pažinimo turinius ir mūsų veiklos tikslą.

Antrasis tų dviejų potraukių, kurį būtų galima pavadinti *formos potraukiu*, kyla iš absoliučios žmogaus būties arba iš jo protingosios prigimties ir siekia padaryti jį laisvą, suteikti harmoniją skirtingoms jo apraiškoms ir, nepaisant visos būklių kaitos, teigti jo asmenį. Kadangi pastarasis, kaip absoliutus ir nedalomas vienetas, niekados negali būti pats sau prieštaringas, *nes mes per visus amžius esame mes*, tai potraukis, siekiąs įtvirtinti asmenybę, niekados negali reikalauti ko nors kita, nei tai, ko jis per visus amžius privalo reikalauti; taigi, visiems laikams galiojantys jo sprendimai yra tokie pat, kaip ir dabarties sprendimai, o jo reikalavimai dabarčiai tokie

pat, kokie ir visiems laikams. Žodžiu, jis aprėpia visą laiko seką, o tai reiškia: jis panaikina laiką, panaikina kaitą; jis siekia, kad tikrovė būtų būtina ir amžina ir kad amžini ir būtini dalykai taptų tikrove; kitaip tariant: jis siekia tiesos ir teisės.

Pirmasis potraukis kuria tik atvejus, o antrasis – įstatymus; įstatymus kiekvienam sprendimui, jei kalbame apie pažinimą, įstatymus bet kokiam valios aktui, jei kalbame apie darbus. Ar mes pažintume kokį objektą, suteiktume kokiai nors savojo subjekto būklei objektyvų galiojimą, ar veiktume, vadovaudamiesi pažinimu, objektyvumą padarytume savo būklės apibrėžimo pagrindu, – abiem atvejais mes išplėšiame šią būklę iš laiko jurisdikcijos ir pripažįstame jam visais laikais ir visiems žmonėms galiojančią realybę, t.y. visuotinumą ir būtinumą. Jausmas gali tik pasakyti: tai teisinga šio subjekto ir šio momento atžvilgiu, – ir gali ateiti kitas momentas, kitas subjektas, kuris atšauks dabartinio jausmo teiginį. Tačiau kai mintis kartą ištaria: tai yra, ji daro visais laikais ir amžinai galiojantį sprendimą, ir šį galiojimą laiduoja pati asmenybė, atsispirianti bet kokiai kaitai. Polinkis gali tiktai pasakyti: tai gera tavojo individo ir tavo dabartinio poreikio atžvilgiu; tačiau tavo individą ir tavo dabartinį poreikį permainos nusineš su savimi, ir tai, ko dabar karštai geidi, kada nors padarys tavo pasibjaurėjimo objektu. Tačiau kai moralinis jausmas sako: tai turi būti, jis daro visais laikais ir amžinai galiojantį sprendimą, – išpažindamas tiesą todėl, kad ji yra tiesa, ir laikydamasis teisingumo todėl, kad jis yra teisingumas, tu padarei paskirą atvejį įstatymu visiems atvejams, į savo gyvenimo momentą pažvelgei kaip į amžinybę.

Taigi ten, kur viešpatauja formos potraukis ir mumyse veikia grynasis objektas, – ten būtis labiausiai išplečiama, ten pradingsta visos ribos, ten žmogus nuo dydžio vieneto, iki kurio jį buvo susiaurinusios skurdžios juslės, pakeliamas iki *idėjų vieneto*, aprėpiančio visą reiškinių karaliją. Atlikdami šią operaciją, mes nebesame laike, – tai laikas esti mumyse su visa savo nesibaigiančia virtine. Esame nebe individai, o rūšis; mūsų sprendimu daromas visų dvasių sprendimas, mūsų pasirinkimas reprezentuoja visų širdžių pasirinkimą.

TRYLIKTASIS LAIŠKAS

Iš pirmo žvilgsnio regisi nesą labiau priešingų dalykų, nei šių dviejų potraukių tendencijos, – juk vienas reikalauja kaitos, o kitas – nekintamumo. Ir vis dėlto kaip tik tais dviem potraukiais visiškai perteikiama žmonijos sąvoka, o trečiasis *esminis potraukis*, galįs būti tų dviejų tarpininku, yra stačiai neįtikima sąvoka. Tai kaip gi mes atkursime žmogaus prigimties vienovę, kuri tokia pirmine ir radikalia priešybe regisi visiškai panaikinta?

Jų *tendencijos*, teisybė, prieštarauja viena kitai, tačiau, – ir į tai reikia atkreipti dėmesį, – jos veikia ne tuose pačiuose objektuose, o tai, kas nesusiliečia, negali ir susidurti. Juslinis potraukis, tiesa, reikalauja kaitos, tačiau jis nereikalauja, kad kaita paliestų ir asmenį bei jo sritį, kad vyktų principų kaita. Formos potraukis reikalauja vienovės ir pastovumo – tačiau nesiekia, kad drauge su asmeniu būtų fiksuojama ir jo būklė, kad tvertų jausmo tapatybė. Taigi jiedu savo prigimtimi nėra vienas kitam priešingi, ir jeigu vis dėlto tokie regisi, tai tik pasidarė tokie, laisvai peržengę prigimties ribas, nebesuprasdami patys savęs ir painiodami savąsias sferas[2]. Tas sferas sau-

[2] Mėgindami teigti pirminį, taigi būtiną šių dviejų potraukių antagonizmą, neturėtume, žinia, jokios kitos priemonės išlaikyti žmogaus vienovę ir turėtumėm juslinį instinktą skelbti esantį būtinai *pavaldų* protingajam instinktui.

goti ir abiem tiem potraukiam garantuoti kiekvieno ribas, yra užduotis *kultūros*, kuri, vadinasi, privalo abiem būti vienodai teisinga ir ginti ne tik protingąjį potraukį nuo juslinio, bet ir pastarąjį nuo pirmojo. Taigi jos paskirtis dvejopa; *pirma*: sergėti juslingumą nuo laisvės kišimosi; *antra*: saugoti asmenybę nuo jausmų galybės. Pirmąją užduotį ji atlieka ugdydama gebėjimą jausti, o antrąją – ugdydama proto gebėjimą.

Kadangi pasaulis yra išsidėstęs laike, kadangi jis yra kaita, tai tobulumas to gebėjimo, kuris žmogų sieja su pasauliu, turės būti kuo didesnis kintamumas ir ekstensyvumas. Kadangi asmuo yra tai, kas kaitoje lieka pastovu, tai tobulumas to gebėjimo, kuris turi priešintis permainoms, turės būti kuo di-

Tačiau iš to gali rastis tik monotonija, o ne harmonija, ir žmogus dar vis tiek liktų amžinai padalintas. Pavaldumas, žinoma, privalo būti, tačiau abipusis; mat nors ribos niekada negali būti absoliuto pagrindas, taigi laisvė niekada negali būti priklausoma nuo laiko, lygiai taip pat tikra, kad absoliutas pats iš savęs niekados negali būti ribų pagrindas, kad būklė laike negali būti priklausoma nuo laisvės. Taigi abu principai drauge yra ir vienas kitam subordinuoti, ir koordinuoti, t.y. jie sąveikauja tarpusavy; be formos nėra materijos, be materijos – formos. (Šią tarpusavio sąveikos sąvoką ir visą jos svarbą randame puikiai išdėstytą *Fichte'ės* Bendrosios mokslų teorijos pagrinduose, Leipcigas, 1974.) Kokia yra asmens padėtis idėjų karalijoje, mes, tiesa, nežinome; tačiau kad jis, nepriimdamas materijos, negali apsireikšti laiko karalijoje, – tatai tikrai žinome; taigi šioje karalijoje materija šį tą turės lemti ne tik *žemiau*, bet ir *greta* formos. Vadinasi, nors būtina yra tai, kad jausmas nieko nespręstų proto srityje, lygiai taip pat būtina, kad protas nesikėsintų nieko lemti jausmo srityje. Jau pripažindami vieno kurio jų sritį, mes antrąjį nuo jos atskiriame ir kiekvienam nubrėžiame ribą, kurios peržengimas *ir vienam*, *ir antram* gali būti tiktai *žalingas*.

Transcendentinėje filosofijoje, kurioje svarbu tik tai, kad forma būtų atpalaiduota nuo turinio ir būtinybė apvalyta nuo bet kokio atsitiktinumo, lengva įprasti materialųjį pasaulį mąstyti vien kaip kliuvinį, o juslingumą – mat jis kaip tik *šį* darbą trukdo – vaizduotis esantį būtinai priešingą protui. Tiesa, Kanto sistemos *dvasia* taip vaizduotis anaiptol neduoda pagrindo, tačiau jos *raidė* galėtų tokį pagrindą duoti.

desnis savarankiškumas ir intensyvumas. Juo įvairiapusiškesnis jautrumas bus išsiugdytas, juo jis bus paslankesnis ir juo didesniu plotu atsigręžęs į reiškinius, juo daugiau pasaulio žmogus *aprėps*, juo daugiau savo pradmenų išvystys; juo daugiau galios ir gelmės įgis asmenybė, juo daugiau laisvės – protas, juo daugiau pasaulio žmogus *supras*, juo daugiau formos išoriniame pasaulyje sukurs. Taigi jo kultūra reiškia: *pirma*, sukurti priimamajam gebėjimui kuo didesnį sąlytį su pasauliu, o jausmo sferoje pasiekti kuo didesnį pasyvumą; *antra*, padaryti, kad apibrėžiamasis gebėjimas būtų kuo labiau nepriklausomas nuo priimamojo, o proto sferoje pasiekti kuo didesnį aktyvumą. Ten, kur šios dvi savybės susijungs, žmogus su didžiausia būties pilnatve derins didžiausią savarankiškumą ir laisvę, ir, užuot save švaistęs pasauliui, įtrauks į save viso pasaulio reiškinių begalybę ir pajungs ją savojo proto vienovei.

Tačiau šį santykį žmogus gali ir *apversti aukštyn kojomis*, šitaip dvejopai prasilenkdamas su savąja paskirtimi. Intensyvumą, kurio reikalauja veiklioji galia, jis gali perkelti į pasyviosios galios sritį, medžiagos potraukiu užbėgti už akių formos potraukiui ir priimamąjį gebėjimą paversti apibrėžiamuoju. O gali ir ekstensyvumą, kuris dera pasyviajai galiai, priskirti veikliajai, formos potraukiu užbėgti už akių medžiagos potraukiui ir priimamąjį gebėjimą pakeisti apibrėžiamuoju. Pirmuoju atveju jis niekados nebus *pats savimi*, antruoju – niekados nebus *kas nors kita*; taigi kaip tik todėl abiem atvejais jis nebus *nei viena*, *nei kita*, vadinasi, bus tiesiog nulis[3].

[3] Netikusi sensualumo persvaros įtaka mūsų mąstymui ir veiklai kiekvienam greitai krinta į akis; ne taip lengvai pastebima, nors tokia pat dažna ir tokia pat svarbi, yra neigiama racionalumo persvaros įtaka mūsų pažinimui ir

Mat jeigu lemiamas darosi juslinis potraukis, juslės pasidaro įstatymų leidėju, ir pasaulis ima gniuždyti asmenį, tai pasaulis tuo pačiu mastu, kuriuo jis tampa valdžia, liaujasi buvęs objektas. Tapęs vien laiko turiniu, *žmogus* nebeegzistuoja, vadinasi, *jis nebeturi* ir jokio turinio. Drauge su asmenybe išnyksta ir jo būklė, nes šios sąvokos tarpusavyje susijusios, nes kaitai reikalingas pastovumas, o ribotai realybei – begalinė. Jeigu formos potraukis tampa priimamuoju, tai yra, jeigu mąstymo galia užbėga už akių jausmui ir asmuo užima

elgsenai. Todėl tebus man leista iš didelės gausybės čia tinkamų atvejų priminti tik du, galinčius atskleisti stebėjimui ir jausmui už akių užbėgančio mąstymo ir valios galios daromą žalą.

Viena pagrindinių priežasčių, kodėl mūsų gamtos mokslų pažanga tokia lėta, yra, matyt, visuotinis ir beveik nenugalimas polinkis daryti teleologinius sprendimus, kuriuos vartojant konstituciškai, apibrėžiamasis gebėjimas užima priimamojo gebėjimo vietą. Kad ir kaip primygtinai ir įvairiai gamta liestų mūsų organus – visa jos įvairovė mums prarasta, nes mes joje ieškome tik to, ką patys jon įdėjome: nes mes, užuot leidę jai *smelktis į mus*, tik siekiame savuoju nekantriai už akių vis užbėgančiu protu *smelktis į ją*. O kai paskui kartą per kelis šimtmečius ima ir ateina žmogus, kuris artinasi prie gamtos ramiomis, skaisčiomis ir atviromis juslėmis ir todėl susiduria su gausybe reiškinių, nepastebėtų per mūsų prevenciją, mes didžiai stebimės, kad tokia daugybė akių tokią šviesią dieną nieko nematė. Šis pernelyg skubotas siekimas harmonijos, pirma nesurinkus daiktan ją sudaryti turinčių garsų, ši prievartinė mąstymo galios uzurpacija srityje, kur ji nebūtinai turi viešpatauti, yra tokios daugybės mąstančių ir mokslo labui triūsiančių galvų nevaisingumo priežastis, ir sunku pasakyti, ar mūsų žinių išplėtimui labiau pakenkė formos neįgijęs juslingumas, ar protas, nepajėgiąs sulaukti turinio.

Lygiai taip pat sunku turėtų būti ir nustatyti, ar mūsų praktinę filantropiją labiau trikdo ir šaldo mūsų geismų smarkumas, ar mūsų principų rigidiškumas, ar mūsų juslių, ar proto egoizmas. Kad pasidarytume užuojautos, pasirengimo padėti kupini ir veiklūs žmonės, draugėn turi susijungti jausmai ir charakteris, o kad sukauptume patirties, lygiai taip pat turi sueiti draugėn juslių atvirumas su intelekto energija. Kaipgi mes, kad ir kokių girtinų maksimų laikydamiesi,

pasaulio vietą, tai asmuo liaujasi buvęs savarankiška galia ir subjektu tuo pačiu mastu, kuriuo jis įsibrauna objekto vieton, nes pastovumui apsireikšti reikalinga kaita, o absoliučiai realybei – ribos. Tapęs tik forma, žmogus *nebeturi* formos, taigi drauge su būkle išnyksta ir asmuo. Trumpai tariant, tik tuo mastu, kuriuo žmogus yra savarankiškas, egzistuoja išorinė realybė, žmogus gali ją priimti; tik tuo mastu, kuriuo jis geba realybę priimti, egzistuoja jo vidinė realybė, jis yra mąstanti galia.

galime būti dori, geraširdžiai ir žmogiški su kitais, jeigu mums stinga gebėjimo nuoširdžiai ir teisingai įsileisti į save kito žmogaus prigimtį, įsijausti į kitų žmonių situacijas, persiimti kitų žmonių jausmais? O šis gebėjimas ir tame auklėjime, kurį mes gauname, ir saviaukloje slopinamas tuo pačiu mastu, kuriuo mėginama palaužti geismų galybę ir principais sutvirtinti charakterį. Kadangi sunku jausmų sujudime likti ištikimam saviesiems principams, griebiamasi patogesnės priemonės, – charakterio tvirtybę garantuoti, atbukinant jausmus; mat, be abejo, kur kas lengviau ramiai sau gyventi, žinant, kad priešininkas nuginkluotas, nei drąsiai ir ryžtingai kovoje nugalėti priešą. Ši operacija sudaro didžiąją dalį to, kas vadinama žmogaus formavimu, – ir tai pačia tikrąja šio žodžio prasme, kai apdorojamas ne tik išorinis, bet ir vidinis žmogus. Taip suformuotam žmogui, tiesa, tikrai nebegrės pavojus, kad jis bus ar pasirodys esąs šiurkščios prigimties; tačiau sykiu jis bus ir principų šarvais atsitvėręs nuo bet kokių prigimties jausmų, ir žmogiškumas negalės jo pasiekti nei iš vidaus, nei iš išorės.

Didžiai pragaištingas piktnaudžiavimas tobulybės idealu esti tuomet, kai jis visu griežtumu taikomas, vertinant kitus žmones, arba ir tais kartais, kai reikia imtis veiklos kitų žmonių labui. Pirmuoju atveju gimsta fanatizmas, antruoju – atšiaurumas ir širdies šaltumas. Žinia, visuomeninės pareigos darosi nepaprastai lengvos, kai vietoj tikro žmogaus, kuriam reikalinga mūsų pagalba, mintyse vaizduojiesi idealų žmogų, kuris tikriausiai pats sau įstengia padėti. Tikrai geras charakteris yra griežtumo sau ir atlaidumo kitam junginys. Tačiau dažniausiai kitiems atlaidus žmogus esti atlaidus ir sau pačiam, o sau pačiam griežtas – griežtas ir kitiems; atlaidus sau ir griežtas kitiems – toks charakteris vertas paniekos.

Taigi abu potraukiai turi savo ribas ir, mąstant juos kaip energijas, yra reikalingi atpalaidavimo; vienas, kad nesibrautų į įstatymų leidybos, antrasis, kad nesiskverbtų į jausmo sritį. Tačiau tas juslinio potraukio atpalaidavimas nieku gyvu neturi būti fizinio nepajėgumo ir jausmų atbukimo padarinys, visuotinai vertas tik paniekos, jis privalo būti laisvės veiksmas, veikla asmens, kuris savo moraliniu intensyvumu malšina juslinį intensyvumą ir, suvaldydamas įspūdžius, mažina jų gilumą ir didina plotą. Charakteris turi nubrėžti ribas temperamentui; nes juslės gali pralaimėti *tik dvasiai*. Lygiai taip pat formos potraukio atpalaidavimas neturi būti dvasinio nepajėgumo ir mąstymo ar valios galių suglebimo padarinys, kuris sumenkintų žmogaus orumą. Jo girtina versmė privalo būti jausmų pilnatvė; juslingumas privalo pergalingai ginti savo sritį ir atremti prievartą, kurios prieš jį savo veržlia veikla norėtų griebtis dvasia. Trumpai tariant: medžiagos potraukis privalo deramose ribose laikyti asmenybę, o formos potraukis – jautrumą arba prigimtį.

KETURIOLIKTASIS LAIŠKAS

Taigi dabar mes tapome atvesti prie tokios abiejų potraukių tarpusavio sąveikos sąvokos, kai vieno jų veikimas drauge ir sudaro pagrindą antrojo veikimui, ir tą veikimą riboja ir kai kiekvienas jų kaip tik todėl kuo ryškiausiai reiškiasi, kad veikia kitas.

Šis abiejų potraukių sąveikos santykis yra, tiesa, vien proto užduotis, kurią žmogus iki galo išspręsti gali tik pasiekdamas savo būties tobulybę. Tai tikrąja šio žodžio prasme *jo žmogiškumo idėja*, taigi begalinis tikslas, prie kurio žmogus, laikui bėgant, gali vis labiau artėti, niekados jo nepasiekdamas. „Jam nevalia savo realybės sąskaita siekti formos ir formos sąskaita siekti realybės; jis veikiau privalo per apibrėžtą būtį ieškoti absoliučios, o per absoliučią – apibrėžtos. Būdamas asmuo, jis privalo iškelti prieš save pasaulį, ir privalo būti asmeniu dėl to, kad pasaulis iškilęs prieš jį. Privalo justi, nes suvokia save, ir suvokti save, nes jaučia.“ Kad jis šią idėją iš tikrųjų atitinka, taigi, kad tikrąja šio žodžio prasme yra žmogus, jis niekados negali patirti, iki jis tenkina tik *vieną* šių potraukių, ignoruodamas kitą, arba *vieną* jų tenkina po *kito*; mat kol jis tik jaučia, jo asmuo arba jo absoliuti egzistencija jam lieka paslaptis, o kol tiktai mąsto, paslaptis jam lieka jo egzistencija laike arba jo būklė. Tačiau jeigu būtų atvejų, kai

jis tokią dvilypybę galėtų patirti *drauge*, kai jis drauge suvoktų ir savo laisvę, ir pajustų savąją būtį, kai jis drauge pajustų save kaip materiją ir pažintų kaip dvasią, tai tokiais atvejais – ir tik tokiais – jis pasiektų tobulą savojo žmogiškumo įžvalgą, ir objektas, kurį ši įžvalga jam pateiktų, taptų jam jo atliktos paskirties simboliu, vadinasi (mat tai pasiekiama tik laiko visumoje) galėtų tarnauti kaip begalybės atvaizdas.

Tarus, kad tokios rūšies atvejų patirtyje gali pasitaikyti, šie atvejai pažadintų žmogui naują potraukį, kuris kaip tik todėl, kad jame drauge veikia abu pirmieji, kiekvienam jų, skyrium paimtam, būtų priešingas ir pagrįstai būtų laikomas nauju potraukiu. Juslinis potraukis trokšta, kad vyktų permainos, kad laikas turėtų turinį; formos potraukis trokšta, kad laikas būtų panaikintas, kad permainos nevyktų. Taigi to potraukio, kuriame abu šie veiktų išvien (tebus man kol kas, iki būsiu pateisinęs šį vardą, leista vadinti jį *žaidimo potraukiu*), – taigi žaidimo potraukio tikslas būtų *laiką* panaikinti *laike*, tapsmą suderinti su absoliučia būtimi, permainą su tapatumu.

Juslinis potraukis trokšta *tapti* apibrėžtas, trokšta priimti savąjį objektą; formos potraukis trokšta *pats* apibrėžti, trokšta savąjį objektą sukurti; vadinasi, žaidimo potraukis trokš taip priimti, kaip pats būtų sukūręs, ir taip sukurti, kaip trokšta priimti juslės.

Juslinis potraukis iš savo subjekto atima bet kokį savarankiškumą ir laisvę, o formos potraukis iš savojo – bet kokią priklausomybę, bet kokį pasyvumą. Tačiau laisvės atėmimas yra fizinė, o pasyvumo atėmimas – moralinė būtinybė. Vadinasi, abu potraukiai verčia sielą paklusti įstatymui, vienas – gamtos, o antras – proto. Taigi potraukis žaisti, kuriame abu pirmieji

veikia drauge, vers sielą paklusti ir fizinei, ir moralinei būtinybei; vadinasi, jis, panaikindamas bet kokį atsitiktinumą, panaikins ir bet kokią prievartą ir suteiks žmogui ir fizinę, ir moralinę laisvę. Aistringai apkabindami mūsų paniekos vertą žmogų, mes jaučiame nemalonią *prigimties prievartą*. Būdami priešiškai nusiteikę žmogui, verčiančiam mus reikšti jam pagarbą, mes jaučiame nemalonią *proto prievartą*. Tačiau jeigu žmogus žadina mūsų prielankumą ir sykiu nusipelno mūsų pagarbą, pranyksta ir jausmo, ir proto prievarta, ir mes pradedame tą žmogų mylėti, t. y. žaisti drauge ir savo prielankumu, ir pagarba.

Be to, jeigu juslinis potraukis prieš mus griebiasi fizinės, o formos potraukis – moralinės prievartos, taip pirmasis palieka atsitiktinėmis mūsų moralines, o antrasis – fizines savybes; kitaip sakant, atsitiktinis dalykas, ar mūsų laimingumas sutaps su mūsų tobulumu, arba tobulumas – su laimingumu. Vadinasi, potraukis žaisti, kuriame abu pirmieji veikia išvien, padarys atsitiktinėmis sykiu ir mūsų formaliąsias, ir materialiąsias savybes, sykiu ir mūsų tobulumą, ir laimingumą; taigi jis, kaip tik todėl, kad *abejas* savybes išsyk padaro atsitiktines ir kad drauge su būtinybe pradingsta ir atsitiktinumas, kita vertus, panaikins ir abejų savybių atsitiktinumą, taigi perkels formą į materiją, o realybę – į formą. Tuo pačiu mastu, kuriuo jis panaikins jausmų ir afektų dinaminę įtaką, jis suderins juos su proto idėjomis, ir tuo pačiu mastu, kuriuo pašalins moralinę proto įstatymų prievartą, jis suderins tuos įstatymus su juslių interesu.

PENKIOLIKTASIS LAIŠKAS

Aš vis labiau artėju prie tikslo, į kurį jus vedu nelabai patogiu keliu. Tačiau jeigu jūs malonėsite žengti paskui mane dar keletą žingsnių, tai prieš jus atsivers platesni horizontai, ir malonus reginys gal atlygins jums už kelionės sunkumus.

Juslinio potraukio objektas, išreikštas bendra sąvoka, yra gyvenimas pačia plačiausia prasme; ši sąvoka apima visą materialiąją būtį ir visa tai, kas tiesiogiai egzistuoja juslėse. Formos potraukio objektas, išreikštas bendra sąvoka, yra pavidalas tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme; ši sąvoka apima visas formalias daiktų savybes ir visus jų ryšius su mąstymo galiomis. Taigi potraukio žaisti objektą, išreikštą bendra schema, galėtume pavadinti gyvu pavidalu; ši sąvoka apibūdina visas estetines reiškinių savybes, trumpai tariant, tai, ką vadiname grožiu pačia plačiausia prasme.

Jeigu priimsime šį teiginį, tai, pirma, grožio sąvoka neapims visos gyvų būtybių sferos, o kita vertus – neapsiribos vien ja. Marmuro luitas, nors jis visada yra ir bus negyvas, vis dėlto gali tapti gyvu pavidalu architekto ir skulptoriaus rankose; o žmogus, nors jis yra gyvas ir turi pavidalą, dėl to dar toli gražu nėra gyvas pavidalas. Kad jis pasidarytų juo, reikia, kad jo pavidalas taptų gyvenimu, o jo gyvenimas – pavidalu. Kol

mes tik galvojame apie jo pavidalą, jis yra tiktai negyva abstrakcija; kol mes tik jaučiame jo gyvenimą, tas gyvenimas neturi pavidalo, yra tiktai impresija. Tik tuomet, kai žmogaus forma gyvena mūsų pojūčiuose, o jo gyvenimas susiformuoja mūsų intelekte, jis tampa gyvu pavidalu; taip esti visais tais atvejais, kai mes sakome, kad žmogus gražus.

Tačiau tai, jog mes sugebame pasakyti, kokios yra tos dalys, kurioms susijungus atsiranda grožis, dar nereiškia, kad mes jau paaiškinome jo genezę; jai paaiškinti reikėtų, kad mes suvoktume patį susijungimą, kuris mums yra nežinomas kaip ir visi baigtinių ir nebaigtinių dalykų tarpusavio ryšiai. Protas dėl transcendentinių priežasčių reikalauja: turi būti jungtis tarp formos ir medžiagos potraukių, tai yra potraukis žaisti, nes tik realybės ir formos, atsitiktinumo ir būtinumo, kančios ir laisvės vienybė visiškai atitinka žmonijos sąvoką. Jis turi to reikalauti, nes jis yra protas, nes jis visa savo esme siekia baigtumo ir visų kliūčių pašalinimo, o bet koks vienpusis kurio nors potraukio veikimas palieka žmogaus prigimtį neužbaigtą ir yra kliūtis jai. Taigi vos protas paskelbia teiginį: „Turi egzistuoti žmogiškumas“, jis kartu ir postuluoja dėsnį: „Turi būti grožis“. Patirtis gali mums pasakyti, *ar* yra grožis, ir mes tai sužinosime, kai tik ji mums parodys, ar yra žmogiškumas. Tačiau nei protas, nei patirtis negali atsakyti į klausimą, kokiu būdu gali egzistuoti grožis bei *kokiu būdu* yra galimas žmogiškumas.

Mes žinome, kad žmogus nėra nei vien materija, nei vien dvasia. Taigi grožis, kaip jo žmogiškumo išraiška, negali būti vien gyvenimas, kaip teigė akyli stebėtojai, per daug pasitikėję patirties liudijimais, ir kaip jį norėtų sumenkinti mūsų lai-

kų skonis; jis negali būti nė vien pavidalas, kaip manė į spekuliacijas pasinėrę išminčiai, kurie per daug nutolo nuo patirties, bei filosofuojantys menininkai, kuriuos šitaip tvirtinti sugundė meno poreikiai[4]; jis yra bendras abiejų potraukių, t. y. potraukio žaisti objektas. Šito termino vartojimą visiškai pateisina kalbos praktika, kuri viską, kas nei subjektyviai, nei objektyviai nėra atsitiktinumas, tačiau nėra ir išorinio ar vidinio būtinumo išraiška, vadina žodžiu „žaidimas". Kadangi siela, stebėdama grožį, yra auksiniame viduryje tarp dėsnio ir poreikio, tai kaip tik todėl, kad ją veikia ir viena, ir kita, ji nėra pavaldi nė vienam iš jų. Tiek medžiagos, tiek formos potraukių reikalavimai yra griežti, nes pažinimo procese pirmajam rūpi tikrovė, antrajam – daiktų būtinumas; o veikloje pirmasis siekia išsaugoti gyvenimą, antrasis – garbę, vadinasi, abu siekia tiesos ir tobulumo. Tačiau gyvenimas pasidaro nebe toks svarbus, kai tik paliečiama garbė, o pareiga nebespaudžia, kai tik atsiranda polinkis; taip ir siela laisviau ir ramiau priima daiktų tikrovę, materialiąją tiesą, kai tik pastaroji susiduria su formaliąja tiesa, su būtinumo įstatymu, ir ją nebe taip vargina abstrakcija, kai tik pastarąją lydi betarpiškas stebėjimas. Žodžiu, susidūrusi su idėjomis, bet kokia tikrovė pasidaro nebe tokia rimta, nes ji pasidaro *maža*, o susidūręs su pojūčiais, ne toks rimtas tampa būtinumas, nes jis pasidaro *lengvas*.

[4] Vien gyvenimu grožį paverčia *Burke* savo veikale „Filosofiniai didingumo ir grožio sąvokų kilmės tyrinėjimai". Vien pavidalu, kiek man yra žinoma, jį laiko visi *dogmatinės* sistemos šalininkai, kurie tik kada nors yra kalbėję apie šį klausimą; iš dailininkų – *Rafaelis Mengsas* savo samprotavimuose apie skonį tapyboje; kitų neminėsiu. Kaip visur, taip ir šioje srityje *kritinė* filosofija atvėrė kelią, įgalinantį suderinti empiriją su principais, o spekuliaciją – su patirtimi.

Tačiau jūs tikriausiai jau senokai stengiatės man paprieštarauti: argi dėl to, kad yra laikomas paprastu žaidimu, grožis nėra pažeminamas ir pastatomas į vieną gretą su kitais banaliais dalykais, kurie nuo seno vadinami šiuo žodžiu? Ar proto sąvokai ir grožio, kuris yra laikomas kultūros instrumentu, garbei neprieštarauja tai, kad mes apribojame jį vien žaidimu, ar iš patirties žinomai žaidimo, kuris gali egzistuoti ir visiškai atsisakius bet kokio skoningumo, sąvokai neprieštarauja tai, kad mes jį apribojame vien grožio sfera?

Tačiau ką reiškia pasakyti „vien žaidimas“, kai mes jau žinome, kad iš visų žmogaus būsenų būtent žaidimas ir *tik* žaidimas padaro jį užbaigtą ir įgalina vienu metu atskleisti jo dvilypę prigimtį? Tai, ką jūs, remdamiesi savąja dalyko samprata, vadinate apribojimu, aš, remdamasis manąja, kurią jau pagrindžiau įrodymais, vadinu išplėtimu. Taigi aš jau veikiau pasakyčiau priešingai: į malonumą, gėrį ir tobulumą žmogus visada žiūri *tiktai* rimtai, o su grožiu jis žaidžia. Tiesa, čia nereikėtų prisiminti tų žaidimų, kurie yra paplitę realiame gyvenime ir kurie paprastai yra nukreipti tiktai į labai materialius objektus: juk realiame gyvenime mes veltui ieškosime ir to grožio, apie kurį čia kalbame. Realiai egzistuojantis grožis atitinka realiai egzistuojantį potraukį žaisti; tačiau kartu su grožio idealu, kurį mums pateikia protas, mums yra duotas ir potraukio žaisti idealas, kurį žmogus turėtų turėti prieš akis visuose savo žaidimuose.

Niekada nesuklysime, jei žmogaus grožio idealo ieškosime būde, kuriuo jis patenkina savo potraukį žaisti. Graikų tautos Olimpiadose gėrėjosi nekruvinomis jėgos, greitumo ir miklumo varžybomis bei kilniomis talentų rungtynėmis, o ro-

mėnų tauta mėgavosi gladiatoriaus ar jo priešininko iš Libijos agonija; jau vien šis bruožas mums paaiškina, kodėl Graikijoje, o ne Romoje mes turime ieškoti idealių Veneros, Junonos ar Apolono paveikslų[5]. Tačiau protas sako: „Gražumas turi būti ne vien gyvenimas ir ne vien pavidalas, jis turi būti gyvas pavidalas, t. y. grožis; jis turi diktuoti žmogui dvigubą absoliutaus formalumo ir absoliutaus realumo įstatymą. Kartu jis reikalauja: „Su grožiu žmogus privalo *tik žaisti*, o žaisti jis privalo *tik su grožiu*".

Galų gale imkim ir tiesiai pasakykim: žmogus žaidžia tik tada, kai jis yra žmogus tikra to žodžio prasme, ir *jis tik tuomet tikrai yra žmogus, kai žaidžia*. Šis teiginys iš pradžių gal ir atrodo paradoksalus, tačiau jis įgaus didelę ir gilią prasmę, kai tik mes pradėsime jį taikyti, kalbėdami apie dvigubą pareigos ir likimo rimtumą; pažadu jums, kad jis išlaikys visą estetinio meno ir dar sunkesnio gyvenimo meno statinį. Be to, šis teiginys yra netikėtas tiktai mokslo sferoje; jis jau seniai gyvavo ir veikė mene bei prakilniausių jo meistrų – graikų – jausmuose; jie tiktai perkėlė į Olimpą tai, kas turėjo būti įgyvendinta žemėje. Įsitikinę šio teiginio teisingumu, jie pašalino iš palaimintųjų dievų veidų tiek rimtumą ir rūpesčius, kurie išvagoja mirtingųjų skruostus, tiek niekingą malonumą, kuris išlygina tuščią veidą, jie išvadavo amžinai patenkintuosius nuo bet kokio tikslo, bet kokios pareigos, bet kokių

[5] Jeigu (kalbėkime tik apie naujuosius laikus) palyginsime lenktynes Londone, bulių kautynes Madride, spektaklius ankstesnių laikų Paryžiuje, gondolų lenktynes Venecijoje, žvėrių pjudymą Vienoje bei linksmas ir gražias žirgų lenktynes Romoje, tai nebus sunku atskirti šių tautų skonio niuansus. Be to, šiose įvairiose šalyse liaudies žaidimai daug mažiau panašūs negu aukštesniosios visuomenės žaidimai tose pačiose šalyse. Ir tai nesunku paaiškinti.

rūpesčių grandinių ir pavydėtina dievų luomo dalia paskelbė nieko neveikimą ir abejingumą: tai tik žmogiškas laisvesnės ir kilnesnės būties pavadinimas. Tiek natūrali gamtos dėsnių, tiek dvasinė moralinių įstatymų priespauda ištirpo aukštesnėje graikų būtinumo sąvokoje, kuri apėmė abu pasaulius, ir iš tų dviejų būtinybių vienybės jie išvedė tikrąją laisvę. Šitos dvasios įkvėpti, jie kartu su polinkiais ištrynė iš savo idealo veido bruožų ir bet kokius valios pėdsakus, arba, tiksliau tariant, padarė tuos abu dalykus nepastebimus, nes mokėjo juos sujungti pačiu tobuliausiu ryšiu. Tai, ką mes įžvelgiame nuostabiame Ludovizio Junonos veide nėra nei žavesys, nei prakilnumas: tai nėra nei viena, nei kita, nes yra ir viena, ir kita drauge. Kai moteriškoji dievybė verčia mus ją garbinti, dieviškoji moteris uždega mūsų meilę, tačiau kai mes užsimiršę paskęstame dangiškoje palaimoje, mus atbaido dangiškas pasitenkinimas savimi. Pati savyje rymo ir gyvena visa toji figūra, visiškai uždaras kūrinys; atrodo, kad ji yra už erdvės ribų – ji nei nusileidžia, nei priešinasi, nematyti jėgos, kuri kovotų su kitomis jėgomis, nėra atviros vietos, pro kurią galėtų įsibrauti laikinumas. Vienų dalykų neįveikiamai pagauti ir pritraukti, o kitų laikomi per atstumą, mes vienu metu išgyvename ir didžiausios ramybės, ir didžiausio susijaudinimo būseną, ir atsiranda tas nuostabus jausmas, kuriam intelektas neranda sąvokos, o kalba – žodžio.

ŠEŠIOLIKTASIS LAIŠKAS

Kaip matėme, grožis kyla iš dviejų priešingų potraukių tarpusavio sąveikos ir dviejų priešingų principų susijungimo, o aukščiausio grožio idealo reikia ieškoti kuo tobulesnėje realybės ir formos sąjungoje ir pusiausvyroje. Tačiau ši pusiausvyra visada lieka tik idėja, kurios tikrovė niekada negali visiškai pasiekti. Tikrovėje visada liks kurio nors vieno elemento persvara prieš kitą, ir didžiausias dalykas, prieinamas patirčiai, bus svyravimas tarp tų dviejų principų, kai persvarą turės čia realybė, čia forma. Taigi idealus grožis visada yra vienas vienintelis ir nedalomas, nes galima tik viena pusiausvyra; o mūsų patiriamas grožis amžinai bus dvejopas, nes, vykstant svyravimui, nuo pusiausvyros galima nukrypti dvejopai – į vieną ir į kitą pusę.

Viename ankstesnių laiškų jau minėjau, be to, ir iš visų ligšiolinių mūsų samprotavimų neišvengiamai peršasi išvada, kad iš grožio reikia tikėtis sykiu ir atpalaiduojamojo, ir įtampą žadinančio poveikio: atpalaiduojamojo, idant nei juslinis, nei formos potraukiai neperžengtų leistinų ribų; o įtampą žadinančio – idant būtų išsaugota jų abiejų galia. Tačiau iš idėjos šios dvi grožio poveikio rūšys turėtų visiškai susilieti. Grožis turi atpalaiduoti, sukurdamas vienodą abiejų prigimčių įtam-

pą, ir žadinti įtampą, vienodai atpalaiduodamas abi prigimtis. Tatai glūdi jau pačioje tarpusavio sąveikos sąvokoje, pasak kurios, abi sąveikos dalys sykiu būtinai ir viena kitą lemia, ir yra viena kitos lemiamos, o jų gryniausias produktas yra grožis. Tačiau patirtis mums nepateikia nė vieno tokios tobulos tarpusavio sąveikos pavyzdžio, čia visuomet, daugiau ar mažiau, dėl vienos pusės persvaros atsiranda kitos pusės trūkumas, o dėl vienos pusės trūkumo – kitos persvara. Taigi tai, kas idealaus grožio sąvokoje tik sąlygiškai išskiriama, patirties paliudytame grožyje reiškia egzistencinį skirtumą. Idealus grožis, nors nedalomas ir paprastas, įvairiais aspektais atskleidžia ir savo švelninančias, ir energingas savybes; o patirtyje esama ir švelninančio, ir energingo grožio. Taip yra ir taip bus visais tais atvejais, kai absoliutūs dalykai perkeliami į laiko ribas, o proto idėjos turi būti realizuojamos žmonijoje. Taip reflektuojantis žmogus mąsto dorybę, tiesą, palaimą; tačiau veiklos žmogus tiktai praktikuoja *dorybes*, tiktai suvokia *tiesas*, tiktai mėgaujasi *palaimingom* dienom. Viena paversti kitu: vietoj papročių įvesti dorovingumą, vietoj žinių – pažinimą, vietoj laimės – palaimą, yra ir fizinio bei moralinio ugdymo reikalas; iš gražių dalykų sukurti grožį – estetinio ugdymo užduotis.

Energingas grožis lygiai taip pat negali išgelbėti žmogaus nuo tam tikrų laukinio būdo ir atšiaurumo liekanų, kaip kad švelninantis grožis neapsaugo jo nuo tam tikro laipsnio išglebimo ir dirglumo. Mat kadangi pirmojo paskirtis yra įtempti ir fizines, ir moralines sielos galias, tai labai jau dažnai atsitinka, kad temperamento ir charakterio priešinimasis sumažina jautrumą įspūdžiams, kad ir subtilesnioji žmogaus dalis pati-

ria slopinimą, turintį veikti tik šiurkščiąją prigimtį, ir, kad šiurkščioji prigimtis įgyja galios, turinčios tekti tik laisvajam asmeniui; štai kodėl jėgos ir gausybės laikais greta tikrai didingų vaizdinių mes matome ir gigantizmą bei avantiūrizmą, o greta iškilnių dorovinių nuostatų – šiurpulingus aistros protrūkius, štai kodėl taisyklių ir formos laikais dažnai matysime, kad prigimtis ten lygiai taip pat dažnai užslopinta, kaip ir suvaldyta, kad jai lygiai taip pat dažnai nusižengiama, kaip kad ji įveikiama. O kadangi švelninančio grožio paskirtis – atpalaiduoti moralines ir fizines galias, tai lygiai taip pat dažnai atsitinka, kad drauge su potraukių priespauda išblėsta ir jausmų energija, ir, kad charakteris iš dalies netenka savo galios, nors šis slopinimas turėjo paliesti tiktai aistras; štai kodėl vadinamaisiais rafinuotais laikais matysime, kad švelnumas išsigimsta į ištižimą, lygumas – į lėkštumą, korektiškumas – į tuštumą, liberalumas – į savivaliavimą, lengvumas – į frivoliškumą, ramybė – į apatiją ir kad niekingiausia karikatūra atsiduria visai greta nuostabiausio žmogiškumo. Taigi žmogui, gyvenančiam arba materijos, arba formos priespaudoje, atsiranda švelninančio grožio poreikis; mat didybės ir galios jis jau seniai būna veikiamas, kol pradeda darytis jautrus harmonijai ir gracingumui. O žmogui, gyvenančiam atlaidaus skonio laikais, atsiranda energingo grožio poreikis; mat, pasiekęs rafinuotą būklę, jis pernelyg greit iššvaisto galią, paveldėtą iš laukinio būklės.

Ir štai dabar, man regis, būsiu paaiškinęs ir atskleidęs tuos prieštaravimus, kurių paprastai esama žmonių samprotavimuose apie grožio poveikį ir apie estetinės kultūros vertę. Tie prieštaravimai tampa aiškūs, kai tik prisimename, kad pa-

tirtyje esama dvejopo grožio ir kad abi pusės tvirtina apie visą bendrinę sąvoką tai, ką kiekviena jų gali įrodyti tik apie tam tikrą ypatingą jos aspektą. Tasai prieštaravimas panaikinamas, kai tik išskiriame žmonijai būdingą dvejopą poreikį, kurį atitinka anas dvejopas grožis. Tad, matyt, abi pusės bus teisios, jeigu tik jos pirma susitars tarpusavy, kurią grožio rūšį ir kokią žmonijos formą turi galvoje.

Taigi tolesniuose savo tyrinėjimuose aš irgi žengsiu tuo keliu, kuriuo žmogų estetikos požiūriu veda prigimtis, ir mėginsiu pakilti iki bendrinės grožio sąvokos, pradėdamas nuo jo rūšių. Mėginsiu išnagrinėti švelninančio grožio poveikį įtemptam žmogui, ir energingojo grožio poveikį – atsipalaidavusiam, idant galų gale abi priešingos grožio rūšys susilietų vieningoje idealaus grožio sąvokoje, kaip kad anos dvi priešingos žmonijos formos išnyksta vieningoje idealaus žmogaus sąvokoje.

SEPTYNIOLIKTASIS LAIŠKAS

Kol mums rūpėjo tik apskritai išvesti bendrąją grožio idėją iš žmogiškosios prigimties sąvokos, mums nevalia buvo prisiminti jokių kitų pastarosios ribų, išskyrus tas, kurios tiesiogiai glūdi jos esmėje ir yra neatskiriamos nuo baigtinumo sąvokos. Nekreipdami dėmesio į jokius apribojimus, su kuriais ji gali susidurti realiose apraiškose, mes ieškojome tos prigimties sąvokos, remdamiesi protu, kaip visokios būtinybės šaltiniu, ir drauge su žmonijos idealu mums buvo duotas ir grožio idealas.

Tačiau dabar mes iš idėjų regiono nusileisime į tikrovės areną, idant išvystumėm žmogų tam tikroje konkrečioje situacijoje, taigi veikiamą apribojimų, ne iš pat pradžių egzistuojančių jo grynojoje sąvokoje, bet kylančių dėl išorinių aplinkybių ir dėl jo atsitiktinio naudojimosi savo laisve. Tačiau, kad ir kaip įvairiai jo atveju būtų apribota žmonijos idėja, jau pats pastarosios turinys mums sako, kad iš esmės galimi tik *du* priešingi nukrypimai nuo tos idėjos. Mat jeigu žmogaus tobulumą lemia jo juslinių ir dvasinių galių dermė ir energija, tai to tobulumo jis gali netekti tiktai stingant arba dermės, arba energijos. Taigi dar nė nepradėję klausytis patirties liudijimų, mes jau, remdamiesi vien protu, esame tikri, kad rea-

lų, vadinasi, ribotą žmogų aptiksime arba apimtą įtampos, arba atsipalaidavusį, priklausomai nuo to, ar vienašališka paskirų galių veikla trikdo jo esybės harmoniją, ar jo prigimties vienovė yra pagrįsta vienodu juslinių ir dvasinių galių išglebimu. Abi tas priešingas ribas, kaip dabar bus įrodyta, panaikina grožis, kuris atkuria įtampos apimto žmogaus harmoniją ir atsipalaidavusio žmogaus energiją ir šitaip, kaip ir dera jo prigimčiai, ribotą būseną vėl padaro absoliučia, o žmogų paverčia savaime tobula visuma.

Taigi tikrovėje grožis anaiptol nepaneigia tos savo sąvokos, kurią mes susikūrėme spekuliuodami; tik čia jo rankos nepalyginamai mažiau laisvos nei ten, kur mes galėjome jį taikyti grynajai žmonijos sąvokai. Žmogus, aptinkamas patirtyje, pasirodo esąs jau sugadinta ir priešintis linkusi medžiaga, kuri atima iš grožio lygiai tiek pat jo idealios tobulybės, kiek įterpia į jį savo individualaus savitumo. Taigi tikrovėje grožis visada pasirodys tik kaip ypatingas ir ribotas pavidalas, o ne kaip gryna rūšis; įtampos apimtose sielose jis neteks dalies savo laisvės ir įvairovės, o atsipalaidavusiose sielose – dalies savo gaivinamosios galios; tačiau mūsų, dabar jau geriau pažįstančių jo tikrąjį pobūdį, šitie prieštaringi reiškiniai jau nebesuklaidins. Mes anaiptol nemėginame drauge su didžiąja vertintojų dauguma apibrėžti grožio sąvokos remdamiesi paskirais patirties faktais ir nelaikome jo atsakingu už tuos trūkumus, kurių turi jo veikiamas žmogus, bet, priešingai, žinome, kad tai pats žmogus perkelia į jį savo individualybės netobulumus, savo subjektyviu ribotumu be paliovos kliudo jo tobulybei ir sumenkina jo absoliutų idealą iki dviejų ribotų apraiškos formų.

Švelninantis grožis, kaip tvirtinome, būtinas įtampos kupinai sielai, o atsipalaidavusiai reikalingas energingasis. Tačiau įtampos kupinu aš vadinu žmogų ir tada, kai jis yra jausmų, ir tada, kai jis yra sąvokų nelaisvėje. Bet kurio iš dviejų jo pagrindinių potraukių vienvaldystė žmogui reiškia nelaisvę ir prievartą; o laisvė yra tik abiejų jo prigimčių sąveika. Taigi jausmų vienašališkai užvaldytą arba juslinės įtampos kupiną žmogų atpalaiduoja ir išlaisvina forma; dėsnių vienašališkai užvaldytą arba dvasinės įtampos kupiną žmogų atpalaiduoja ir išlaisvina materija. Taigi švelninantis grožis, idant atliktų šitą dvigubą užduotį, pasirodys dviem skirtingais pavidalais. Pirma, jis, kaip rami forma, apmaldys laukinį gyvenimą ir praskins kelią prie minčių; antra, jis, kaip gyvas paveikslas, pripildys abstrakčią formą juslinės galios, sąvoką sugrąžins prie vaizdinio, o dėsnį – prie jausmo. Pirmąją paslaugą grožis daro laukiniui, o antrąją – kultūros žmogui. Bet kadangi abiem atvejais jis negali visai laisvai disponuoti savąja medžiaga, bet yra priklausomas nuo to, ką jam pateikia arba beformė prigimtis, arba prigimčiai priešinga kultūra, tai abiem atvejais grožyje išliks jo kilmės pėdsakai, ir, viena vertus, jis bus linkęs nuklysti į materialųjį gyvenimą, o, antra vertus, – į pliką abstrakčią formą.

Idant suprastumėm, kaip grožis gali tapti priemone tokiai dvejopai įtampai pašalinti, turime pamėginti ištirti tos įtampos kilmę žmogaus sieloje. Taigi turėkite kantrybės dar truputėlį paviešėti spekuliatyviojoje sferoje, kurią mes paskui visiems laikams paliksime, idant juo tvirtesniu žingsniu žengtume per patirties lauką.

AŠTUONIOLIKTASIS LAIŠKAS

Per grožį juslinis žmogus nuvedamas prie formos ir mąstymo: per grožį dvasinis žmogus nuvedamas atgalios prie materijos ir sugrąžinamas juslių pasauliui.

Dėl to, regisi, peršasi išvada, kad tarp materijos ir formos, tarp pasyvumo ir veiklumo turėtų būti *tarpinė būklė*, kad grožis mus turėtų į tą būklę perkelti. Tokią grožio sąvoką iš tikrųjų susidaro didžioji žmonijos dalis, pradėjusi reflektuoti apie jo poveikį, tatai rodo ir visa patirtis. Tačiau, kita vertus, už šią sąvoką nėra nedarnesnės ir prieštaringesnės, nes atstumas tarp materijos ir formos, tarp pasyvumo ir veiklos, tarp jutimo ir mąstymo yra *begalinis* ir tarp jų stačiai negali būti jokio tarpininko. Kaip gi mes dabar pašalinsime šią prieštarą? Grožis jungia dvi priešingas jausmo ir mąstymo būkles, ir vis dėlto tarp tų būklių stačiai nėra jokios tarpinės. Vieno teiginio tikrumą patvirtina patirtis, kito – tiesiogiai protas.

Čia ir yra pagrindinis taškas, ties kuriuo susitelkia visas grožio klausimas, ir jeigu mums pavyks patenkinamai šią problemą išspręsti, mes drauge būsime radę giją, išvesiančią mus per visą estetikos labirintą.

Tačiau čia viską lemia dvi labai skirtingos operacijos, šiame tyrinėjime būtinai privalančios paremti viena kitą. Grožis, kaip

teigiama, sujungia draugėn dvi būkles, kurios *viena kitai priešingos* ir niekuomet negali sutapti. Ši priešprieša turi būti mūsų išeities taškas; turime kuo gryniausiai ir tiksliausiai ją suvokti ir pripažinti, idant abi būklės būtų visiškai aiškiai atskirtos viena nuo kitos: kitaip mes jas sumaišysime, bet jų nesujungsime. Be to, teigiama: anas dvi priešingas būkles grožis *sujungia*, šitaip panaikindamas priešpriešą. Tačiau, kadangi tos dvi būklės viena kitai amžinai priešingos, sujungti jas galima, tik abi panaikinant. Vadinasi, antrasis mūsų darbas pasiekti, kad šis sujungimas būtų tobulas, įvykdyti jį taip grynai ir visiškai, kad abi būklės galutinai pradingtų trečiojoje ir kad pasidalijimo visumoje nebeliktų nė pėdsako: kitaip mes būkles atskirsime, bet jų nesujungsime. Visi ginčai, kada nors viešpatavę, o iš dalies ir šiandien viešpataujantys filosofijos pasaulyje dėl grožio sąvokos, kilę ne dėl ko kita, o tik dėl to, kad tyrimas arba nebuvo pradedamas deramai griežtu atskyrimu, arba nebuvo baigiamas visiškai grynu sujungimu. Tie filosofai, kurie, reflektuodami apie šį objektą, aklai leidosi vadovaujami savojo *jausmo*, negali pasiekti grožio *sąvokos*, nes juslinio įspūdžio visuotinybėje neįžvelgia nieko paskira. Kiti, kurie savo vadovu renkasi vien intelektą, niekaip negali pasiekti *grožio* sąvokos, nes jo visuotinybėje niekados neįžvelgia nieko kita, kaip tik paskiras dalis, tad jiems dvasia ir materija net tobuliausioje vienovėje amžinai lieka atskirtos. Pirmieji būkštauja, kad, atskirdami tai, kas jausme vis dėlto lieka susijungę, sunaikins grožį *dinamiškai*, t.y., kaip veikiančią galią; antrieji būkštauja, kad, sutraukdami daiktan tai, kas intelekte vis dėlto tveria skyrium, sunaikins grožį *logiškai*, t.y., kaip sąvoką. Pirmieji geidžia grožį mąstyti taip pat, kaip jis veikia; antrieji geidžia leisti jam veikti taip

pat, kaip jis esti mąstomas. Taigi nei vieni, nei kiti negali pasiekti tiesos: pirmieji todėl, kad savo ribota mąstymo galia mėgina prilygti begalinei gamtai, antrieji todėl, kad beribę gamtą mėgina apriboti, taikydami jai savojo mąstymo dėsnius. Pirmieji būkštauja, kad, pernelyg griežtai grožį skaidydami, atims iš jo dalį laisvės; antrieji baiminasi, kad, pernelyg drąsiai jungdami, sugriaus savo sąvokos apibrėžtumą. Tačiau vieni pamiršta, kad laisvė, kurią jie visai pagrįstai priskiria grožio esmei, yra ne dėsnių nebuvimas, o jų harmonija, ne savivalė, o didžiausia vidinė būtinybė; antrieji pamiršta, kad apibrėžtumas, kurio jie taip pagrįstai iš grožio reikalauja, yra ne *tam tikros realybės atmetimas*, o *absoliutus visos realybės aprėpimas*, taigi, kad apibrėžtumas – tai ne apribojimas, o begalybė. Išvengsime rifų, ties kuriais sudužo ir vieni, ir antri, pradėdami nuo dviejų elementų, į kuriuos grožis skaidosi intelekto akyse, tačiau paskui ir pasikylėdami iki grynos estetinės vienovės, kuria ji veikia jutimą ir kurioje anos dvi būklės visiškai pranyksta[6].

[6] Atidžiam skaitytojui šis sugretinimas tikriausiai pakišo mintį, kad *sensualieji* estetikai, labiau pasikliaują juslių liudijimu, o ne protu, *tikrovės požiūriu* kur kas mažiau nutolę nuo tiesos, nei jų priešininkai, nors ir negali su jais varžytis *įžvalgos požiūriu*; ir šį gamtos ir mokslo santykį mes galime aptikti visur. Gamta (juslės) visur jungia, intelektas visur skaido; tačiau protas ir vėlei jungia; todėl tad žmogus, pradėdamas filosofuoti, yra arčiau tiesos nei filosofas, dar nebaigęs savojo tyrimo. Taigi be jokio papildomo tikrinimo galima skelbti klystant filosofą, jeigu rezultato požiūriu jam prieštarauja paprastas jausmas; ir lygiai taip pat pagrįstai galima laikyti rezultatą įtartinu, jeigu paprastas jausmas yra jo pusėje formos ir metodo požiūriu. Šia mintimi gali guostis kiekvienas rašytojas, negalįs lyg pašnekesio prie židinio pateikti filosofinės dedukcijos, nors kai kurie skaitytojai to iš jo, regis, tikisi. O pirmąja mintimi galima nutildyti kiekvieną, kuris, nepaisydamas žmogaus proto, mėgina diegti naujas sistemas.

DEVYNIOLIKTASIS LAIŠKAS

Apskritai galima skirti dvi skirtingas žmogaus pasyvaus ir aktyvaus apibrėžiamumo būkles ir lygiai tiek pat pasyvaus ir aktyvaus apibrėžtumo būklių. Šio teiginio aiškinimas mus trumpiausiu keliu nuves į tikslą.

Žmogaus dvasios būklė *pirm* bet kokio apibrėžtumo, kurį jam suteikia juslių įspūdžiai, yra beribis apibrėžiamumas. Erdvės ir laiko begalybė atiduota laisvai naudotis jo vaizduotei, o kadangi, remiantis mūsų prielaida, šioje plačioje galimybės karalystėje niekas nėra nustatyta, vadinasi – dar niekas ir neatmesta, tai šią neapibrėžtumo būklę galima pavadinti tuščia begalybe, kurios anaiptol nedera painioti su begaline tuštuma.

Dabar jo juslės tebus paliestos, ir iš begalinės aibės galimų apibrėžtumų teliks viena *vienintelė* tikrovė. Tai, kas ankstesnėje gryno apibrėžiamumo būklėje buvo vien tuščias gebėjimas, dabar tampa veikiančia galia, įgyja turinį; tačiau drauge tam, kaip veikiančiai galiai, atsiranda ir riba, nors grynam gebėjimui jokios ribos nebūta. Taigi randasi realybė, tačiau prarandama begalybė. Norėdami aprašyti figūrą erdvėje, mes privalome *apriboti* begalinę erdvę; norėdami įsivaizduoti kitimą laike, turime *suskaidyti* laiko visumą. Taigi realybę mes pasiekiame tik per užtvaras, tik per neigimą arba atmetimą

pasiekiame teigimą, tik panaikindami savo laisvą apibrėžiamumą pasiekiame apibrėžtumą.

Tačiau vien iš atmetimo per amžius nesirastų realybės ir iš vieno juslių pojūčio per amžius nesirastų vaizdinio, jeigu nebūtų kai ko, *kas* atmetimą atlieka, jeigu absoliučiu dvasios veiklos veiksmu neigimas nebūtų susietas su pozityvybe ir nenustatymas nebūtų paverčiamas į priešpriešą; šis sielos veiksmas vadinamas sprendimu arba mąstymu, o jo rezultatas vadinamas *mintimi*.

Iki mes erdvėje neapibrėžiame tam tikros vietos, erdvė mums apskritai neegzistuoja; tačiau, jei nebūtų absoliučios erdvės, mes niekados negalėtume apibrėžti tam tikros vietos. Tas pat ir su laiku. Iki mes neturime akimirkos, laikas mums apskritai neegzistuoja; tačiau be amžino laiko mes niekada neturėtume akimirkos vaizdinio. Taigi mes tik per dalį pasiekiame visumą, tik per ribą – tai, kas neturi ribų; tačiau mes ir dalį pasiekiame tiktai per visumą, tik per tai, kas neturi ribų, pasiekiame ribą.

Taigi jeigu apie grožį teigiama, kad jis atveriąs žmogui kelią nuo jausmo prie mąstymo, tai šio teiginio anaiptol nereikia suprasti taip, neva grožis galįs užpildyti prarają, skiriančią jausmą nuo mąstymo, pasyvumą – nuo veiklos; ši praraja yra begalinė, ir jeigu čia neįsiterps naujas gebėjimas, iš paskirybės per amžius neatsiras bendrybės, iš atsitiktinumo – būtinybės. Mintis yra tiesioginis veiksmas šio absoliutaus gebėjimo, kuris, tiesa, juslių turi būti paskatintas reikštis, tačiau savo reiškimusi taip menkai nuo juslių pasaulio tepriklauso, kad manifestuojasi tiktai kaip jo priešprieša. Šio gebėjimo veiklos savarankiškumas atmeta bet kokio pašalinio poveikio galimybę; ir ne tiek ta

prasme, kad padeda mąstyti (mat čia būtų akivaizdus prieštaravimas), o tik ta prasme, kad suteikia mąstymo galioms laisvę reikštis pagal savo pačių dėsnius, grožis gali tapti priemone, vedančia žmogų nuo materijos prie formos, nuo jutimų prie dėsnių, nuo ribotos prie absoliučios būties.

Tačiau čia daroma prielaida, kad mąstymo galių laisvė galinti būti suvaržyta, o tai iš pažiūros nesuderinama su savarankiško gebėjimo sąvoka. Mat gebėjimui, kuris iš išorės negauna nieko daugiau, išskyrus savo veikimo medžiagą, sukliudyti galima tik šią medžiagą atimant, kitaip tariant, – tik negatyviai, ir mėginimas priskirti juslinėms pasijoms galią pozityviai slopinti sielos laisvę reikštų, kad mes visiškai klaidingai suprantame dvasios prigimtį. Tiesa, patirtis duoda gausybę pavyzdžių, kai intelekto galios regisi juo labiau slopinamos, juo ugningiau veikia juslinės galios; tačiau, užuot tokį dvasios silpnumą kildinus iš afekto stiprybės, veikiau šią pranašesnę afekto stiprybę reikėtų aiškinti minėtuoju dvasios silpnumu; mat juslės tik tuo atveju gali reikštis kaip žmogui priešinga galia, jeigu dvasia laisva valia atsisako ja pasirodyti.

Tačiau, šiuo aiškinimu mėgindamas atremti vieną priekaištą, aš, kaip regisi, įsivėliau į kitą ir sielos savarankiškumą išgelbėjau, tik paaukodamas jos vienovę. Mat kaip gi siela *pati iš savęs* drauge gali rasti priežasčių ir neveikti, ir veikti, jeigu ji pati nebus pasidalinusi, jeigu ji nebus pati sau priešprieša?

Čia turime prisiminti, kad prieš mus – ne begalinė, o baigtinė dvasia. Baigtinė dvasia yra toji, kuri ima veikti tik per pasyvumą, tik per užtvaras pasiekia absoliutybę, tik gaudama medžiagą veikia ir formuoja. Taigi tokia dvasia su formos arba absoliutybės potraukiu jungs medžiagos arba užtvarų po-

traukį, nes tai yra sąlygos, be kurių ji pirmojo potraukio negalėtų nei turėti, nei patenkinti. Kaip dvi tokios priešingos tendencijos gali egzistuoti drauge vienoje esybėje, – tai yra užduotis, galinti, tiesa, sutrikdyti metafiziką, bet ne transcendentinės filosofijos vyrą. Pastarasis anaiptol nesideda aiškinąs daiktų galimumą, jis tenkinasi nustatymu žinių, leidžiančių suvokti patirties galimumą. O kadangi patirtis lygiai taip pat nebūtų įmanoma nei be minėtos priešpriešos sieloje, nei be absoliučios vienovės, jis visiškai teisėtai teigia, kad abi sąvokos yra būtina patirties sąlyga, daugiau nesirūpindamas, ar jos gali būti suderinamos. Šis dviejų pagrindinių potraukių egzistavimas drauge, beje, visai neprieštarauja absoliučiai dvasios vienovei, jeigu tik *pačią dvasią* atskirsime nuo tų potraukių. Tiesa, abu potraukiai egzistuoja ir veikia *joje*, tačiau *ji* pati nėra nei materija, nei forma, nei juslingumas, nei protas, – o į tai, regisi, ne visuomet kreipė dėmesį tie, kurie žmogaus dvasiai pačiai leidžia veikti tik tuo atveju, kai jos elgesys atitinka žmogaus protą, o tais atvejais, kai šis elgesys protui prieštarauja, skelbia ją esant vien pasyvią.

Kiekvienas tų dviejų pagrindinių potraukių, vos pradėjęs vystytis, iš prigimties ir būtinai siekia būti patenkintas; tačiau kaip tik todėl, kad abu būtinai siekia vis dėlto priešingų objektų, ši dviguba būtinybė pati save panaikina, ir valia įtvirtina visišką savo laisvę rinktis kurią nors vieną. Taigi valia abiejų potraukių atžvilgiu reiškiasi kaip galia (kaip tikrovės pagrindas), tačiau nė vienas jų pats negali reikštis kaip galia antrojo atžvilgiu. Pozityvus stimulas būti teisingam nesulaikys smurtininko nuo neteisybės, o smarki smagybės pagunda neprivers tvirtavalio laužyti savo principų. Žmoguje, išskyrus

jo valią, neveikia jokia kita galia, ir tik tai, kas sunaikina žmogų, – mirtis ir bet koks sąmonės atėmimas, – gali panaikinti jo vidinę laisvę.

Išorinė būtinybė per juslių jutimus lemia mūsų būklę, mūsų būtį laike. Tie jutimai yra visai nevalingi, ir taip, kaip jie mus veikia, mes privalome pasyviai kęsti. Lygiai taip pat *vidinė* būtinybė, paskatinta tų jutimų ir kaip jų priešprieša atveria mūsų asmenybę; mat savimonė negali būti priklausoma nuo valios, kurios prielaida ji yra. Šis pirminis asmenybės apsireiškimas nėra mūsų nuopelnas, o jos nebuvimas – nėra mūsų yda. Tik iš to, kuris suvokia pats save, reikalaujama proto, t.y.: absoliutaus sąmonės nuoseklumo ir universalumo; iki to momento jis nėra žmogus, ir iš jo negalima tikėtis jokio žmogiško akto. *Metafizikas* negali išsiaiškinti užtvarų, kurias kęsti laisvą ir svarankišką dvasią verčia jutimai, o *fizikas* lygiai taip pat nesuvokia begalybės, kuri, paskatinta tų užtvarų, atsiskleidžia asmenybėje. Nei abstrakcija, nei patirtis neveda mūsų atgalios iki pat tos versmės, iš kurios mums randasi bendrybės ir būtinybės sąvokos; ankstyvas jų atsiradimas laike nepasiekiamas stebėtojui, o jų antjuslinė kilmė – tyrinėtojui metafizikui. Bet jau gana, savimonė egzistuoja, o drauge su nekintama jos vienove nustatytas vienovės dėsnis ir visiems tiems dalykams, kurie egzistuoja *žmogui*, ir tiems, kurie turi *per žmogų* rastis, – ir jo pažinimui, ir veiklai. Neišvengiamos, neiškraipomos, nesuvokiamos jau senovėje juslių pasauliui rodosi tiesos ir teisingumo sąvokos, ir žmonės, nors negalėdami pasakyti, iš kur ir kaip tatai radosi, pastebi amžinybę laike ir atsitiktinumą lydinčią būtinybę. Taip jutimas ir savimonė atsiranda subjektui visai neprisidedant, o jų abiejų kilmė slypi

ir anapus mūsų valios, ir anapus mūsų pažinimo srities.

Tačiau jeigu jiedu tikri ir jeigu žmogus, tarpininkaujant jutimams, turi apibrėžtos būties patirtį, jeigu jis per savimonę patyrė savo absoliučią egzistenciją, tai drauge su tos egzistencijos objektais atgyja ir abu žmogaus pagrindiniai potraukiai. Juslinis potraukis nubunda drauge su gyvenimo patyrimu (drauge su individo pradžia), o proto potraukis – su dėsnio patyrimu (drauge su asmenybės pradžia), ir tik dabar, jiems abiem įgijus būtį, žmogus susiformuoja kaip žmogus. Iki tol viskas jame vyksta pagal būtinybės dėsnį; o dabar jis paleidžia *prigimties* ranką, ir jau *jo paties* reikalas įtvirtinti žmogiškumą, kurį prigimtis jame įdiegė ir atvėrė. Mat dviem priešingiem
pagrindiniam potraukiam nubudus jame,
jiedu nebetenka būtinumo pobūdžio,
ir dviejų būtinybių priešpriešа
leidžia rastis
laisvei[7].

[7] Idant būtų išvengta nesusipratimo, pasakysiu, kad, kalbėdamas apie laisvę, čia visados turiu galvoje ne tą, kuri žmogui, kaip intelektui, būtinai priklauso ir negali būti nei jam duota, nei iš jo atimta, bet tą, kuri pagrįsta jo mišria prigimtimi. Tuo, kad apskritai elgiasi tik protingai, žmogus įrodo savąją pirmojo pobūdžio laisvę; tuo, kad, medžiagos varžomas, protingai elgiasi ir, veikiamas proto dėsnių, veikia materialiai, jis įrodo turįs antrojo pobūdžio laisvę. Šią antrąją stačiai būtų galima aiškinti natūralia pirmosios galimybe.

DVIDEŠIMTASIS LAIŠKAS

Kad laisvės negalima paveikti, aišku jau iš pačios jos sąvokos; bet kad *pati laisvė* yra *prigimties* (suprantant šį žodį pačia plačiausia prasme) padarinys, o ne žmogaus kūrinys, kad ji, vadinasi, natūraliomis priemonėmis gali būti ir skatinama, ir varžoma, išsyk būtinai plaukia iš ankstesnio teiginio. Laisvė prasideda tik tada, kai žmogus yra visas ir kai abu jo pagrindiniai potraukiai susiformavę; vadinasi, jos neturi būti tol, kol jis nėra visas ir vienas tų potraukių neveikia, ir ją turi būti įmanoma atkurti visomis tomis priemonėmis, kurios žmogų vėlei daro visą.

Ir tikrai – ir rūšies, ir paskiro žmogaus atveju galima aptikti momentą, kai žmogus dar nėra visas ir veikia tik išimtinai vienas jo potraukis. Žinome, kad žmogus pradeda nuo grynos gyvasties, o baigia gryna forma; kad jis pirma yra individas, o tik paskui – asmuo, kad jis, pradėjęs nuo užtvarų, žengia į begalybę. Vadinasi, jo juslinis potraukis pradeda veikti pirmiau nei protingasis, nes jutimas pirmesnis už sąmonę, ir šioje juslinio potraukio pirmenybėje mes užčiuopiame sąlytį su visa žmogaus laisvės istorija.

Mat esama momento, kai gyvasties potraukis veikia kaip prigimtis ir būtinybė, nes formos potraukis dar neveikia jam priešpriešiais; kai juslingumas esti galia, nes žmogus dar nėra

prasidėjęs; mat pačiame žmoguje negali būti jokios kitos galios, išskyrus valią. Tačiau mąstymo būklėje, į kurią dabar žmogus turi pereiti, galia, priešingai, turi būti protas, ir minėtos fizinės būtinybės vietą privalo užimti loginė arba moralinė būtinybė. Taigi toji jutimo galia turi būti sunaikinta pirmiau, nei tam bus paskelbtas dėsnis. Tad maža to, kad kas nors prasideda, ko ligi šiol dar nebuvo; pirma turi liautis kai kas, kas buvo lig tol. Žmogus negali nuo jutimo tiesiai pereiti prie mąstymo; jis turi *žengti žingsnį atgal*, nes tik tada, kai viena determinacija bus vėlei panaikinta, galės prasidėti priešingoji. Taigi, kad pasyvumą pakeistų savarankiška veikla, pasyvų apibrėžtumą – aktyviu, jis akimirką turi *būti laisvas nuo bet kokio apibrėžtumo* ir pereiti gryno apibrėžiamumo būklę. Taigi jis tam tikru būdu turi grįžti į negatyvią gryno neapibrėžtumo būklę, kurioje tvėrė, iki kas nors padarė įspūdį jo juslėms. Tačiau toji būklė turinio požiūriu buvo visai tuščia, ir dabar svarbu tokį pat neapibrėžtumą ir tokį pat beribį apibrėžiamumą suderinti su visų didžiausiu turiniu, nes iš šios būklės privalo kilti kažkas pozityvu. Apibrėžtumas, kurį žmogus įgijo per jusles, turi būti išsaugotas, nes jis nenori prarasti realybės; tačiau drauge šis apibrėžtumas turi būti ir panaikintas, nes jis reiškia apribojimą, o turi būti pasiektas beribis apibrėžiamumas. Vadinasi, užduotis yra būklės determinaciją drauge ir pašalinti, ir išlaikyti, o tai įmanoma tik tuo vienu būdu, kad šiai determinacijai *kaip priešpriešа iškeliama kita*. Svarstyklių lėkštės išlaiko pusiausvyrą, kol esti tuščios; tačiau jos išlaiko pusiausvyrą ir tada, kai jose esti vienodas svoris.

Vadinasi, siela nuo jutimo prie minties eina per tarpinę nuotaiką, kurioje juslingumas ir protas veikia *drauge*, tačiau

kaip tik todėl panaikina vienas antro apibrėžiamąją galią ir savo priešprieša sukelia neigimą. Ši tarpinė nuotaika, kurioje siela nei fiziniu, nei moraliniu požiūriu nėra spiriama būtinybės, bet vis dėlto ir vienaip, ir antraip esti veikli, labiausiai nusipelno būti vadinama laisva nuotaika, ir jeigu juslinio apibrėžtumo būklę vadiname fizine, o protingo apibrėžtumo būklę – logine ir moraline, tai šią realaus ir aktyvaus apibrėžiamumo būklę privalome vadinti estetine[8].

[8] Skaitytojui, kuriam dėl neišmanymo šito taip neteisingai naudojamo žodžio reikšmė nėra visai aiški, tebus štai kas pasakyta. Visus daiktus, galinčius reikštis kokiu nors pavidalu, galima mąstyti keturiose skirtingose sąsajose. Daiktas gali būti tiesiogiai susijęs su mūsų jusline būkle (mūsų būtimi ir gerove); tai – jo *fizinis* pobūdis. Arba jis gali būti susijęs su intelektu ir suteikti mums tam tikrą pažinimą; tai – jo *loginis* pobūdis. Arba jis gali būti susijęs su mūsų valia ir laikomas protingos būtybės rinkimosi objektu; tai – jo *moralinis* pobūdis. Arba pagaliau jis gali būti susijęs ir su mūsų įvairių gebėjimų visuma, nebūdamas apibrėžtu kurio nors jų objektu; tai – jo *estetinis* pobūdis. Žmogus gali būti mums malonus savo paslaugumu; jis gali savo kalbomis paskatinti mus susimąstyti; gali dėl savo charakterio sužadinti mūsų pagarbą; bet pagaliau gali, nepriklausomai nuo visų tų dalykų, vien žvelgiant į jį ir vien pačia savo išvaizda mums patikti, nors mes, jį vertindami, neatsižvelgiame nei į kokį nors dėsnį, nei į kokį nors tikslą. Šiuo paskutiniuoju požiūriu mes jį vertiname estetiškai. Tad ir esama sveiko ugdymo, įžvalgos ugdymo, skonio ugdymo ir estetinio ugdymo. Šio paskutiniojo paskirtis – kuo labiau išplėtoti mūsų juslinių ir dvasinių galių harmoniją. Tačiau kadangi, suklaidintas neteisingo skonio ir neteisingų proto išvadų dar labiau skatinamas šios klaidos laikytis, kai kas mėgsta estetikos sąvokon įtraukti ir savivalės sąvoką, tai čia, nors jau ir nebūtų reikalo, dar paminėsiu (nors šie laiškai apie estetinį ugdymą beveik nieko daugiau nesiekia, kaip tik paneigti šią klaidą), kad siela estetinėje būklėje veikia, tiesa, laisva ir visiškai nepriklausoma nuo jokios prievartos, bet anaiptol nėra laisva nuo dėsnių, ir kad estetinė laisvė tik tuo skiriasi nuo loginės būtinybės mąstant ir moralinės būtinybės reiškiant valią, jog dėsniai, pagal kuriuos siela tokiu atveju elgiasi, *nėra paskelbti* ir, nesusidurdami su priešinimusi, neatrodo kaip prievarta.

DVIDEŠIMT PIRMASIS LAIŠKAS

Kaip minėjau praeito laiško pradžioje, esama dvejopos apibrėžiamumo ir dvejopos apibrėžtumo būklės. Dabar galiu paaiškinti šį teiginį.

Siela yra apibrėžiama tik tiek, kiek ji apskritai nėra apibrėžta; tačiau ji apibrėžiama ir tiek, kiek ji apibrėžta, nieko neatmetant, t.y. kiek ji apibrėžiant nėra ribojama. Pirmuoju atveju kalbame apie gryną neapibrėžtumą (siela be ribų, nes be realybės); antruoju atveju – apie estetinį apibrėžiamumą (siela be ribų, nes jungia savyje visą realybę).

Siela esti apibrėžta, jeigu ji apskritai nors kiek apribota; tačiau ji apibrėžta ir tada, jeigu, naudodamasi savo absoliučiomis galimybėmis, pati save apsiriboja. Pirmasis atvejis esti tuomet, kai siela jaučia, antrasis – kai ji mąsto. Taigi tai, kas yra mąstymas apibrėžtumo atžvilgiu, estetinė nuostata yra apibrėžiamumo atžvilgiu; pirmuoju atveju regime apsiribojimą, pagrįstą vidine begaline galia, antruoju – apsiribojimą, pagrįstą vidine begaline gausa. Mąstymas ir jutimas susiliečia tame vieninteliame taške, kad abiejose būklėse siela esti determinuojama, kad žmogus esti išimtinai kažkas, – arba individas, arba asmuo, – o šiaip jiedu skiria begalinis atstumas; lygiai taip ir estetinis apibrėžiamumas susiliečia su grynu ne-

apibrėžtumu tik tame vieninteliame taške, kad abu atmeta aną apibrėžtą būtį, o visais kitais požiūriais jų skirtumas yra kaip nieko ir visko, vadinasi, – begalinis. Taigi jeigu antrasis atvejis, neapibrėžtumas dėl stygiaus, gali būti įsivaizduojamas kaip *tuščia begalybė*, tai estetinė apibrėžtumo laisvė, esanti tikra jo priešingybe, gali būti laikoma *pilna begalybe*; o šis vaizdinys kuo tiksliausiai sutampa su ankstesnių mūsų tyrinėjimų teiginiais.

Vadinasi, estetinėje būklėje žmogus esti *nulis*, – jei kreipsime dėmesį į paskirą rezultatą, o ne į visą gebėjimą, ir turėsime galvoje, kad čia jis niekaip nėra determinuotas. Todėl turime pasakyti, kad visiškai teisūs tie, kurie grožį ir jo sukeliamą mūsų sielos nuotaiką laiko esant visiškai neutralius ir nevaisingus pažinimo ir dorovės atžvilgiu. Jie visiškai teisūs, nes grožis išvis nedaro jokio paskiro poveikio nei intelektui, nei valiai; jis nesiekia jokio paskiro – nei intelektualinio, nei moralinio – tikslo; jis nepadeda mums rasti jokios paskiros tiesos, įvykdyti jokios paskiros pareigos ir, trumpai tariant, vienodai netinkamas nei charakteriui ugdyti, nei galvai apšviesti. Taigi estetinė kultūra asmeninę žmogaus vertę arba jo orumą, kurie gali priklausyti tik nuo jo paties, palieka dar visai neapibrėžtus, ir šia kultūra tėra pasiekta tiek, kad dabar jam *iš prigimties* sudaryta galimybė padaryti save tuo, kuo jam norisi, – kad jam visiškai sugrąžinta laisvė būti tuo, kuo jis privalo būti.

Tačiau kaip tik taip pasiektas begalinis laimėjimas. Mat jeigu atsiminsime, kad kaip tik šią laisvę iš žmogaus buvo atėmusi vienašališka prigimties prievarta jaučiant ir atmetimu pagrįsta proto įstatymdavystė mąstant, tai gebėjimą, kuris jam sugrąžinamas estetinėje nuotaikoje, dera laikyti didžiausia iš

visų dovanų, tiesiog – žmogiškumo dovana. Tiesa, šiuo žmogiškumu iš prigimties jis apdovanotas dar prieš bet kurią apibrėžtą būklę, kurioje tik gali atsidurti; tačiau iš tikrųjų drauge su kiekviena apibrėžta būkle, kurioje žmogus atsiduria, jis šios dovanos netenka, ir jeigu norime, kad jis galėtų pereiti į priešingą būklę, šią dovaną jam kiekvieną sykį turi sugrąžinti estetinis gyvenimas[9].

Taigi ne tik poetiniu požiūriu leistina, bet ir filosofiniu požiūriu teisinga vadinti grožį mūsų antruoju kūrėju. Mat nors grožis mums žmogiškumą tiktai daro įmanomą, o šiaip palieka mums laisvą valią spręsti, kiek mes jį iš tikrųjų įkūnysime, – vis dėlto šiuo atžvilgiu jis juk giminingas su pirmąja mūsų kūrėja prigimtimi, irgi davusia mums tiktai gebėjimą būti žmonėmis ir palikusia mūsų valiai spręsti, ar mes tuo gebėjimu naudosimės.

[9] Tiesa, greitis, kuriuo tam tikri charakteriai nuo jutimų pereina prie minčių ir apsisprendimų, beveik ar net visai neleidžia pastebėti estetinės nuotaikos, kurią jie per tą laiką būtinai turi pereiti. Tokios sielos neįstengia ilgai pakelti neapibrėžtumo būklės ir nekantriai siekia rezultato, kurio negali rasti estetinio neribotumo būklėje. O kitiems žmonėms, kurie malonumą labiau patiria kaip *viso gebėjimo*, o ne *paskiro* veiksmo jausmą, estetinė būklė apima kur kas didesnį plotą. Pirmieji labai bijo tuštumos, o antrieji lygiai taip pat negali pakęsti apribojimo. Turbūt nereikia nė sakyti, kad pirmieji gimę užsiimti smulkmenomis ir menkesniais reikalais, o antrieji, jeigu tik su šiuo gebėjimu įstengia suderinti realybę, – aprėpti visumą ir vaidinti didžius vaidmenis.

DVIDEŠIMT ANTRASIS LAIŠKAS

Taigi, jeigu estetinę sielos nuotaiką *vienu* atžvilgiu, – kai žvilgsnį kreipiame į paskirus ir apibrėžtus poveikius, – privalu laikyti *nuliu*, tai kitu atžvilgiu, – dėmesį sutelkus į tai, kad čia nėra jokių ribų, ir į sumą galių, kurios šioje būklėje drauge sąveikauja, – dera žiūrėti į ją kaip į *aukščiausios realybės* būklę. Vadinasi, negalima ir teigti, kad neteisūs tie, kurie estetinę būklę laiko visų vaisingiausia pažinimo ir moralumo požiūriu. Jie visiškai teisūs; juk sielos nuotaika, aprėpianti žmoniškumo visetą, kaip gebėjimą būtinai turi aprėpti ir kiekvieną paskirą jo apraišką; sielos nuotaika, pašalinanti bet kokius žmogaus prigimties apribojimus, būtinai turi pašalinti ir kiekvienos paskiros jos apraiškos apribojimus. Kaip tik todėl, kad ji, atmesdama kitas, nesiima globoti jokios paskiros žmogiškumo funkcijos, ši nuotaika be išlygų palanki visoms funkcijoms, o nė vienai neteikia pirmenybės tiktai todėl, kad yra visų galimybės pagrindas. Visos kitos pratybos suteikia sielai kokį nors ypatingą gebėjimą, tačiau užtat nubrėžia jam ir kokią nors ypatingą ribą; tik estetinės pratybos veda ten, kur ribų nėra. Kiekviena kita būklė, kurioje mes galime atsidurti, primena mums ankstesniąją, o jai panaikinti reikalinga vėlei kita; tiktai estetinė būklė pati savaime yra visuma, nes aprėpia visas savo kilmės ir

tvermės sąlygas. Tik čia mes jaučiamės tarytumei išplėšti iš laiko, ir mūsų žmogiškumas reiškiasi taip tyrai ir integraliai, tarytum jam dar niekados nebūtų pakenkęs išorinių jėgų poveikis.

Tai, kas tiesiogiai jaučiant malonu mūsų juslėms, atveria mūsų švelnią ir paslankią sielą visiems įspūdžiams, bet drauge tuo pačiu mastu daro mus mažiau tinkamus griebtis pastangų. Tai, kas įtempia mūsų mąstymo galias ir vilioja prie abstrakčių sąvokų, stiprina mūsų dvasią, kad ji galėtų visokiais būdais priešintis, tačiau tuo pačiu santykiu ir daro ją rūsčią, atima iš mūsų tiek pat juslinio pagavumo, kiek suteikia mums didesnės saviveikos. Kaip tik todėl ir viena, ir antra galų gale mus išsekina, nes medžiaga negali ilgai tverti be formuojančiosios galios, o galia – be formuojančiosios medžiagos. O pasidavę mėgavimuisi tikru grožiu, mes tokią akimirką vienodu mastu valdome ir savo pasyviąsias, ir veikliąsias galias, ir vienodai lengvai galėsime pakrypti į rimtumą ir žaismę, į ramybę ir judrumą, į pasidavimą ir priešinimąsi, į abstraktų mąstymą ir į žiūrą.

Šis iškilnus abejingumas ir dvasios laisvė, susiję su galia ir veiklumu, yra toji nuotaika, kurią mums turi sužadinti tikras meno kūrinys, tad tai ir yra visų geriausias tikros estetinės kokybės matas. Jeigu po tokios rūšies mėgavimosi mes pasijuntame itin linkę į kurią nors ypatingą jauseną ar elgseną, o kitokiai jaučiamės netikę arba ji mums regisi atgrasi, tai čia neabejotinas įrodymas, kad patyrėme ne *gryną estetinį* poveikį, ar taip būtų nutikę dėl objekto, ar dėl mūsų jausenos, ar (kaip bemaž visuomet esti) ir dėl vieno, ir dėl antros drauge.

Kadangi tikrovėje gryno estetinio poveikio neaptinkame (mat žmogus niekados negali ištrūkti iš priklausomybės nuo galių), meno kūrinio puikumas gali reikštis tik didesniu pri-

artėjimu prie to estetinio grynumo idealo, tad mes, kad ir ligi kokios laisvės tas kūrinys būtų pakylėtas, visados paliksime jį su tam tikra ypatinga nuotaika ir paveikti savita kryptimi. Juo bendresnė bus nuotaika ir juo mažiau apribota kryptis, kurias mums suteikia tam tikra menų rūšis ir tam tikras jos produktas, juo tauresnė bus toji rūšis ir juo puikesnis toks produktas. Tatai galima išmėginti ir su skirtingų menų, ir su to paties meno kūriniais. Gražią muziką mes paliekame sujudusiais jausmais, gražų eilėraštį – atgijusia vaizduote, gražią skulptūrą ir gražų statinį – nubudusiu intelektu; tačiau tas, kuris mėgintų išsyk po didelio muzikinio mėgavimosi pakviesti mus abstrakčiai mąstyti, išsyk po iškilnaus poetinio mėgavimosi – įtraukti į blaivų kasdienio gyvenimo reikalą, išsyk po gražių tapybos ir skulptūros darbų apžiūrinėjimo įkaitinti mūsų vaizduotę ir nustebinti mūsų jausmus, – tas pasirinktų netinkamą laiką. Priežastis ta, kad ir dvasingiausia muzika *savąja materija* vis dar tebėra artimesnė juslėms, nei tatai gali pakęsti tikroji estetinė laisvė; kad ir labiausiai nusisekęs eilėraštis vis dar, *kaip savo mediumu*, labiau naudojasi savavališku ir atsitiktiniu vaizduotės žaismu, nei leidžia vidinė tikrojo grožio būtinybė, nes ir pati puikiausia skulptūra – ji galbūt net labiausiai – *savosios sąvokos apibrėžtumu* liečiasi su rimtu mokslu. Tačiau šios ypatingos giminystės dingsta sulig kiekviena aukštesne pakopa, kurią pasiekia šių trijų meno rūšių kūrinys, ir būtinas, ir natūralus įvairių menų tobulumo padarinys yra tas, kad jie, neperkeliant jų subjektyvių ribų, *poveikiu sielai* darosi vis panašesni vienas į kitą. Muzika, pasiekusi aukščiausią sutaurinimą, turi pavirsti pavidalu ir veikti mus ramia Antikos galybe; vaizduojamasis menas, pasiekęs aukš-

čiausią tobulybę, turi tapti muzika ir jaudinti mus tiesioginiu jusliniu artumu; tobulybę pasiekusi poezija turi mus smarkiai pagauti kaip muzika, bet sykiu kaip skulptūra apgaubti ramiu blaivumu. Tobulas kiekvieno meno stilius tuo ir atsiskleidžia, kad geba pašalinti specifines to meno ribas, nesunaikindamas jo specifinių privalumų, ir, išmintingai naudodamasis to meno savitumu, suteikti jam bendresnį pobūdį.

Be to, menininkas privalo įveikti ne tik tas ribas, kurias lemia specifinis jo meno rūšies pobūdis, bet ir tas, kurios būdingos jo apdorojamai ypatingai medžiagai. Tikrai gražiame meno kūrinyje turinys turi nieko nelemti, o forma – lemti viską; mat tik forma veikia visą žmogų, o turinys veikia vien paskiras galias. Taigi turinys, kad ir koks iškilus ir platus būtų, visados daro ribojamą poveikį dvasiai, ir tiktai iš formos galime tikėtis tikros estetinės laisvės. Vadinasi, tikroji meistro meno paslaptis yra ta, kad jis *per formą išdildo medžiagą*; ir juo impozantiškesnė, pretenzingesnė, juo labiau gundoma yra pati medžiaga, juo labiau savavališkai ji brukasi su savuoju poveikiu, arba juo stebėtojas yra labiau linkęs gilintis tiesiogiai į medžiagą, juo labiau triumfuoja menas, priverčiąs medžiagą pasitraukti ir gebąs ją suvaldyti. Žiūrovo ir klausytojo siela turi likti visiškai laisva ir nepažeista, iš menininko kerų rato ji turi išeiti tyra ir tobula nelyg iš Kūrėjo rankų. Lengvabūdiškiausias objektas turi būti pateikiamas taip, kad mes liktume nusiteikę išsyk po jo pereiti prie didžiausios rimtybės. Rimčiausia medžiaga turi būti taip pateikta, kad mes neprarastume gebėjimo išsyk pakeisti ją lengviausia žaisme. Afekto menai, sakysime, tragedija, neprieštarauja šiam teiginiui; mat, pirma, jie nėra visai laisvi menai, nes tarnauja tam tikram

tikslui (patetikai), be to, nė vienas tikras meno žinovas neims ginčyti, kad net šios klasės veikalai yra juo tobulesni, juo labiau jie net per didžiausias afektų audras tausoja sielos laisvę. Esama gražaus aistros meno; tačiau „gražus aistringas menas“ yra prieštaringas teiginys; mat privalomas grožio efektas yra laisvė nuo aistrų. Ne mažiau prieštaringa yra gražaus pamokomo (didaktinio) arba gerinančio (moralinio) meno sąvoka; mat niekas taip nesikerta su grožio sąvoka, kaip mėginimas suteikti sielai tam tikrą tendenciją.

Tačiau ne visuomet kūrinio formos stygiaus įrodymas yra tai, kad jis daro efektą tiktai savo turiniu: lygiai taip pat dažnai tai gali rodyti, kad vertintojas stokoja formos. Jeigu šis yra arba pernelyg įsitempęs, ar per daug suglebęs, jeigu jis įpratęs priimti arba vien intelektu, arba vien juslėmis, tai ir sėkmingiausios visumos atveju jis žiūrės tiktai paskirų dalių, net ir gražiausios formos atveju – tiktai materijos. Gebėdamas pagauti tik šiurkštų *gaivalą*, jis tik tada patirs malonumą, kai pirma suardys estetinę kūrinio organizaciją ir kruopščiai atkapstys paskirybę, kurią meistras be galo sumaniai paslėpė visumos harmonijoje. Jo domėjimasis veikalu yra išimtinai arba moralinis, arba fizinis; tačiau jis kaip tik nėra toks, koks privalėtų būti, – nėra estetinis. Rimtu ir patetišku eilėraščiu tokie skaitytojai gėrisi kaip pamokslu, o naiviu ar sąmojingu – kaip svaiginamuoju gėrimu; ir jeigu jie buvo pakankamai prasto skonio, kad iš tragedijos ir epopėjos, net jeigu tai būtų mesijada, reikalautų *pamokymo*, tai tikrai piktinsis anakreontine ar katuline giesme.

DVIDEŠIMT TREČIASIS LAIŠKAS

Vėlei imu į ranką savo tyrinėjimų giją, kurią buvau nutraukęs tik tam, kad pamėginčiau pritaikyti iškeltus teiginius atlikėjo menui ir to meno kūrinių vertinimui.

Taigi perėjimas nuo pasyvaus jutimo prie veiklios mąstymo ir siekimo būsenos įvyksta ne kaip kitaip, o tik per tarpinę estetinę laisvės būseną, ir nors ši būsena savaime niekaip nenulemia nei mūsų pažiūrų, nei dorovės, taigi palieka mūsų intelektualinę ir moralinę vertę perdėm problemišką, ji vis dėlto yra būtina sąlyga, kad mes galėtume įsigyti kokias nors pažiūras ir kokią nors dorovę. Trumpai tariant, nėra kito kelio padaryti juslinį žmogų protingą, kaip tik pirma padarant jį estetišką.

Tačiau nejaugi, galite jūs paprieštarauti, šis tarpininkavimas yra jau toks neišvengiamas? Nejau tiesa ir pareiga pačios savaime ir vien iš savęs negali būti juslinio žmogaus priimtos? Į tai turiu atsakyti: jos ne tik gali, bet tiesiog privalo savo lemiamą galią gauti tik iš savęs, ir niekas taip neprieštarautų mano ligšioliniams teiginiams kaip mintis, kad aš mėginu ginti priešingą nuomonę. Aiškiai įrodyta, kad grožis neduoda jokio rezultato nei protui, nei valiai, kad jis nesikiša į jokius mąstymo ar apsisprendimo reikalus, kad jis tik suteikia gali-

mybę žmogui vienu ir antru naudotis, bet anaiptol nelemia, ar ta galimybe iš tikrųjų bus naudojamasi. Čia jau bet kokia pašalinė pagalba neįmanoma, ir gryna loginė forma, sąvoka, turi tiesiogiai prabilti į protą, o gryna moralinė forma, dėsnis, – tiesiogiai į valią.

Bet kad jos tai apskritai įstengtų, kad jusliniam žmogui apskritai egzistuotų gryna forma, – tą galimybę, kaip aš tvirtinu, pirma turi sukurti estetinė sielos nuotaika. Tiesa yra ne toks dalykas, kuris gali būti priimamas iš išorės kaip tikrovė ar juslinė daiktų būtis; ji yra tai, ką savarankiškai ir laisvai sukuria gebėjimas mąstyti, o kaip tik to savarankiškumo, tos laisvės, kaip matėme, stinga jusliniam žmogui. Juslinis žmogus jau yra (fiziškai) apibrėžtas, taigi nebeturi laisvo apibrėžiamumo: todėl jis būtinai turi pirma atgauti tą apibrėžiamumą ir tik tada gali pasyvų apibrėžtumą pakeisti į veiklų. Tačiau atgauti jis gali tik prarasdamas ankstesnį pasyvų apibrėžtumą arba jau iš anksto turėdamas savyje glūdintį veiklų apibrėžtumą, į kurį privalo pereiti. Jei tik jis prarastų pasyvų apibrėžtumą, tai drauge prarastų ir aktyvaus apibrėžtumo galimybę, nes minčiai reikalingas kūnas, o forma gali būti realizuojama tik turint tam tikrą medžiagą. Taigi žmogus, matyt, privalo iš anksto savyje turėti aktyvųjį apibrėžtumą, būti sykiu ir pasyviai, ir veikliai apibrėžtas, tai yra, privalo tapti estetiškas.

Taigi dėl sielos estetinės nuotaikos jau juslinėje sferoje atsiveria proto savaiminės veiklos galimybė, jausmų galybė palaužiama jau jų pačių srityje, ir fizinis žmogus taip sutaurinamas, kad dabar dvasiniam žmogui lieka tik išsivystyti iš jo pagal laisvės dėsnius. Tad žingsnis nuo estetinės iki loginės ir moralinės būklės (nuo grožio iki tiesos ir pareigos) yra kur

kas lengvesnis, negu kad buvo žingsnis nuo fizinės būklės iki estetinės (nuo paprasto aklo gyvenimo iki formos). Tą žingsnį žmogus gali žengti vien naudodamasis savo laisve, nes jam reikia tik priimti, o ne atiduoti save, tik susiaurinti, o ne praplėsti savo prigimtį; estetiškai nusiteikęs žmogus visuomet darys teisingus sprendimus ir visuomet teisingai veiks, jeigu tik to norės. Žingsnį nuo šiurkščios materijos iki grožio, kur žmogui turi būti atverta visai naujos veiklos sritis, jam turi palengvinti prigimtis, ir jo valia negali valdyti nuotaikos, kuri juk pačiai valiai suteikia esatį. Idant paskatintumėme estetišką žmogų mąstyti ir parodyti didį dorovingumą, jam nereikia duoti nieko daugiau, išskyrus svarbias progas; o kad pasiektume to paties iš juslinio žmogaus, pirma reikia pakeisti jo prigimtį. Pirmajam dažnai nereikia nieko daugiau kaip tik iškilnios situacijos (kuri visai tiesiogiai veikia jo valios gebėjimą), kad padarytumėm jį didvyriu ir išminčiumi; o antrąjį dar pirma turime perkelti po kita padange.

Taigi viena svarbiausių kultūros užduočių yra priversti žmogų, net gyvenantį grynai fizinį gyvenimą, paklusti formai ir, kiek tik čia gali aprėpti grožio karalystė, padaryti jį estetišką, nes tik iš estetinės, o ne iš fizinės būklės gali išsivystyti moralinė būklė. Jeigu norime, kad žmogus įstengtų kiekvienu paskiru atveju savo sprendimus ir savo valią paversti rūšies sprendimu, kad jis iš kiekvienos ribotos būties rastų kelią į begalinę būtį, iš kiekvienos priklausomos būklės pakiltų iki savarankiškumo ir laisvės, tai turime pasirūpinti, kad jis nė akimirką nebūtų tik individas, klausąs vien prigimties dėsnių. Jeigu norime, kad jis pajėgtų ir būtų pasirengęs nuo siauros prigimtinio tikslingumo sferos pakilti iki protu paremto tikslingumo, tai

jis jau prigimtinio tikslingumo sferoje turi būti lavinęsis paklusti protu paremtam tikslingumui ir savo fizinę paskirtį atlikęs su tam tikra dvasios laisve, t.y. pagal grožio dėsnius.

O tai padaryti jam, beje, įmanu, nė truputėlio nesikertant su savo fiziniu tikslu. Prigimties jam keliami reikalavimai liečia tik tai, ***ką jis veikia***, jo veiklos *turinį*; to, ***kaip*** jis veikia, jo veiklos formos, prigimties tikslai nėra apibrėžę. O proto reikalavimai griežtai nukreipti į jo veiklos formą. Taigi moraliniam apibrėžtumui būtina, kad žmogus būtų grynai morališkas, kad įrodytų absoliutų saviveikumą, tačiau fiziniam apibrėžtumui visai nesvarbu, ar žmogus yra grynai fizinis, ar laikosi absoliučiai pasyviai. Taigi fizinio apibrėžtumo požiūriu visiškai palikta žmogaus savivalei, ar jis pageidauja šį apibrėžtumą realizuoti vien kaip juslinė būtybė ir kaip gamtos jėga (kitaip tariant, kaip jėga, kuri veikia tik pasyviai reaguodama), ar sykiu ir kaip absoliuti galia, kaip protinga būtybė, – ir turbūt neturėtų kilti klausimas, kuri tų dviejų galimybių labiau dera jo orumui. Priešingai, nors labai jam žeminamas ir paniekinamas dalykas dėl juslinių paskatų daryti tai, ką jis turėtų pasiskirti sau, vadovaudamasis tyrais pareigos motyvais, garbę jam teikia ir jį išaukština tai, kad jis dėsningumo, harmonijos, ribų nebuvimo siekia ir ten, kur prastuolis tik tenkina savo leistiną geismą[10]. Trumpai tariant: tiesos ir mo-

[10] Šis dvasingas ir estetiškai laisvas elgesys su žemesniąja tikrove visur, kur tik jis sutinkamas, yra *taurios sielos* ženklas. Tauria apskritai vadintina siela, apdovanota gebėjimu ir ribotą darbą bei menkniekį savo elgsena paversti į begalinį dalyką. Tauria vadinama kiekviena forma, kuri tam, kas iš prigimties tik *tarnauja* (yra tik priemonė), suteikia savarankiškumo pobūdį. Tauri dvasia nesitenkina tuo, kad pati yra laisva; ji turi suteikti laisvę viskam, kas ją supa, net negyviems daiktams. O grožis yra vienintelė laisvės išraiška reiškinių pa-

ralumo srityje jutimai negali nieko lemti; tačiau palaimos sferoje gali atsirasti forma ir viešpatauti žaidimo potraukis.

Taigi jau čia, abejinguose fizinio gyvenimo plotuose, žmogus privalo pradėti savo moralinį gyvenimą; ar tebebūdamas pasyvus, jis privalo pradėti reikšti savo saviveikumą, dar varžomas juslių užtvarų, pradėti naudotis savąja proto laisve. Jau savo polinkius jis turi priversti klausyti savosios valios įstatymo; jis privalo, jei tik leisite man taip pasakyti, pradėti karą

saulyje. Todėl protingos išraiškos dominavimas veide, meno kūrinyje ir pan. niekados negali išeiti taurus, mat niekada nebūna nė gražus, nes pabrėžia, o ne slepia priklausomybę (kuri neatskiriama nuo tikslingumo).

Moralės filosofas mus, tiesa, moko, kad žmogus niekados negalįs padaryti *daugiau,* nei atlikti pareigą, ir jis visai teisus, jeigu kalba vien apie veiksmų sąsajas su moralės dėsniais. Tačiau, jei kalbėsime apie veiksmus, susijusius tik su tam tikru tikslu, tai *peržengti šį tikslą* begalybės linkui (tai mes čia galėsime pavadinti ne kaip kitaip, o tik estetiniu fizinio veiksmo atlikimu) drauge reiškia ir padaryti *daugiau, nei atlikti pareigą*, mat ši gali reikalauti tiktai, kad *valia* būtų šventa, bet ne kad ir prigimtis dar būtų pašventinta. Taigi viršyti pareigos negalima moraliniu požiūriu, bet galima ją viršyti estetiniu požiūriu, ir toks elgesys vadinamas tauriu. Tačiau kaip tik todėl, kad tauraus žmogaus atveju visados pastebimas perteklius, nes formalią vertę čia turi ir tai, kas privalėtų turėti tik materialią, arba su privaloma vidine verte dar sujungiama ir išorinė, kurios galėtų ir nebūti, – kaip tik todėl kai kas estetinį perteklių painiojo su moraliniu ir, suklaidintas tauraus žmogaus reiškinio, įnešė savivalę ir atsitiktinumą ir moralumo sritin, nors šitaip moralumas būtų visiškai panaikintas.

Nuo tauraus elgesio dera skirti iškilnų. Pirmasis dar pranoksta juslinę prievolę, bet antrojo atveju esti visai kitaip, nors mes jį vertiname nepalyginamai labiau nei pirmąjį. Tačiau gerbiame iškilnų elgesį ne todėl, kad jis pranoksta ne proto diktuojamą savo objekto (moralės dėsnio), o iš patirties turimą savo subjekto sąvoką (mūsų žinias apie žmogaus valios gerumą ir stiprybę); taip, priešingai, ir taurų elgesį branginame ne todėl, kad jis pranoksta subjekto prigimtį, iš kurios privalo be pastangų plaukti, o todėl, kad pranokdamas savo objekto prigimtį, žengia toliau į dvasios karaliją. Pirmuoju atveju, galėtume sakyti, mes stebimės pergale, kurią objektas pasiekia prieš žmogų; o antruoju atveju mus stebina skrydis, kurį žmogus suteikia objektui.

su materija jos pačios teritorijoje, idant nereikėtų kovoti su tuo kraupiu priešu šventoje laisvės žemėje; žmogus privalo išmokti tauriau geisti, kad paskui jam nereikėtų iškilniai reikšti valios. Tatai pasiekiama per estetinę kultūrą, kuri pajungia visa, ko nesaisto nei prigimtiniai žmogaus savivalės, nei proto dėsniai, ir formoje, suteikiamoje išoriniam gyvenimui, jau atveria vidinį.

DVIDEŠIMT KETVIRTASIS LAIŠKAS

Taigi galima išskirti tris skirtingus raidos momentus arba pakopas, kurias būtinai ir tam tikra tvarka turi pereiti ir paskiras žmogus, ir visa rūšis, siekdama aprėpti visą savo apibrėžtumo sferą. Tiesa, dėl atsitiktinių priežasčių, susijusių su išorinių dalykų įtaka arba laisva žmogaus savivale, paskiri periodai gali būti ir pailginami, ir sutrumpinami, tačiau nė vieno jų neįmanoma visai peršokti, o ir jų sekos nei prigimtis, nei valia negali apversti aukštyn kojom. Žmogus, gyvenąs fizinėje būklėje, paklūsta tik prigimties galybei; jis nusikrato šia galybe pasiekęs estetinę būklę, o užvaldo ją moralinėje būklėje. Kas yra žmogus, kol grožis nesuteikia jam laisvo mėgavimosi ir rami forma nesušvelnina jo laukinio gyvenimo? Amžinai nuobodžiai siekiąs tų pačių tikslų, amžinai besiblaškąs savo sprendimais, savanaudiškas, nors nesąs pats savimi, nevaržomas, nors nesąs laisvas, vergas, nors neklausąs jokių taisyklių. Toje epochoje pasaulis jam tik lemtis, dar ne objektas; viskas jam tik tiek egzistuoja, kiek duoda egzistenciją jam pačiam; to, kas jam nieko neduoda ir nieko neatima, jam apskritai nėra. Paskiras ir nuo visko atskirtas iškyla prieš jį kiekvienas reiškinys, nes ir save patį jis regi tokį būtybių eilėje. Visa, kas esti, jam esti tik dėl šios akimirkos reikalavimo; kiek-

vienas pasikeitimas jam yra visai šviežia kūryba, nes jis, nejausdamas būtinumo savyje, ir aplink save nejaučia būtinybės, kuri sujungia kintančius pavidalus į vieną visatą ir, individui pasitraukus, išlaiko arenoje dėsnį. Veltui gamta atskleidžia savo turtingą įvairovę jo juslėms; jos nuostabi pilnatvė jam regisi tiktai jo grobis, jos galia ir didybė – tiktai jo priešas. Arba jis puola prie daiktų ir stengiasi, godulio apimtas, juos susiglemžti, arba daiktai griaudami jį užpuola, ir jis stumia juos šalin apimtas pasibjaurėjimo. Abiem atvejais žmogaus santykis su juslių pasauliu yra tiesioginis sąlytis, ir jis, įbaugintas to pasaulio antpuolio, be atvangos kamuojamas visa valdančio poreikio, ramybę randa tiktai galutinai išsekęs, o ribą pajunta tik visai išsisėmus geismams.

Tiesa, plati krūtinė ir titanų
Galingi raumenys...
Jam teko; bet lanku apkaustė
Geležiniu dievai jo niaurią kaktą,
Kantrybę, saiką, išmintį, blaivumą
Paslėpdami nuo jo baikščių akių.
Kiekvienas geismas siautuliu jam tampa,
Jokių ribų nepaisančiu aplink.

J. W. GOETHE *(„IFIGENIJA TAURIDĖJE")*

Nesuvokdamas, kas yra *jo* žmogiškasis orumas, jis nė neketina gerbti kitų žmonių orumo ir žinodamas, koks pašėlęs jo paties godulys, bijosi to godulio, susitikęs su kiekviena į save panašia būtybe. Niekada jis savyje neįžvelgia kitų, visada tik save įžvelgia kituose, ir bendruomenė, užuot išplėtusi jį

ligi rūšies, vis labiau ir labiau verčia jį užsidaryti ir būti individu. Šitaip slogiai apribotas, jis klajoja po tamsybių gaubiamą gyvenimą, kol palanki prigimtis nuverčia nuo jo aptemusių juslių medžiagos naštą, refleksija atskiria *jį patį* nuo daiktų, o sąmonės atšvaituose pagaliau pasirodo objektai.

Tiesa, mes negalėsime įrodyti, kad mūsų čia aprašytoje šiurkščios prigimties būklėje gyvena kuri nors konkreti tauta ar konkretus amžius; tai tik idėja, tačiau tokia idėja, su kuria patirties duomenys iki mažiausių smulkmenų sutampa paskirais bruožais. Žmogus, galima sakyti, niekad iki galo negyveno šitoje gyvulio būklėje, bet niekad iki galo ir nebuvo iš jos išsivadavęs. Net ir susitikę su šiurkščiausiais subjektais, mes pamatysime nepaneigiamus proto laisvės pėdsakus, lygiai kaip ir patys labiausiai išprusę turi pakankamai bruožų, panašių į aną niūrią gyvulio būklę. Žmogui būdinga savo prigimtyje vienyti aukščiausius ir žemiausius pradus, ir jeigu jo orumas pagrįstas griežtu tų dviejų pradų skyrimu, tai sumaniu to skirtumo panaikinimu pagrįstas jo palaimos jausmas. Taigi kultūra, turinti suderinti žmogaus orumą su jo palaimos jausmu, turės rūpintis, kad šie du principai kuo darniausiai susimaišytų savo gryniausiais pavidalais.

Todėl pirmoji proto apraiška žmoguje dar nėra ir jo žmogiškumo pradžia. Žmogiškumą nulemia tiktai jo laisvė, o protas pirmiausiai pradeda tuo, kad siekia jo juslinę priklausomybę padaryti beribę; tai fenomenas, kuris visu savo svarbumu ir bendrumu man regisi dar nėra pakankamai išplėtotas. Protas, kaip žinome, duoda apie save ženklą žmogui absoliuto (pačia savimi pagrįstos būtinybės) reikalavimu, kuris, – kadangi jokioje paskiroje jo fizinio gyvenimo būklėje negali bū-

ti patenkintas, – verčia žmogų visai palikti fizinę sritį ir iš ribotos tikrovės kilti prie idėjų. Tačiau, nors tikroji šio reikalavimo prasmė yra išplėšti žmogų iš laiko užtvarų ir nuvesti iš juslių į idėjų pasaulį, vis dėlto jis gali dėl (šioje viešpataujančio juslingumo epochoje bemaž neišvengiamo) nesusipratimo nukrypti į fizinį gyvenimą ir, užuot padaręs žmogų nepriklausomą, įstumti jį kraupiausion vergovėn.

Ir taip yra iš tikrųjų. Vaizduotės sparnais žmogus palieka ankštas dabarties užtvaras, kuriose užsidaręs grynas gyvuliškumas, ir veržiasi pirmyn, į jokių ribų nevaržomą ateitį; tačiau, nors jo svaigulingai *fantazijai* jau atsiveria begalybė, jo širdis dar nesiliauja gyventi paskirais dalykais ir tarnauti šiai akimirkai. Pačiame jo gyvuliškumo centre jį užklumpa absoliuto potraukis – o kadangi šioje drumstoje būklėje visi žmogaus siekiai krypsta vien į materialius ir laikinus dalykus ir ribojasi vien jo individu, tai tas reikalavimas tiktai paskatins jį ne abstrahuotis nuo savojo individo, o išplėsti jį iki begalybės, siekti ne formos, o neišsenkamos medžiagos, ne nekintamumo, o nuolat trunkančios kaitos ir absoliutaus savo laikinos būties apsidraudimo. Tas pats potraukis, kuris, taikomas jo mąstymui ir veiklai, būtų turėjęs nuvesti žmogų į tiesą ir moralumą, dabar, susietas su jo pasyvumu ir jutimais, gimdo ne ką kita, o vien neribotą troškimą, absoliutų poreikį. Taigi pirmieji vaisiai, kuriuos jis nusiskina dvasių karalijoje, yra *rūpestis* ir *baimė*; abu šie dalykai randasi ne juslingumo, o proto poveikyje, – tačiau tokio proto, kuris pasirenka netinkamą objektą ir savąjį imperatyvą tiesiogiai taiko medžiagai. Šio medžio vaisiai yra visos besąlygiškos palaimos sistemos, – ar savo objektu jos pasirinktų šią dieną, ar visą gyvenimą, ar –

nuo to jos nesidaro nė kiek garbingesnės – net visą amžinybę. Beribė būties ir gerovės tvermė vien vardan būties ir gerovės yra godulio idealas, taigi reikalavimas, kurį sau išsikelti gali tik absoliutybės siekiąs gyvuliškumas. Taigi, tokios rūšies proto apraiška nieko savajam žmogiškumui nelaimėjęs, žmogus tik praranda laimingai ribotą būtį gyvulio, už kurį jis dabar nepavydėtinai pranašesnis tik tuo, kad, siekdamas tolumų, netenka dabarties, nors visose beribėse tolumose tik tos dabarties ir teieško.

Tačiau net jeigu protas ir neapsiriktų, rinkdamasis objektą, net jeigu jis ir nesuklystų, keldamas klausimą, dėl juslingumo atsakymas vis tiek dar ilgai liks iškraipytas. Vos žmogus pradeda naudotis savo protu ir aplinkinius reiškinius sieti priežasčių ir tikslų saitais, protas, kaip byloja pati jo sąvoka, ima ieškoti absoliučios sąsajos ir besąlygiškos priežasties. Kad galėtų tokį reikalavimą sau bent iškelti, žmogus jau turi būti žengęs žingsnį už juslių pasaulio ribų; tačiau kaip tik tuo reikalavimu juslių pasaulis naudojasi, mėgindamas susigrąžinti bėglį atgalios. Juk kaip tik čia būtų taškas, kuriame žmogus juslių pasaulį turėtų visiškai palikti ir pakilti į grynųjų idėjų karaliją; mat intelektas amžinai lieka stovėti sąlygotumo sferoje ir be paliovos kelia klausimus, niekados nepasiekdamas paskutinio atsakymo. Tačiau, kadangi žmogus, apie kurį čia kalbame, iki tokios abstrakcijos pakilti dar nesugeba, jis to, ko savojoje juslinėje *pažinimo sferoje* neranda, o viršum jos grynajame prote dar neieško, mėgina ieškoti ir tariamai randa žemiau juslinio pažinimo sferos – savųjų *jausmų sferoje*. Tiesa, juslingumas jam neparodo nieko, kas būtų savęs paties pagrindas ir pats sau diktuotų įstatymą; tačiau jis parodo žmo-

gui kai ką, kas apie jokį pagrindą nieko nežino ir jokio įstatymo nepaiso. Negalėdamas rasti paskutinio ir vidinio pagrindo ir taip nuraminti klausimus keliančio intelekto, žmogus bent nutildo jį *pagrindo neturinčios būties* sąvoka, nes iškilnios proto būtinybės dar neįstengia suvokti. Kadangi juslingumui nėra jokio kito tikslo, išskyrus savąją naudą, kadangi juslingumas nejaučia, kad jį gintų kokia nors kita priežastis, išskyrus aklą atsitiktinumą, žmogus naudą paverčia savo veiksmų lėmėja, o atsitiktinumą – pasaulio viešpačiu.

Net šventasis žmogaus dalykas, net moralės įstatymas, pirmąsyk pasirodęs juslių pasaulyje, negali išvengti tokio iškraipymo. Kadangi šis įstatymas byloja tik draudžiamuoju pavidalu ir yra nukreiptas prieš žmogaus juslinės savimeilės interesus, jis žmogui norom nenorom turi ilgą laiką regėtis kaip išorinis, – mat jis dar nepasiekė tos pakopos, kurioje galėtų išoriniu dalyku laikyti minėtąją savimeilę, o proto balsą – savo tikruoju „Aš“. Taigi žmogus jaučia tik pančius, kuriuos šis įstatymas jam uždeda, bet ne šio įstatymo teikiamą begalinį išlaisvinimą. Nė nenumanydamas apie įstatymo leidėjo orumą, jis jaučia vien prievartą ir bejėgišką valdinio priešinimąsi. Kadangi žmogaus patirtyje juslinis potraukis yra *pirmesnis* už moralinį, jis būtinybės įstatymui priskiria pradžią laike, *pozityvią kilmę*, ir, darydamas nelemčiausią iš visų klaidų, *jame pačiame* slypintį nekintamą ir amžiną pradą paverčia laikinumo akcidencija. Žmogus įsikalba, kad teisės ir neteisybės sąvokas reikia laikyti statutais, įvestais tam tikros valios, o ne galiojančiais savaime ir amžinai. Kaip jis, aiškindamas paskirus gamtos fenomenus, išeina už gamtos ribų ir anapus gamtos ieško to, kas gali būti atrasta tik josios vidiniame dėsnin-

gume, taip, aiškindamas dorovę, leidžiasi už proto ribų ir vėjais paleidžia savąjį žmogiškumą, šituo keliu ieškodamas dievybės. Nenuostabu, kad religija, už kurią mokėta jo žmogiškumo atmetimu, pasirodo esanti verta tokios kilmės, kai jis įstatymus, ne *nuo* amžių saisčiusius, nelaiko būtinai saistančiais ir *per* amžius. Žmogus čia susiduria ne su šventa, o tik su galinga būtybe. Taigi jo dvasia, garbinanti Dievą, yra jį žeminanti baimė, o ne jo paties vertę didinanti pagarba.

Nors šie įvairialypiai žmogaus nukrypimai nuo savojo apibrėžiamo idealo negali drauge reikštis toje pačioje epochoje, nes žmogus nuo nemąstymo iki klaidos, nuo valios neturėjimo iki valios pagedimo privalo pereiti kelias pakopas, vis dėlto jie visi priklauso fizinės būklės palydai, nes visais tokiais atvejais gyvybės potraukis yra formos potraukio viešpats. Ar protas žmoguje dar būtų išvis neprabilęs ir fizinė būtis dar valdytų jį kaip akla būtinybė, ar protas būtų dar nepakankamai apsivalęs nuo juslių ir moralė dar tarnautų fizinei būčiai, – abiem atvejais vienintelis žmogaus sielą valdantis principas dar tebėra materialus, ir žmogus, bent savo pagrindine tendencija, tebelieka juslinė būtybė; vienintelis skirtumas čia tiktai tas, kad pirmuoju atveju jis yra neprotingas, o antruoju – protingas gyvulys. Tačiau jis neturi būti nei vienas, nei antras, – jis privalo būti žmogus; prigimtis jį turi valdyti ne išimtinai, o protas – ne sąlyginai. Abu įstatymai turi gyvuoti visiškai nepriklausomai nuo kits kito ir vis dėlto visiškai susijungti.

DVIDEŠIMT PENKTASIS LAIŠKAS

Kol žmogus savo pirmojoje fizinėje būklėje tik pasyviai priima į save juslių pasaulį, tiktai jaučia, – jis dar tebėra ir visiškai susiliejęs su tuo pasauliu, ir kaip tik todėl, kad pats tėra vien pasaulis, pasaulis jam dar neegzistuoja. Tik tuomet, kai žmogus, atsistojęs estetinėje padėtyje, iškelia pasaulį už savo ribų arba pasaulį *stebi*, jo asmenybė atsiskiria nuo pasaulio, ir pasaulis jam pasirodo, nes dabar jau žmogus su juo nebėra susiliejęs[11].

Apmąstymas (refleksija) yra pirmasis liberalus žmogaus santykis su jį supančia visata. Godulys savo objektą tiesiogiai stveria, o apmąstymas savąjį nukelia tolyn ir kaip tik taip paverčia jį savo tikrąja ir neprarandama nuosavybe, kad leidžia jam pa-

[11] Dar kartą primenu, kad abu šie periodai iš idėjos, teisybė, turi būti vienas nuo kito skiriami, tačiau patirtyje daugiau ar mažiau esti susimaišę. Be to, nereikia manyti, kad kada nors būta vieno laiko, kai žmogus tvėrė vien šioje fizinėje būklėje, ir kito, kai jis iš tos būklės visai išsivadavo. Vos žmogus *pamato* kokį *objektą*, jis jau nebėra vien fizinėje būklėje, o, matydamas objektą, iš tos fizinės būklės ir neištrūksta, nes juk matyti gali, tik naudodamasis juslėmis. Taigi tie trys momentai, apie kuriuos kalbėjau dvidešimt ketvirtojo laiško pradžioje, yra, apskritai žiūrint, trys skirtingos visos žmonijos ir paskiro žmogaus raidos epochos, tačiau juos galime išskirti ir suvokiant kokį nors objektą, taigi, trumpai tariant, jie yra būtina sąlyga bet kokio pažinimo, kurį mes pasiekiame, naudodamiesi juslėmis.

bėgti nuo aistros. Prigimties būtinybė, visiškai valdžiusi žmogų gryno jutimo būklėje, jam pradėjus reflektuoti pasitraukia, jusles apima akimirkos ramybė, net pats amžinai kintąs laikas sustoja, pasklidi sąmonės spinduliai susitelkia daiktan ir laikinumo fone iškyla *forma*, mintinis begalybės atvaizdas. Vos žmogaus viduje įsižiebia šviesa, ir aplink jį jau nebe naktis; vos jo viduje stoja rimtis, atlėgsta ir audra visatoje, ir besigalynėjančios gamtos galios nurimsta, suvaržytos nekintamų ribų. Todėl tad nenuostabu, kad senų senovės poezijos veikalai apie šį didį įvykį žmogaus viduje kalba kaip apie išorinio pasaulio revoliuciją ir mintį, įveikiančią laiko dėsnius, simboliškai perteikia paveikslu *Dzeuso*, užbaigiančio Saturno viešpatiją.

Iš gamtos vergo, kuriuo buvo, kol naudojosi vien juslėmis, žmogus, pradėjęs mąstyti, tampa jos įstatymų leidėju. Gamta, iki tol valdžiusi jį tiktai kaip *galia*, dabar kaip *objektas* stojasi prieš jo vertinantį žvilgsnį. Tai, kas jam yra objektas, jau nebegali būti jo viešpats; mat kad būtų objektas, pirma turi atsidurti jo valdžioje. Kai tik žmogus pradeda duoti ir kol duoda materijai formą, materijos poveikis jo negali paliesti; mat dvasios negali užgauti niekas daugiau, išskyrus tai, kas jai atima laisvę, o savąją laisvę dvasia juk ir įrodo, suteikdama formą beformei būčiai. Baimė įsikūrusi tik ten, kur viešpatauja sunki ir pavidalo neturinti masė ir kur tarp nepatikimų ribų šmėžuoja miglotos apybraižos; žmogus darosi pranašesnis už visas gamtos baisybes, jeigu tik geba suteikti joms formą ir paversti jas savo objektais. Pradėjęs tvirtinti savąjį savarankiškumą prieš gamtą, kaip reiškinį, jis įtvirtina ir savo orumą prieš ją, kaip galią, ir, taurios laisvės įkvėptas, sukyla prieš savo dievus. Dievai nusimeta šmėklų kaukes, kuriomis

baugino žmogų kūdikystėje, ir tapę žmogaus vaizdiniais, nustebina jį, iškeldami jam prieš akis jo paties paveikslą. Dieviškoji Rytų kraštų pabaisa, valdanti pasaulį akla plėšraus žvėries galybe, graikų fantazijoje susitraukusi pavirsta bičiulišku žmogaus kontūru, titanų karalija griūva, ir begalinė forma sutramdo begalinę galią.

Tačiau, man vien pradėjus ieškoti kelio iš materialaus pasaulio ir galimybės pereiti į dvasių pasaulį, laisva manosios vaizduotės tėkmė jau nuvedė į patį dvasių pasaulio vidurį. Grožis, kurio mes ieškome, jau liko mums už nugarų, nes mes, nuo nuogos gyvasties tiesiogiai perėję prie grynojo pavidalo ir grynojo objekto, jį stačiai peršokome. Toks šuolis nėra būdingas žmogaus prigimčiai, tad mes, norėdami žengti su ja koja kojon, vėlei turėsime grįžti į juslių pasaulį.

Tiesa, grožis yra laisvo apmąstymo kūrinys, ir mes drauge su juo įžengiame į idėjų pasaulį – tačiau, kaip privalu atkreipti dėmesį, dėl to nepasitraukdami iš juslių pasaulio, kaip kad esti, pažįstant tiesą. Tiesa yra grynas produktas, lieką̨s atmetus viską, kas materialu ir atsitiktina, grynas objektas, kuriame nebegali likti jokių subjektą varžančių užtvarų, grynas saviveikumas be jokių pasyvumo priemaišų. Tiesa, ir iš aukščiausios abstrakcijos esama kelio grįžti į juslių pasaulį; mat mintis sudirgina vidinius jutimus ir loginės bei moralinės vienovės vaizdinys pereina į juslinio atitikimo jausmą. Tačiau, gėrėdamiesi pažintomis tiesomis, mes labai aiškiai skiriame savąjį vaizdinį nuo savųjų jutimų ir pastaruosius laikome atsitiktinumu, kurio kuo puikiausiai galėtų ir nebūti, nors dėl to pažinimas nesiliautų ir tiesa vis tiek liktų tiesa. Tačiau visai tuščias darbas būtų mėginimas šią sąsają su gebėjimu justi at-

skirti nuo *grožio* vaizdinio; mat negalime tenkintis, vieną jų mąstydami kaip kito padarinį, ir turime juos abu drauge laikyti kits kito ir padariniu, ir priežastimi. Mėgaudamiesi pažintomis tiesomis, mes be vargo skiriame perėjimą nuo veiklos prie pasyvumo ir, antrajam stojus, aiškiai pastebime, kad pirmoji jau baigėsi. O mums gėrintis grožiu tokios veiklumo ir pasyvumo sekos neįmanoma įžvelgti, ir refleksija čia taip visiškai susilieja su jausmu, kad mes tariamės tiesiogiai jaučią formą. Taigi grožis, tiesa, mums yra *objektas*, nes refleksija yra sąlyga, reikalinga, kad mes jį pajustume; tačiau drauge grožis yra ir *mūsų subjekto būklė*, nes jausmas yra sąlyga, leidžianti mums susikurti jo vaizdinį. Taigi grožis, tiesa, yra forma, nes mes ją apmąstome; tačiau kartu jis yra ir gyvybė, nes mes jį jaučiame. Trumpai tariant, jis yra drauge ir mūsų būklė, ir mūsų darbas.

Ir kaip tik todėl kad grožis yra ir viena, ir kita, jis mums yra kuo įtikimiausias įrodymas, kad pasyvumas neatmeta aktyvumo, materija – formos, kad apribojimas anaiptol neatmeta begalybės; taigi, kad dėl būtinos fizinės žmogaus priklausomybės jo moralinė laisvė anaiptol nėra atmetama. Grožis tatai įrodo, – ir turiu pridurti, kad *tik jis vienas* mums tatai gali įrodyti. Mat gėrintis tiesa arba logine vienove jutimas nebūtinai susijungęs su mintimi, jis atsitiktinai seka įkandin minties, todėl tai gali būti tiktai įrodymas, kad įkandin protingos prigimties gali sekti juslinė ir atvirkščiai, – tačiau tai nėra įrodymas, kad abi jos egzistuoja drauge, kad jos viena kitą veikia, kad jos absoliučiai ir būtinai yra sujungiamos. Veikiau net priešingai – iš tos aplinkybės, kad mąstant atmetamas jausmas, o jaučiant atmetama mintis, būtų galima da-

ryti išvadą, kad šios dvi prigimtys yra *nesuderinamos*, – juk iš tikrųjų analitikai negali pateikti geresnio įrodymo, kad grynasis protas žmonijoje yra įgyvendinamas, išskyrus tą, kad jis būtinai reikalingas. Tačiau kadangi mėgaujantis grožiu arba *estetine vienove* iš tikrųjų vyksta materijos ir formos *susivienijimas* ir keitimasis vietomis, tai šitaip kaip tik ir įrodomas abiejų prigimčių *suderinamumas*, begalybės realizavimas baigtinybėje, trumpai tariant, – iškilniausio žmogiškumo galimybė.

Taigi nebeturime trikti, ieškodami galimybės pereiti iš juslinės priklausomybės į moralinę laisvę, nes grožio pavidalu mums duotas atvejis, rodąs, kad toji laisvė ir toji priklausomybė gali egzistuoti visiškai drauge ir kad žmogus, siekdamas pasireikšti kaip dvasia, nebūtinai turi bėgti nuo materijos. Bet jeigu jis, kaip rodo grožio faktas, jau bendrijoje su juslių pasauliu yra laisvas ir jeigu laisvė yra kažkas absoliutu ir aukščiau juslių, kaip būtinai teigia pati jos sąvoka, tai nebegali kilti klausimo, kaip žmogui pavyksta iš ribotos būties pasikylėti iki absoliuto, mąstymu ir valia tapti priešprieša juslių pasauliui, nes tatai jau įvykę grožio atveju. Žodžiu, galima kelti klausimą, ne kaip žmogus nuo grožio pereina prie tiesos, kuri, kaip gebėjimas, grožyje jau slypi, o tik kaip jis skinasi kelią iš kasdienės tikrovės į estetinę, nuo paprastų gyvasties jausmų – prie grožio jausmų.

DVIDEŠIMT ŠEŠTASIS LAIŠKAS

Kadangi estetinis sielos nusiteikimas, kaip aš jau parodžiau ankstesniuose laiškuose, tiktai duoda pradžią laisvei, tai nesunku suprasti, kad jis negali būti kilęs iš laisvės, vadinasi, negali būti moralinės kilmės. Jis turi būti gamtos dovana; vien tik atsitiktinumo malonė gali sutraukyti fizinio būvio grandines ir atvesti laukinį prie grožio.

O grožio grūdas negali sudygti nei ten, kur skurdi gamta neleidžia žmogui pajusti jokio malonumo, nei ten, kur pernelyg dosni gamta išvaduoja jį nuo bet kokių asmeninių pastangų – kur bukas juslingumas nejaučia jokių poreikių ir viešpatauja baisus ir niekad nepasotinamas godulys. Jis negali sudygti nei ten, kur žmogus it trogloditas tūno savo oloje, amžinai vienas ir niekad nerasdamas žmoniškumo *šalia savęs*, nei ten, kur jis it klajoklis traukia su didžiule kariuomenės mase, kur jis amžinai yra vienas iš daugelio ir niekad nemato žmoniškumo *savyje*; tik ten gali išsprogti dailus grožio pumpuras, kur žmogus savo trobelėje tyliai kalbasi pats su savimi, o išėjęs į lauką, šnekasi su savo gimine. Ten, kur lengvas vėjelis atveria mūsų jusles pačiam švelniausiam prisilietimui ir energinga šiluma suteikia gyvybę vešliai medžiagai, kur aklos masės viešpatija jau nugalėta negyvuose kūriniuose ir pergalin-

goji forma sukilnina net pačią žemiausią prigimtį, ten, toje džiugioje aplinkoje, palaimingoje zonoje, kur tik veikla skatina vartojimą ir tik vartojimas skatina veiklą, kur iš paties gyvenimo gimsta švelnioji tvarka, ir iš tvarkos įstatymo gimsta tiktai gyvenimas, ten, kur vaizduotė nuolat bėga nuo realybės ir vis dėlto niekad nenutolsta nuo gamtos paprastumo, ten, tiktai ten pojūčiai ir dvasia, jaučiančioji ir kuriančioji galios, vystysis, sudarydamos tą palaimingą pusiausvyrą, kuri yra grožio siela ir žmogiškumo sąlyga.

O kuo reiškiasi laukinio perėjimas į žmogiškumą? Kad ir kiek mes gilintumės į istoriją, visose tautose ir gentyse, išsivadavusiose iš gyvuliško gyvenimo vergovės, tą fenomeną visada sudaro vienas ir tas pat: mėgavimasis *regimybe*, polinkis į *puošimąsi* ir *žaidimą*.

Didžiausias bukumas ir aukščiausias protas tam tikra prasme yra giminingi, nes abiem rūpi tiktai realūs dalykai ir abu yra visai abejingi, kai susiduria tik su regimybe. Pirmąjį išjudina iš ramybės būvio tiktai kokio nors objekto egzistavimas juslėse, o antrąjį tik jo sukurtų sąvokų pritaikymas patirties faktams grąžina į ramybės būvį; žodžiu, kvailumas negali pakilti virš tikrovės, o protas negali sustoti nepasiekęs tiesos. Tad kadangi realumo poreikis ir prisirišimas prie tikrovės tėra tik nepritekliaus padarinys, tai abejingumas realybei ir susidomėjimas regimybe yra tikras žmogiškumo ribų išplėtimas ir reikšmingas žingsnis kultūros link. Visų pirma tai liudija išorinę laisvę: juk tol, kol viešpatauja skurdas ir poreikio priespauda, fantazija yra tvirta grandine pririšta prie tikrovės; tik tuomet, kai poreikis yra patenkintas, ji atskleidžia savo neribotas galimybes. Tačiau tai liudija ir tam tikrą vidinę laisvę,

nes įgalina mus įžiūrėti jėgą, kuri nepriklausomai nuo kokios nors išorinės priežasties verčia judėti pati save ir turi pakankamai energijos, kad galėtų atremti materijos antpuolį. Daiktų realumas yra jų (pačių daiktų) kūrinys; daiktų regimybė yra žmogaus kūrinys, ir siela, gėrėdamasi regimybe, jaučia malonumą jau ne dėl to, ką ji gauna, bet dėl to, ką ji sukuria.

Turbūt visiems yra savaime suprantama, kad mes čia kalbame tiktai apie estetinę regimybę, kuri skiriasi nuo tikrovės ir tiesos, o ne apie loginę regimybę, kuri yra painiojama su pastarosiomis, – taigi apie regimybę, kuri mums patinka todėl, kad ji yra regimybė, o ne todėl, kad laikome ją kažkuo geresniu. Tik estetinė regimybė yra žaidimas; loginė regimybė yra apgavystė. Estetinės regimybės branginimas niekada negali padaryti žalos tiesai, nes niekada nėra pavojaus, kad šią regimybę bus mėginama pateikti kaip tiesą – o juk tik šitaip tiesai ir galima pakenkti; niekinti šią regimybę – tai niekinti apskritai visus dailiuosius menus, kurių esmę sudaro regimybė. Tačiau kartais būna, kad protas, vaikydamasis realybės, vis dėlto pasidaro nepakantus ir pasmerkia visą gražios regimybės meną, nes jis yra tiktai regimybė; bet protui taip atsitinka tik tuomet, kai jis prisimena kiek anksčiau minėtą giminystę. Apie būtinai reikalingas gražios regimybės ribas man dar bus progos atskirai pašnekėti.

Pati gamta pakelia žmogų nuo realybės prie regimybės, apginklavusi žmogų dviem pojūčiais, kurie tiktai per regimybę veda jį prie tikrovės pažinimo. Regėjime ir klausoje puolančioji materija jau yra nustumta nuo pojūčių, ir objektas, kurį mes savo gyvuliškais pojūčiais betarpiškai liečiame, jau yra nuo mūsų atitolintas. Tai, ką mes *matome* akimi, skiriasi

nuo to, ką mes *juntame*, nes protas peršoka per šviesą prie objektų. Lytėjimo juslės objektas yra prievarta, kuriai mes turime paklusti; akies ir ausies objektas yra forma, kurią mes sukuriame. Kol žmogus yra laukinis, malonumą jam teikia tiktai žemesnieji jutimai, kuriems regimybės jutimai tuo metu tiktai tarnauja. Jis arba visai nepakyla iki matymo, arba vien matymas jo nepatenkina. Kai tik jis pradeda jausti akimi, ir regėjimas jam įgyja savarankišką vertę, jis iškart pasidaro estetiškai laisvas, ir jo potraukis žaisti jau yra išsivystęs.

Vos prabyla potraukis žaisti, per kurį žmogus patiria malonumą iš regimybės, tuoj atbunda ir potraukis kurti formas mėgdžiojant, kuris regimybę traktuoja kaip savarankišką dalyką. Kai žmogus pasiekia tokią pakopą, kad sugeba įžvelgti skirtumą tarp regimybės ir tikrovės, formos ir kūno, tai jis jau gali atskirti juos vieną nuo kito; juk jis jau ir padarė tai, įžvelgdamas jų skirtumą. Taigi gebėjimas kurti formas mėgdžiojant apskritai yra duotas kartu su gebėjimu įžvelgti formą; pats formos siekimas yra paremtas kitu pagrindu, apie kurį man čia nėra reikalo kalbėti. Kaip anksti arba kaip vėlai išsivysto estetinis meno potraukis, priklauso nuo stiprumo tos meilės, kurią žmogus gali parodyti grynai regimybei.

Kadangi visa, kas tikrai egzistuoja, yra kilę iš gamtos, kaip svetimos galios, o visa regimybė – iš žmogaus, kaip įsivaizduojančio subjekto, tai žmogus tiktai pasinaudoja savo absoliučia nuosavybės teise, atskirdamas regimybę nuo esmės ir elgdamasis su ja kaip jam patinka. Jis gali visiškai nevaržomas sujungti tai, ką atskyrė gamta, jeigu tik pajėgia įsivaizduoti tuos dalykus sujungtus, ir gali atskirti tai, ką gamta buvo sujungusi, jeigu tik jo protas geba atskirti tuos dalykus. Nieko

daugiau jam čia nėra šventa, išskyrus jo paties valią, jeigu tik jis neperžengia ribos tarp *jo* srities ir daiktų būties, arba gamtos srities.

Šia žmogiška valdovo teise jis naudojasi *regimybės mene*, ir juo griežčiau jis atriboja „mano“ nuo „tavo“, juo kruopščiau atskiria formą nuo esmės ir juo daugiau savarankiškumo suteikia pirmajai, juo labiau jis ne tik praplečia regimybės karalystę, bet ir išsaugo tiesos ribas; juk jis negali apvalyti regimybės nuo tikrovės, kartu neišvaduodamas tikrovės nuo regimybės.

Tačiau šią suvereno teisę jis turi tik *regimybės pasaulyje*, bekūnėje fantazijos karalystėje, ir turi ją tik tol, kol teorijos srityje sąžiningai vengia teigti to pasaulio egzistavimą, o praktikos srityje atsisako mėginimų kurti egzistenciją, pasitelkdamas tą regimybę. Taigi matote, kad rašytojas vienodai peržengia savo ribas, ir priskirdamas savo idealui egzistenciją, ir siekdamas per jį kokią nors egzistenciją sukurti. Mat nei vieno, nei kitos jis negali pasiekti kitaip, kaip tik arba viršydamas savo, kaip rašytojo, teises, savo idealu braudamasis į patirties sritį ir drįsdamas paprasčiausią galimybę skelbti tikrąja būtimi, arba atsisakydamas tos savo teisės, leisdamas patirčiai brautis į idealo sritį ir apribodamas galimybę tikrovės sąlygomis.

Regimybė yra estetiška tik tada, kai ji yra *atvira* (aiškiai atsisakanti bet kokių pretenzijų į realumą), ir tik tada, kai ji yra *savarankiška* (kai jai nereikalinga regimybės parama). Jeigu regimybė yra apgaulinga ir apsimeta esanti realybe arba jeigu ji yra negryna ir negali veikti be realybės pagalbos, ji yra ne kas kita, kaip niekingas materialių tikslų siekimo įrankis, ir negali liudyti dvasios laisvės. Beje, visai nebūtina, kad daiktas, kurio regimybė yra graži, būtų nerealus, jeigu tik mūsų

sprendimas apie jį neatsižvelgia į tą realybę: mat jeigu jis atsižvelgia į realybę, tai nustoja buvęs estetinis sprendimas. Gyva graži moteris mums, tiesa, gali patikti lygiai taip ir net dar labiau, negu toks pat, tačiau tik nupieštas grožis; bet tiek, kiek gyva moteris patinka mums labiau už portretą, ji patinka mums jau ne kaip savarankiška regimybė, ji patinka jau ne vien grynam estetiniam jausmui; pastarajam ir gyva būtybė turi patikti tik kaip pavidalas, o tikrovė – tik kaip idėja; tačiau, žinoma, tam, kad pajustum vien grynąją regimybę gyvoje būtybėje, reikia pasiekti nepalyginamai aukštesnį estetinės kultūros laipsnį, negu tam, kad nepasigestum gyvybės, stebėdamas regimybę.

Ten, kur mes paskirame žmoguje ar visoje tautoje pastebėsime atvirą ir savarankišką regimybę, galėsime manyti esant dvasią, skonį ir visas kitas su tuo susijusias geras savybes; pamatysime, kad ten idealas valdo tikrąjį gyvenimą, kad garbė ten švenčia pergalę prieš turtą, mintis – prieš malonumą, svajonė apie nemirtingumą – prieš egzistenciją. Ten bus bijomasi tiktai viešuomenės balso, ir alyvų vainikas bus labiau gerbiamas už purpuro mantiją. Po nenuoširdžia ir skurdžia regimybe bando slėptis tik bejėgiškumas ir iškrypimas, o paskiri žmonės ir ištisos tautos, kurios „papildo realybę regimybe arba (estetinę) regimybę – realybe“ (tie du dalykai dažnai būna tarpusavyje susiję), kartu įrodo ir savo ydingumą, ir estetinį bejėgiškumą.

Taigi į klausimą: *„Kokiu mastu regimybė gali egzistuoti moralės pasaulyje?“* – trumpai drūtai galima atsakyti šitaip: *„Tiek, kiek ta regimybė yra estetinė“*, t. y. tokia regimybė, ku-

ri nemėgina atstoti realybės ir kuriai nereikia, kad realybė ją pavaduotų. Estetinė regimybė niekada negali tapti pavojinga moralės tiesoms, o jei yra kitaip, tai nesunku įrodyti, kad regimybė nebuvo estetinė. Tiktai elgesio taisyklių visai neišmanantis žmogus visuotine norma tapusius mandagumo gestus palaikys, pavyzdžiui, asmeninio palankumo ženklu, o pamatęs, kad apsiriko, ims dejuoti dėl žmonių apsimetinėjimo. Tačiau, antra vertus, tik visai nemokantis padoriai elgtis žmogus, norėdamas atrodyti mandagus, pasitelks į pagalbą apgavystę ir ims pataikauti, kad visiems patiktų. Pirmajam jų dar trūksta supratimo apie savarankišką regimybę, todėl jis gali teikti jai reikšmę tik tuomet, kai ji teisinga; o antrajam trūksta realybės, ir jis mėgina pakeisti ją regimybe.

Nėra nieko kasdieniškesnio, kaip girdėti kai kuriuos trivialius mūsų amžiaus kritikus dejuojant, kad pasaulyje nebelikę solidumo, kad esmė gerbiama mažiau už regimybę. Nors aš visai nesu linkęs ginti mūsų amžiaus nuo šio priekaišto, tačiau iš to, kokią plačią sferą apima šių griežtų moralistų kaltinimai, pakankamai aiškiai matyti, kad jie priekaištauja amžiui ne tik dėl apgaulingos, bet ir dėl atviros regimybės; net ir tos išimtys, kurias jie daro, pavyzdžiui, grožiui, labiau tinka skurdžiajai negu savarankiškai regimybei. Jie puola ne tik apgaulingąjį grimą, kuris mėgina paslėpti tiesą ir taikosi užimti tikrovės vietą; jie piktinasi ir dėl geradarės regimybės, užpildančios tuštumą ir slepiančios skurdą, ir net dėl idealios regimybės, sukilninančios pilką tikrovę. Moralinis apsimetinėjimas pagrįstai užgauna griežtą jų tiesos jausmą; tiktai gaila, kad tokiu apsimetinėjimu jie laiko ir mandagumą. Jiems nepatinka, kad išorinis blizgesys dažnai nustelbia tikruosius

nuopelnus; tačiau jie nė kiek ne mažiau piktinasi dėl to, kad ir iš nuopelnų reikalaujama regimybės, kad pageidaujama, jog vidinis turinys būtų malonios formos. Jie pasigenda ankstesniųjų laikų širdingumo, tvirtumo, padorumo, tačiau jiems norėtųsi, kad sugrįžtų ir pirmykščių papročių kampuotumas ir šiurkštumas, senųjų formų griozdiškumas, ankstesnysis gotiškas perteklius. Šitaip samprotaudami, jie tiek dėmesio skiria pačiai medžiagai, kad tai jau nedera žmogui, kuris materialias vertybes turi branginti tik tiek, kiek jos gali įgyti formą ir išplėsti idėjų karalystę. Taigi mūsų šimtmečio skonis gali per daug neimti į galvą tokių balsų, jei tik jis gebės apsiginti prieš aukštesnę instanciją. Griežtas grožio teisėjas gali prikišti mums ne tai, kad mes vertiname estetinę regimybę (tai mes darome dar toli gražu nepakankamai), o tik tai, kad mes dar nesuvokiame grynos regimybės, kad mes dar nepakankamai atskyrėme būtį nuo reiškinių ir visiems laikams nenubrėžėme tarp jų griežtos ribos. Tokio priekaišto mes būsime verti tol, kol negalėsime mėgautis gyvosios gamtos grožiu, jo negeisdami, ir nemokėsime žavėtis mėgdžiojamojo meno grožiu, neklausinėdami, koks yra jo tikslas; kol nepripažinsime vaizduotės teisės į nuosavą ir absoliučią įstatymleidystę ir savo pagarba jos kūriniams neparodysime, kokia ji vertinga.

DVIDEŠIMT SEPTINTASIS LAIŠKAS

Jums nėra ko bijotis, kad iškils pavojus realybei ir tiesai, jei kilni estetinės regimybės sąvoka, apie kurią aš kalbėjau praeitame laiške, taps visuotinai priimta. Ji nebus visuotinai priimta, kol žmogus dar pakankamai neišauklėtas, kad galėtų panaudoti ją piktam; o jei ji ir būtų visuotinai priimta, tai tik pasiekus tokią aukštą kultūrą, kuri kartu panaikintų ir bet kokio piktnaudžiavimo galimybę. Kad imtum siekti savarankiškos regimybės, reikia didesnio gebėjimo abstrahuoti, daugiau širdies laisvės ir daugiau valios energijos, negu jų reikia žmogui, kad jis galėtų apsiriboti realybe; tad jis pirma turi pereiti pirmąją pakopą, kad pasiektų antrąją. Koks nevykęs būtų žmogaus mėginimas greičiau pasiekti realybę, pasukus keliu per regimybę! Taigi nėra pagrindo baimintis, kad regimybė, apie kurią čia kalbame, pasidarys pavojinga realybei; užtat tikrai reikia būkštauti, kad regimybei ims grėsti pavojus iš realybės. Prisirišęs prie materialių dalykų, žmogus ilgą laiką verčia regimybę tarnauti jo tikslams, kol galų gale pripažįsta jos savarankišką asmeniškumą idealaus meno pavidalu. Tam reikalinga visuotinė žmogaus gebėjimo jausti revoliucija, be kurios jis apskritai negali nė žingsnio žengti keliu, vedančiu į idealą. Taigi tuomet, kai pastebime nesuinteresuoto

ir laisvo grynos regimybės vertinimo pėdsakus, galime spręsti, kad žmogaus prigimtyje šis perversmas jau įvyko ir kad žmogus iš tikrųjų pasiekė žmogiškumo pradžią. Tokių pėdsakų jau iš tikrųjų pastebime pačiuose pirmuosiuose ir negrabiuose žmogaus mėginimuose *pagražinti* savo egzistenciją, kurių jis imasi, net rizikuodamas šitaip pabloginti jos jutiminį turinį. Vos jis apskritai pradeda teikti pirmenybę formai, o ne medžiagai ir vardan regimybės (kurią vis dėlto turi pripažinti kaip tokią) aukoti realybę, jo gyvuliškos būties ratas atsiveria, ir jis leidžiasi žengti keliu, kuris neturi pabaigos.

Nesitenkindamas tuo, ko užtenka prigimčiai ir ko reikalauja būtinybė, žmogus siekia pertekliaus; iš pradžių, tiesa, tik *medžiagos* pertekliaus, kad paslėptų nuo godulio jo paties ribas, kad užsitikrintų malonumą ir už dabartinių poreikių ribų; tačiau greitai jam jau prireikia ir *medžiagos įvairovės* pertekliaus, estetinio priedo, kad būtų patenkintas ir formos potraukis, kad malonumas peržengtų bet kokio poreikio ribas. Kol žmogus tiktai kaupia atsargas būsimam vartojimui ir iš anksto mėgaujasi jomis savo vaizduotėje, jis, tiesa, įveikia šios akimirkos ribas, tačiau laiko ribų apskritai dar neįveikia, jis vartoja *daugiau*, bet dar ne *kitaip*. Tačiau, perkeldamas į savo malonumų sferą ir išvaizdą, pradėdamas kreipti dėmesį į daiktų, kurie patenkina jo geidulį, formas, žmogus ne tik padidina savo malonumo kiekį ir laipsnį, bet ir sukilnina jį kokybiškai.

Tiesa, jau ir neprotingiems padarams gamta duoda daugiau, negu jiems būtinai reikalinga, šitaip pažerdama pluoštelį laisvės spindulių į tamsų gyvūno gyvenimą. Kai liūto nekamuoja alkis ir kitas plėšrūnas nešaukia jo į dvikovą, jo nepa-

naudota energija pati sau susikuria objektą: skardžiose dykumų platybėse aidi jo nirtulingas riaumojimas, ir jėgų perteklius mėgaujasi betiksliu savęs paties eikvojimu. Džiaugdamasis gyvenimu, vabzdys skraido saulės spinduliuose; aišku ir tai, kad melodingame paukščio čiulbėjime mes girdime ne poreikio balsą. Visais šiais veiksmais, be abejo, reiškiasi laisvė, tačiau laisvė ne apskritai nuo poreikio, o tik nuo tam tikro, išorinio, poreikio. Gyvūnas *dirba*, kol jo veiklos stimulas yra koks nors nepriteklius, ir jis *žaidžia*, kai toks stimulas yra jėgų perteklius, kai pernelyg didelis gyvybingumas skatina veikti pats save. Net ir žemesnėse gyvosios gamtos pakopose galima pastebėti tą jėgų švaistymą ir paskirties neapibrėžtumą, kuriuos šia materialia prasme, ko gero, galima vadinti žaidimu. Medis išleidžia begalinę daugybę pumpurų, kurie nunyksta neišsprogę, ir, ieškodamas maisto, tiesia daug daugiau šaknų, šakų ir lapų, negu jų sunaudojama jo, kaip individo, ir visos rūšies išsaugojimui. Tai, ką jis iš savo pertekliaus gausybės nesuvartojęs ir neiššvaistęs grąžina stichijų karalystei, gyvas padaras gali iššvaistyti, smagiai judėdamas. Taip gamta jau savo materialiojoje karalystėje parodo begalybės užuomazgą ir iš dalies jau čia sutrauko grandines, kurias visiškai nusimeta formos pasaulyje. Nuo poreikių prievartos, arba *fizinio rimtumo*, per pertekliaus prievartą, arba *fizinį žaidimą*, gamta pereina prie estetinio žaidimo, ir pirmiau, negu pasiekia kilnią grožio laisvę nuo bet kokio tikslingumo, ji bent jau iš tolo priartėja prie tos nepriklausomybės per *laisvą judėjimą*, kuris yra pats sau ir tikslas, ir priemonė. Kaip ir kūno instrumentai, žmogaus vaizduotė turi savą judėjimo laisvę ir savus materialius žaidimus, kurių metu ji, visai neatsižvelgda-

ma į pavidalą, mėgaujasi tik savo nevaržoma valdžia ir jokių grandinių nebuvimu. Kol tuose fantazijos žaidimuose dar visai nedalyvauja forma ir visą tų žaidimų esmę sudaro vien laisva vaizdų kaita, tol tie žaidimai, nors būdingi tik žmogui, dar priklauso tik jo gyvuliškajam gyvenimui ir liudija tik jo išsivadavimą nuo bet kokios išorinės jutiminės prievartos, bet neleidžia spręsti apie kokią nors jame nubudusią savarankišką kūrybinę galią[12]. Nuo šito *laisvos idėjų kaitos* žaidimo, kuris yra dar visai materialus ir paaiškinamas vien gamtos dėsniais, vaizduotė, mėgindama sukurti *laisvą formą*, daro šuolį prie estetinio žaidimo. Tai reikia vadinti šuoliu, nes čia ima veikti visai nauja galia: juk čia pirmą kartą į aklo potraukio veiklą įsikiša įstatymus diktuojanti dvasia, kuri pajungia savo amžinai ir nekintančiai vienovei savavališką vaizduotės veiklą, perkeldama savo savarankiškumą į kintančius dalykus, savo begalybę – į jutiminį pasaulį. Tačiau tol, kol dar pakankamai galinga žemesnioji prigimtis, nepripažįstanti jokio kito įstatymo, kaip tik įstatymą be atvangos skubėti nuo vienos

[12] Dauguma žaidimų, paplitusių kasdieniame gyvenime, yra arba visiškai paremti vien šiuo laisvos idėjų kaitos jausmu, arba tas jausmas sudaro jų svarbiausią dalį. Tačiau, nors pats savaime jis ir neliudija esant aukštesnę prigimtį, nors kaip tik pačios silpniausios sielos mėgsta šią laisvą vaizdų kaitą, vis dėlto būtent ši fantazijos nepriklausomybė nuo išorinių įspūdžių yra bent jau negatyvi jos kūrybinės galios sąlyga. Kuriamoji galia tik atsiplėšdama nuo tikrovės pakyla iki idealo, ir vaizduotė, prieš pradėdama vadovautis vien savo pačios įstatymais produktyvioje veikloje, pirma turi išsivaduoti nuo svetimos valdžios reproduktyvioje veikloje. Žinoma, nuo nepriklausymo nuo svetimos valdžios iki savarankiškos vidinės įstatymleidystės reikia žengti dar didelį žingsnį, čia turi prisidėti ir visai nauja galia – gebėjimas kurti idėjas, bet dabar šiai galiai jau lengviau vystytis, nes juslės jai nesipriešina, o neapibrėžtumas – bent jau negatyviai – ribojasi su begalybe.

permainos prie kitos, tol ji savo nepastoviu savavališkumu priešinsis dvasios būtinumui, savo neramumu – jos pastovumui, savo priklausomumu – jos savarankiškumui, savo nepasotinamumu – jos kilniam paprastumui. Taigi estetinis potraukis žaisti pirmuosiuose mėginimuose bus tiktai vos pastebimas, nes jutiminis potraukis žaisti nuolat trukdys jam savo užgaidomis ir gyvulišku godumu. Todėl mes ir pastebime, kad prastas skonis visų pirma čiumpa tai, kas marga, neįprasta ir keista, kas aistringa ir brutalu, kad jis nieko taip nebijo, kaip paprastumo ir rimties. Jis kuria groteskiškas figūras, mėgsta staigius šuolius, prašmatnias formas, ryškius kontrastus, rėksmingas spalvas, patetišką melodiją. Toje epochoje jam gražu tik tai, kas jį stimuliuoja, kas duoda jam peno – bet stimuliuoja tik savavališkai priešintis, o peno duoda tik galimam formavimui, nes priešingu atveju net jam tai nebūtų gražu. Taigi įvyko keistas jo sprendimų formos pasikeitimas; jis ieško šių daiktų ne tam, kad jie leistų jam ką nors patirti, o tam, kad leistų jam veikti; tie daiktai patinka jam ne todėl, kad patenkina kurį nors jo poreikį, o todėl, kad atitinka įstatymą, kuris, nors dar visai tyliai, jau skamba jo krūtinėje.

Greitai žmogui jau neužtenka to, kad daiktai jam patinka; jis nori pats patikti: iš pradžių, tiesa, tuo, kas jam *priklauso*, o paskui – tuo, kas jis *yra*. Daiktuose, kuriuos jis turi, kuriuos pagamina, jau turi būti matomi ne vien nuolankumo pėdsakai, baugšti daikto paskirties forma; greta paskirties, kuriai tarnaus daiktas, turi atsispindėti ir išradingas protas, kuris jį sugalvojo, ir mylinti ranka, kuri jį padarė, ir linksma ir laisva dvasia, kuri jį pasirinko ir parodė. Dabar senasis germanas ieško margesnių žvėries kailių, puošnesnių ragų, dailesnių ger-

tuvių, o Kaledonijos gyventojas – gražesnių kriauklių savo šventėms. Net ginklai turi būti ne tik baisėjimosi, bet ir grožėjimosi objektas, ir daili ginklo pakaba nori būti pastebima taip pat, kaip mirtį nešantys kalavijo ąšmenys. Nesitenkindamas tuo, kad suteikia estetinį perteklių reikalingiems daiktams, potraukis žaisti galų gale visiškai išsivaduoja iš naudingumo grandinių, ir grožis tampa vieninteliu jo siekių objektu. Žmogus pradeda *puošis*. Laisvas malonumas įtraukiamas į jo poreikių sąrašą, ir tai, kas nereikalinga, greitai tampa svarbiausia jo džiaugsmų dalimi.

Palaipsniui artėdama prie žmogaus iš išorės per jo būstą, namų apyvokos reikmenis ir drabužius, forma galų gale pradeda užvaldyti ir jį patį, iš pradžių pakeisdama tik išorinį, o paskui – ir vidinį žmogų. Netvarkingas šokinėjimas iš džiaugsmo tampa šokiu, negrabus gestas – malonia ir harmoninga judesių kalba, nerišlūs garsai, išreiškiantys jausmus, palengva vystosi, ima paklusti taktui ir darosi panašūs į dainą. Trojos kariuomenė it gervių pulkas garsiai klykdama puola į mūšio lauką, o jos pasitikti tyliai ir kilniai žygiuoja graikai. Vienoje pusėje mes matome vien aklos jėgos perteklių, o kitoje – formos pergalę ir paprastą įstatymo didybę.

Dabar jau gražesnė būtinybė sujungia abi lytis, ir širdys padeda išsaugoti sąjungą, kurią sudarė nepastovus ir įnoringas geidulys. Išsivadavusi iš niūrių grandinių, rami akis pastebi figūrą, siela žvelgia į sielą, ir savanaudis keitimasis malonumu virsta į kilniaširdį abipusį prielankumą. Geidulys plečiasi ir išauga į meilę, kaip žmogiškumas ištirpsta savo objekte, ir žmogus atsisako niekingo pranašumo prieš jausmus, kad laimėtų didesnę pergalę prieš valią. Poreikis patikti verčia ga-

lingąjį paklusti švelniam skonio nuosprendžiui; malonumą jis gali pasiekti prievarta, tačiau meilė turi būti dovana. Dėl šios kilnios dovanos jis gali rungtyniauti tik forma, bet ne materija. Jis turi liautis veikęs jausmus kaip jėga ir pasirodyti protui kaip reiškinys; jis turi duoti laisvę kitam, nes nori patikti laisvei. Kaip grožis išsprendžia skirtingų prigimčių ginčą pačiame paprasčiausiame ir gryniausiame pavyzdyje – amžinojoje lyčių priešatroje, taip jis išsprendžia – ar bent stengiasi išspręsti – tą ginčą ir sudėtingoje visuomenės visumoje, mėgindamas pagal laisvos sąjungos, sudaromos tarp vyro jėgos ir moters švelnumo, pavyzdį sutaikyti švelnumą ir staigumą moralės pasaulyje. Dabar silpnumas tampa šventas, o nevaržoma jėga netenka garbės; gamtos neteisingumą ištaiso riteriškų papročių kilnumas. Tą, kuris nebijo jokios galybės, įveikia skaistus gėdos raudonis, ir ašaros nuramdo kerštą, kurio joks kraujas negalėjo pasotinti. Net neapykanta paklūsta švelniam garbingumo balsui, nugalėtojo kalavijas pasigaili beginklio priešo, ir svetingas židinys rūksta, pasitikdamas svetimšalį atšiaurioje pakrantėje, kur anksčiau jo tykojo tik mirtis.

Vidur grėsmingo jėgos pasaulio ir vidur švento įstatymų pasaulio estetinis potraukis kurti gimdo dar ir trečią – linksmą žaidimo ir regimybės pasaulį, kuriame jis nuima nuo žmogaus bet kokių aplinkybių pančius ir išvaduoja jį nuo bet kokios – ir fizinės, ir moralinės – prievartos.

Dinaminėje teisinėje valstybėje žmogus susiduria su kitu žmogumi kaip dvi jėgos, ribojančios viena kitos veiklą, *etinėje* pareigų valstybėje vienas žmogus kelia kitam priešpriešiais įstatymo didybę ir taip supančioja jo valią, o gražaus bendravimo sferoje, *estetinėje* valstybėje, vienas žmogus gali atsisto-

ti prieš kitą tiktai kaip forma, tiktai kaip laisvo žaidimo objektas. *Laisvę duoti per laisvę* – toks pagrindinis šios karalystės įstatymas.

Dinaminė valstybė tik apskritai gali sudaryti sąlygas atsirasti visuomenei, prigimtimi sutramdyti prigimtį; etinė valstybė gali ją padaryti tik (morališkai) būtiną, pajungdama individo valią visumos valiai; tik estetinė valstybė gali padaryti visuomenę tikrą, nes ji įgyvendina visumos valią per individo prigimtį. Nors jau pats poreikis verčia žmones burtis į bendruomenę, nors jau protas įdiegia jiems bendravimo principus, tačiau tik grožis gali suteikti jiems *bendrauti linkusį charakterį*. Vien skonis suteikia bendruomenei harmoniją, nes jis ugdo individo harmoniją. Visi kiti suvokimo būdai skaldo žmogų, nes yra pagrįsti vien jusline arba vien dvasine jo esmės dalimi; tik suvokimas per grožį paverčia žmogų vieninga visuma, nes tam turi susivienyti abu jo pradai. Visos kitos bendravimo formos skaldo visuomenę, nes apima arba atskirų jos narių individualų jautrumą, arba jų individualius gebėjimus – t.y. skirtumus tarp žmonių; tik bendravimas per grožį visuomenę vienija, nes apima tai, kas bendra visiems. Juslinius malonumus mes patiriame tiktai kaip individai, juose nedalyvauja mūsų reprezentuojama rūšis; taigi savo juslinių malonumų mes negalime tiek išplėsti, kad jie taptų visuotiniai, nes negalime paversti visuotine savo individualybės. Pažinimo džiaugsmus mes patiriame tiktai kaip rūšis, rūpestingai šalindami iš savo sprendimų net menkiausią individualumo pėdsaką; taigi mes negalime padaryti mūsų proto džiaugsmų visuotinių, nes negalime pašalinti iš kitų žmonių sprendimų to individualumo, kurį galime pašalinti iš savo pa-

čių sprendimų. Vien grožiu mes gėrimės drauge ir kaip individai, ir kaip rūšis, t.y. kaip *rūšies reprezentantai*. Juslinė gėrybė gali padaryti laimingą tik *vieną* žmogų, nes ji paremta pasisavinimu, kurį visuomet lydi ir atsiskyrimas; o ir tą vieną ji gali padaryti tik vienpusiškai laimingą, nes čia nedalyvauja asmenybė. Absoliutus gėris gali padaryti žmones laimingus tik tam tikromis sąlygomis, kurių negalima visuotinai tikėtis; juk tiesa yra tiktai kaina už atsisakymą, ir gera valia tiki tik tyra širdis. Vien grožis džiugina visą pasaulį, ir kiekvienas užmiršta savo ribotumą, kol yra grožio užburtas.

Nepakenčiamas joks pirmenybės teikimas, jokia vienvaldystė, kol viešpatauja skonis ir plečiasi gražios regimybės karalystė. Ši karalystė pasiekia aukštybes, kur protas valdo viską per absoliutų būtinumą ir kur jau neegzistuoja jokia materija; ši karalystė nusileidžia ir į pačias gelmes, kur viešpatauja akla prigimtinių potraukių prievarta ir forma yra dar negimusi; ir net tuose tolimuose pakraščiuose, kur skonis neturi įstatymų leidimo galios, jie niekam neužleidžia vykdomosios valdžios. Egoistinis godulys turi atsisakyti savanaudiškumo, o malonumas, kuris paprastai vilioja tik mūsų jusles, turi pridengti žavesio šydu ir dvasią. Griežtas būtinybės balsas, pareiga turi pakeisti savo draudžiamąsias formuluotes, kurios tik tada pateisinamos, kai egzistuoja priešinimasis, ir pagerbti paklusnią prigimtį kilniu pasitikėjimu. Iš mokslo misterijų skonis išveda pažinimą po atviru sveiko proto dangumi ir mokyklų nuosavybę paverčia bendru visos žmonijos turtu. Skonio sferoje net didžiausias genijus turi atsisakyti savo didybės ir patikliai nusileisti iki vaikiško suvokimo. Jėga turi leistis, kad ją supančiotų maloningumo deivės, o užsispyrėlis liūtas

turi paklusti amūro apinasriui. Už tai skonis viską švelninančiu šydu pridengia poreikius, nuogu pavidalu žeidžiančius laisvos dvasios orumą, ir po dailia laisvės iliuzija paslepia nuo mūsų negarbingą giminystę su materija. Skonio įkvėptas, pakelia galvą nuo žemės net pataikūniškas parsidavėlių menas, o skonio lazda paliestos vergystės grandinės nukrinta ir nuo negyvų, ir nuo gyvų padarų. Estetinėje valstybėje visi – net pagalbiniai instrumentai – yra laisvi piliečiai, turintys lygias teises su pačiais kilmingiausiais, ir protas, kuris prievarta verčia pakančią masę įgyvendinti jo tikslus, čia turi gauti jos sutikimą. Taigi čia, estetinės regimybės karalystėje, bus įgyvendintas lygybės idealas, kurį svajotojai taip norėtų realizuoti ir iš esmės; ir jeigu tiesa, kad geras tonas ankščiausiai ir tobuliausiai subręsta šalia sosto, tai ir čia reikėtų įžvelgti likimo malonę, kuri tik todėl tariamai įspaudžia žmogų į tikrovės rėmus, kad stumtų jį į idealo pasaulį.

Tačiau ar jau egzistuoja tokia gražios regimybės valstybė ir kur ją būtų galima rasti? Kaip siekis, ji egzistuoja kiekvienoje subtilioje sieloje; tikrovėje ją, kaip ir gryną bažnyčią ar gryną respubliką, tikriausiai galima rasti tik kai kuriuose rinktiniuose būreliuose, kur žmonių elgesį valdo ne tuščias svetimų papročių mėgdžiojimas, bet graži sava prigimtis, kur žmogus su išdidžiu paprastumu ir ramia nekaltybe įveikia pačias sudėtingiausias situacijas ir kur jam nereikia nei apriboti kito laisvės, kad įtvirtintų savąją, nei atsisakyti savo orumo, kad pasirodytų patrauklus.

TURINYS

SCHILLER, FRIEDRICH

Sc 34

Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą: [esė] / Friedrich Schiller; iš vokiečių kalbos vertė

Antanas Gailius – Vilnius, Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, 1999. – 152, [4] p.

Kn. taip pat: Filosofija trigubame šešėlyje / K. A. Stoškus, p. 6–19.

ISBN 9986-39-105-9

Vokiečių klasiko Friedricho Schillerio (1759-1805) veikalas atspindi savitą žmogaus, jo kuriamo meno bei su juo siejamo žaidimo koncepciją. Šioje knygoje Schilleris meną daugiausia aiškina grožiu, regimybe, forma, gyva išvaizda, žaidimu. Menas ir grožis susilieja, tampa laisvės pasireiškimu, laisvės plėtojimo būdu.

UDK 830-4

Friedrich Schiller

LAIŠKAI APIE ESTETINĮ ŽMOGAUS UGDYMĄ

Esė

Vertėjo redakcija

Leidyklos redaktorė Diana Vovk

Dailininkas Romas Orantas

Korektorė Palmira Mikėnaitė

Maketavo Dalia Kavaliūnaitė

1999 03 26. 6 apsk. leidyb. l. Tir. 2500 egz. Užsakymas 332. 244-oji leidyklos knyga.

Išleido Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, K. Sirvydo 6, 2600 Vilnius.

Spausdino SPAB spaustuvė „Spindulys“, Gedimino 10, 3000 Kaunas.

Rekomenduojama kaina 8 Lt

Friedricho Schillerio estetinė valstybė yra idealas, o ne tikrovė. Idealas gi niekada neįgyvendinamas: prie jo galima tik be galo artėti. Negalima gyvenimo *pa*keisti, jį įmanoma tik keisti gera linkme. Bet kaip gali *menas* šitai padaryti?

K.A. STOŠKUS

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

KLASIKA

Atviros Lietuvos fondo remiamos serijos tikslas – pateikti klasikinius filosofijos ir politinės minties tekstus nuo Antikos iki XIX a.

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-39-105-9

REKOMENDUOJAMA KAINA 8 Lt